Збірник тез наукових доповідей

Ukrainian language arts in the multicultural and educational space of nowadays

Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

23-24 вересня 2021 року

Одеса – 2021

УДК 811. 161. 2: 004. 4 414:004. 738.5:37.013.43 (043.2)

Г69

Друк за ухвалою вченої ради ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 3 від 18 жовтня 2021 року)

Редакційна колегія:

Копусь О.А., перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи
Кон О. О., декан історико-філологічного факультету;
Кучерява О. А., завідувач кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;
Прокопенко Л. І., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;
Босак Н. Ф., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;
Горіна Ж. Д., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін *(відповідальний редактор)*
Євтушина Т. О., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін *(відповідальний секретар)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Мельник С. М. *– к.філол.н., доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій Державного університету «Одеська політехніка»*
Караман С. О. *– д.пед.н., професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету Бориса Грінченка*

Г69 Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення [Електронний ресурс] : збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції /відп. ред. Ж.Д.Горіна]. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021. 184 с.

За зміст тез наукових доповідей, достовірність цитувань та оригінальність викладення матеріалу відповідальність несуть автори

© ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021
©кафедра української філології і методики навчання фахових дисциплін
©Автори статей, 2021

ЗМІСТ

Антонів Олександра
Про що говорять нам джерела: особливості дослідження розмовників……..6

Белянин Валерий
Словари советского языка: словники и составители……9

Богуш Алла
Мовно-літературна освіта дітей дошкільного віку……..14

Боєва Евеліна
Функційно-стилістична парадигма ключових слів у романі В.Барки «Жовтий князь»……...17

Босак Ніна, Копусь Ольга
Кольорова палітра збірки поезій Ліни Костенко «Річка Геракліта»…….24

Войтило Лілія, Крупеньва Тетяна
Структурно-семантичні особливості ніконімів студентів історико-філологічного факультету Університету Ушинського……30

Воробець Сніжана
Проблемні аспекти міжкультурного перекладу (на прикладі російсько-української двомовності)……..34

Генкин Владимир, Жаркова Алина
Вынужденный билингвизм как фактор эффективной англоязычной подготовки студентов в медицинских вузах (на примере формул Anamnesis Morbi)……38

Горегляд Елена
Лингвострановедческие реалии как необходимый элемент формирования социокультурной компетенции в мультикультурном образовательном пространстве……44

Горіна Жанна, Олійник Олеся
Інтернет-меми в «боротьбі» проти Covid-19……49

Довбня Людмила, Товкайло Тамара
Символ як етнокультурний код нації……55

Євтушина Тетяна, Безенко Анастасія
Питальні речення як експресивний засіб актуалізації уваги в заголовках газети «Чорноморські новини»……60

Zagorodnova Viktoria
Formation of a multilingual personality in the modern educational space of Ukraine……..……63

Іонова Олена, Лупаренко Світлана
Суть та особливості дитячої словотвотворчості……..……69

Кісельова Анастасія
Соціальні мережі як тема та платформа мережевої літератури……..……73

Кобилянська Анастасія, Нечиталюк Ірина
«Проблема збереження історичної пам'яті в романі «Забуття» Тетяни Малярчук……..……78

Ковальчук Ірина, Горіна Жанна
Карнавально-раблезіанська проблематика постмодерного дискурсу…….84

Кондратенко Наталя, Завальська Любов
Реалізація параметра театральності в українському політичному дискурсі: основні вияви……90

Котик Тетяна, Павлюк Аліса, Височан Леся
Національно-мовна особистість як мета полікультурної освіти в Україні……95

Крупеньова Тетяна, Мороко Марина
Когнітивні складники топонімів в українських народних думах……99

Кучерук Оксана, Бугайчук Анастасія
Формування інфомедійної грамотності учнів у процесі навчання української мови……105

Кучерява Оксана
Формування атмосфери продуктивного пізнання на заняттях із сучасної української мови……110

Малиновський Артур
Поетика історії як гра колоніальною екзотикою («Головатый» Г.Ф.Квітки-Основ'яненка)……113

Марчук Людмила
Семантична ідентифікація політичної мови……121

Муравецька Ярослава
«Червоний роман» Андрія Головка між «Крученим шляхом» та «Автобіографією»: інтертекстуальний аналіз……125

Павлюк Надія
Цитата як інтертекстуальний компонент в історичній прозі Ю. Мушкетика……..130

Петришина Ольга, Палихата Елеонора
Практично орієнтовані кейси підготовки студентів-філологів магістратури в засвоєнні курсу «Риторика. Лінгвоаналіз художнього тексту»……135

Прокопенко Ліліана
Проєктування комплексного електронного навчального словника гандбольної термінології…….....138

Рарицький Олег
Алюзійні та ремінісцентні компоненти в художньо-документальній прозі українських шістдесятників……147

Семенець Олена
Метафора «війна проти коронавірусу» у вітчизняному офіційному та політичному дискурсах (за матеріалами виступів та інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського)……..152

Сподарець Володимир
До питання про людинотворчу функцію мови……156

Стеблина Наталія
Семантичний комп'ютерний аналіз українського політичного твіттингу……160

Шаров Сергій, Шарова Тетяна
Візуалізація навчального матеріалу в умовах дистанційного навчання…165

Yumrukuz Anastasia, Slobodianiuk Hanna
Verbalization of the concept HOME in English electoral discourse…….170

Ягнич Мар'яна
Використання інтерактивної дошки на уроках української мови в 5-6 класах……..174

Tetiana Yablonska, Maria Tarasenko
The Influence of Informational Technologies on the Future Specialists' Communicative Competence in Cross-Cultural Interaction……177

УДК 372.861.111.

Олександра Антонів
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРО ЩО ГОВОРЯТЬ НАМ ДЖЕРЕЛА: ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗМОВНИКІВ

Статтю присвячено аналізу українських розмовників. Увагу сконцентровано на особливостях жанру. Висунуто гіпотезу про те, що розмовник як жанр перебуває на перехресті навчальної лексикографії та методики викладання української як іноземної. Адже розмовник, з одного боку, мінімізує мовний матеріал, подає обмежену кількість комунікативних ситуацій, в які потрапляє іноземець, а з іншого, – має уже традиційну напрацьовану структуру. Окреслено основні типи розмовників.

***Ключові слова**: розмовник, українська як іноземна, навчальна лексикографія.*

The article is devoted to the analysis of Ukrainian phrasebooks. Attention is focused on the features of the genre. It is hypothesized that the phrasebook as a genre is at the crossroads of teaching lexicography and methods of teaching Ukrainian as a foreign language. After all, the phrasebook, on the one hand, minimizes the language material, presents a limited number of communicative situations in which a foreigner finds himself, and on the other hand, has a traditionally developed structure. The main types of phrasebooks are outlined.

***Key words:** phrasebook, Ukrainian as a foreign language, teaching lexicography.*

Постановка проблеми. Розмовники – досить популярний жанр для туристів, які виїжджають за кордон у короткотривалі подорожі. Їхня мета – дати мінімум необхідної для «виживання» інформації. До сьогодні в мовознавчій літературі нема чітко визначеного жанру розмовників: їх зараховують до лексикографічних праць або довідкової літератури, а лінгвісти в Україні і за кордоном переважно аналізують розмовники як мовні пам'ятки певних періодів.

Тож **актуальність дослідження** зумовлена недостатньою увагою до розмовників на сучасному етапі функціювання української мови, відсутністю визначення жанру розмовника, напрацювання типології і класифікації розмовників, а також окреслення інших напрямків дослідження таких текстів в аспекті лексикографії та методики навчання української мови як іноземної.

Мета започаткованого дослідження полягає в аналізі розмовника як самобутнього жанру, що перебуває на перехресті навчальної лексикографії та методики викладання української мови як іноземної.

Викладення основного змісту. Якщо раніше українські мовознавці (В. Німчук, Т. Кульчицька) відносили розмовник до жанру лексикографії [6; 5], то публікації сучасних розмовників не можуть бути цьому безапеляційним підтвердженням. На жаль, не дають визначення розмовнику і сучасні українські лінгвістичні словники термінів чи мовознавчі енциклопедії. Подають тлумачення або енциклопедичну довідку про розмовник лише тлумачні словники української мови та загальні енциклопедії, проте і тут не знаходимо одностайності у трактуванні, пор.: «1. Посібник для вивчення іноземної мови, в якому подані зразки розмов на різноманітні теми. 2. розм. Той, хто розмовляє з ким-небудь; співрозмовник» [8, т.8, с. 747] і «популярний дво - або багатомовний перекладний

словник, що містить загальнопобутову лексику та фразеологію і є посібником для спілкування» [2].

Аналітичний огляд сучасних розмовників дає змогу ствердити, що і серед авторів нема одностайної думки щодо визначення жанру розмовника, і як наслідок – такі праці з'являються із різними назвами та підзаголовками.

Здебільшого натрапляємо на чіткий ідентифікатор – **розмовник:** (*Розмовник українсько-польський. Київ, 2017)* [7].

Часто, на думку авторів, до видань такого типу варто додавати словник, наприклад: *українсько-англійський словник і розмовник* (*Англійська мова: українсько-англійський розмовник і словник. Харків, 2016* [1]; *Іспанська мова: українсько-іспанський розмовник і словник. Харків, 2013* [3]; *Італійська мова: українсько-італійський розмовник і словник. Харків, 2013* [4]. Отже, бачимо чітке розмежування розмовник – це не словник, а окремий жанр. Можливо, такий поділ здійснюється залежно від компетенції мовленнєвої чи мовної (лексичної).

Як бачать і трактують результати своєї праці самі укладачі та автори розмовників, проілюструємо нижче:

а) **довідник-розмовник** (*Українсько-японський довідник-розмовник (для ділових людей). Київ, 2012)* [16];

б) **розмовник-самовчитель** (*Україно-італійський розмовник-самовчитель = Manuale di conversazione - autodidattico ucraino-italiano. Тернопіль, 2013)* [10];

в) **тематичний розмовник** (*Тематичний російсько-український розмовник = Тематический русско-украинский разговорни. Миколаїв, 2005. Ч.1., 2005*) [9];

г) **універсальний розмовник** (*Універсальний українсько-англійський розмовник для тих, хто виїжджає за кордон. Львів, 1995)* [17];

д) **навчальний посібник** (*Українсько-білоруський розмовник : навч. посібник для студ. філол. ф-ту. Львів, 2000)* [11]; *Українсько-німецький розмовник: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Луцьк, 2014)* [13];

е) **навчальний довідник** (*Українсько-німецький розмовник: навч. довід. Луцьк, 2011)* [12];

є) **довідковий посібник** *(Українсько-німецько-англійський розмовник: довід. посіб. Київ, 2015)* [14];

ж) **практичний посібник** (*Українсько-чеський розмовник: [практ. посіб.] Київ ; Ірпінь, 2017* [15].

Як бачимо, проблеми типології і класифікації розмовників ще чекають на своїх дослідників. Якщо поглянути на розмовник під кутом зору викладання української мови як іноземної, то можна знайти цікавий матеріал, який рекомендують іноземцям на початкових етапах вивчення мови. У розмовниках можемо прослідкувати :

- фрази мовленнєвого етикету (вітання, прощання, подяка, вибачення, прохання, підтвердження, заперечення та ін.) ;
- своєрідний лексичний мінімум, необхідний в обмеженому колі типових побутових ситуацій («У лікаря», «В аптеці», «У нас гості», «У магазині», «У музеї», « У готелі», тощо);

- короткі діалогічні єдності;
- країнознавчу інформацію про міста, свята, традиції (як правило, у формі коментарів);
- пояснення граматичного матеріалу;
- транскрибування тексту латинкою чи кирилицею для допомоги в читанні.

Висновки. Таким чином, розмовники можуть виступити сприятливим дослідницьким матеріалом для лінгводидактичної практики і послугувати підставою для перегляду датування розвитку методики викладання української мови як іноземної лише у XX столітті.

Література

1.*Англійська мова: у*країнсько-англійський розмовник і словник. Харків : Фоліо, 2016. 318 с. **2.** *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA **3.** *Іспанська мова :* українсько-іспанський розмовник і словник. Харків : Фоліо, 2013. 316 с. **4.** *Італійська мова:* українсько-італійський розмовник і словник. Харків : ФОЛІО, 2013. 317 с. **5.** *Кульчицька Т.* Українська лексикографія XIII -XX ст.: бібліографічний покажчик. Львів, 1999. 199с. **6.** *Німчук В. В.* Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. Київ : Наукова думка, 1985, 224 с. **7.** *Розмовник українсько-польський* / [Ковальова С. В.]. Київ : КРИСТАЛ БУК, 2017. 223 с.**8.** *Словник української мови:* в 11 томах. Київ : Наукова думка, Т. 8, 1977. **9.***Тематичний російсько-український розмовник* = Тематический русско-украинский разговорник / Л. М. Нагорна, Л. І. Петрович. Миколаїв : Національний ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова, 2005. Ч. 1., 2005. 61 с. **10.** *Україно-італійський розмовник-самовчитель* = Manuale di conversazione - autodidattico ucraino-italiano / О. Золенкова, Д. Рудзанте, К. Золенкова ; за ред. проф. Анни Ріти Спінеллі. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2013. 327 с. **11.** *Українсько-білоруський розмовник* : навч. посібник для студ. філол. ф-ту / З. Терлак, З. Заїка ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів : Світ, 2000. 204 с. **12.** *Українсько-німецький розмовник*: навч. довід. / Наталія Лисецька, Віра Хайдемейєр ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа, 2011. 139 с.**13.** *Українсько-німецький розмовник*: навч. посіб. для студентів ВНЗ / Наталія Лисецька, Віра Хайдемейєр ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2-ге вид., доопрац. і переробл. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 183 с. **14.** *Українсько-німецько-англійський розмовник*: довід. посіб. / [уклад.]: Г. Бочко, Л. Дерюгіна, О. Кудіна. Київ : Логос, 2015. 251 с. **15.** *Українсько-чеський розмовник*: [практ. посіб.] / [уклад. М. А. Нерсисян]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2017. 397 с.) **16.** *Українсько-японський довідник-розмовник (для ділових людей)* / О. І. Кобелянська ; Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. 119 с. **17.** *Універсальний українсько-англійський розмовник для тих, хто виїжджає за кордон* / В. М. Дмитренко [и др.]. Львів : Світ, 1995. 166 с.

УДК 81-13

Валерий Белянин
доктор филологических наук, профессор
Торонто, Канада

СЛОВАРИ СОВЕТСКОГО ЯЗЫКА: СЛОВНИКИ И СОСТАВИТЕЛИ

После распада СССР появилась возможность переосмыслить слова, получившие название советизмов. Являясь концептами советской картины мира, советизмы позволяют реконструировать систему координат, которая существовала в советской идеологии. В статье рассматриваются разные способы подачи советизмов в словарях советского языка.

Ключевые слова: *словарь, словник, советский язык, советизм, когнитивный анализ, картина мира, идеология*

Sovietisms being part of the language in the USSR allow us to reconstruct the coordinates of the Soviet ideology. The article deals with the ways sovietisms are chosen for some dictionaries of the Soviet language.

Kew words : *dictionary, vocabulary, Soviet language, sovietism, cognitive analysis, picture of the world, ideology*

Постановка проблемы. В словарях советского языка имеются советизмы, которые можно рассматривать как в собственно лингвистическом измерении, так и с точки зрения того, как они отражали идеологию, моделируя действительность. В словарях советизмы описываются двояко: с одной стороны, как отражение господствовавшей идеологии как системы координат, с другой стороны, словарные статьи могут содержать отсылки к аксиологии, когда автор рассматривает их критично и негативно. Иными словами, будучи сами неоднородным языковым материалом, они выполняют в словарях разные функции. Нам представляется, что категориальный анализ советизмов, имеющихся в некоторых толковых словарях с учётом определения аксиологии как оценочного отношения автора словаря к материалу, может дать более полное представление о принципах устройства словарей как проявлении языковой и идеологической личности составителя.

Анализ литературы. Идеологический язык был материалом для анализа многих учёных. Так, язык Французской Революции описан К.Н. Державиным [3], язык, возникший после 1917 года, описан С.И. Карцевским в работе «Язык, война и революция» [5]. Особенности языка фашистской Германии представлены в работе Клемперера «Язык третьего рейха» [1]. Негативно относясь к рассматриваемому явлению, автор пишет: «Но язык не только творит и мыслит за меня, он управляет также моими чувствами, он руководит всей моей душевной субстанцией, и тем сильнее, чем покорнее и бессознательнее я ему отдаюсь. А если язык образован из ядовитых элементов или служит переносчиком ядовитых веществ? Слова могут уподобляться мизерным дозам мышьяка: их незаметно для себя проглатывают, они вроде бы не оказывают никакого действия, но через некоторое время отравление налицо» [6, с. 11].

Определим советизмы как слова и словосочетания «революционно-советского происхождения» [8]. Многие словари советизмов можно отнести к типу словарей, содержащих ограниченную в употреблении и неактуальную лексику и фразеологию [14, с. 291]. При этом словари советизмов можно считать словарями антропоцентрического типа, которые, по мнению Г.Н. Скляревской, описывают «не абстрактную систему, а живой язык, данный в реальном употреблении и ориентированный на языковое сознание современников» [10, с. 130].

Цели и задачи статьи. Целью данной статьи является анализ словарей советизмов, которые отражают не только научные установки их составителей, но и языковое сознание их авторов, а также их обыденное представление о той эпохе.

Изложение основного материала. Любой автор стремится к объективному описанию материала. Так, в аннотации к работе М. Геллера «Машина и винтики» [2] сказано, что его работы «отличает высокая научная объективность, ясность освещения сложных исторических процессов, глубокое проникновение в их психологическую подоплёку и искренняя боль за судьбу России». Иными словами, отмечается, что автор, при всей объективности, имеет чёткую нравственную позицию.

В предисловии к работе Бенедикта Сарнова [9] также отмечается, что автор, описывая «официальный политический язык советской эпохи» считает, что «это был яд, идеологический яд, которым отравлялось общественное сознание, а тем самым и сознание каждого члена общества». Автор при этом не скрывает своей позиции критического отношения к описываемому явлению.

В аннотации к работе М.А. Хевеши [12] сказано, что «словарь представляет собой ценное справочное издание, характеризующее политический и идеологический язык советского периода, его официальные и официозные клише (в последнем термине нам видится уже неприятие официального советского языка – В. Б.) и языковую реакцию населения на эти идеологические штампы». Иными словами, автор не скрывает того, что в словаре отражено обыденное мышление и, прежде всего, в той его ипостаси, что противостояло официальной идеологии.

С одной стороны, словарь призван отражать языковую реальность максимально объективно [11], однако, с другой стороны, как пишет В.В. Дубичинский, «словарь не может быть бесстрастным нейтральным инвентарем слов и значений в мире страстей, революций, общественных катаклизмов» [4, с. 10]. И он же пишет, что « словарь, как и всякое литературное произведение, не может быть полностью „идеологически чист“, поскольку лексикографический труд рождается в обществе, служит обществу, в обществе же и живёт» [4, с. 19]. Иными словами, можно говорить об ангажированности автора любого словаря, содержащего идеологически нагруженную лексику.

Проводя данное исследование, мы сделали категориальный анализ советизмов, представленных в трёх словарях [13; 9; 12]. При этом мы исходили из того, что политическая идеология создаёт своего рода «свою реальность», которая складывается из взаимодействия трёх компонентов: 1. ‘я свой’ – положительная

самопрезентация; 2. ‘свои ценности’ – когнитивные предпочтения; 3. ‘враги’ – разрушители «наших» ценностей. Иными словами, важной особенностью любой идеологии является деление людей по признаку ‘свой’ / ‘чужой’, что соответствует ‘хороший’ / ‘плохой’.

Мы разбили советизмы на группы по двум основаниям. Первое основание было пространственное – ‘внутреннее’ или ‘внешнее’. ‘Внутренним’ мы посчитали отношение к самой идеологии внутри неё (присущее самой идеологии), а ‘внешним’ – исходящим извне. Вторым основанием было выделение диахронического плана: ‘собственно советизмы’ и ‘более поздние интерпретации’ явлений, которые они обозначают. При этом во всех этих (четырех) группах мы попытались выявить тональность элементов – ‘хороший’, ‘нейтральный’, ‘плохой’. Соответственно, в категории ‘внутреннее’ и ‘внешнее’ мы выделили следующие группы: ‘внутренний хороший’, ‘внутренний нейтральный’, ‘внутренний плохой’ и ‘внешний хороший’, ‘внешний нейтральный’ и ‘внешний плохой’.

К группе внутренний ‘хороший’ мы отнесли единицы типа *советский, вождь всех времён и народов.* К группе ‘внутренний плохой’ мы отнесли такие единицы, как *классово-чуждый элемент, перерожденец, подписант, безыдейность*. К элементам категории ‘внутренний нейтральный’ мы отнесли единицы типа *жилплощадь, Верховный Совет СССР, военный коммунизм.* Что касается группы ‘внешний хороший’, то туда попали такие единицы, как *Варшавский договор, Совет экономической взаимопомощи*. ‘Внешний нейтральный’ будет советизм типа *идейная борьба.* ‘Внешний плохой’ – это капиталистическое окружение, карибский кризис, кибернетика, лживая пропаганда, агенты империализма.

Вот как выглядит результат нашего анализа:

		Internal			External			old unit			new unit		
		os	eu	eg	os	eu	eg	pos-neg	eu	eg	os	eu	eg
Хевеши	18	00	2	5	6		0			0			9
Червинский	84			87			2						2
Сарнов	15	6		2									

А тут эти данные представлены в процентном соотношении:

		Internal			External			old unit			new unit		
		os	eu	eg	os	eu	eg	pos-neg	eu	eg	os	eu	eg
Хевеши	100%	7.8	0.0	0.3	.8	.2	.2			.8	.2		.5
Червински	1												

й	00%	.3	.5	4.7			6.1						.3
Сарнов	100%	4.8	.1	0.4	.7		.7			.3			.9

Из таблиц видно, что в словарях отсутствуют ‘нейтральные’, ‘старые’ и ‘новые’ элементы и почти нет ‘нейтральных внешних’. Это можно объяснить природой советской идеологии, которая была построена на оппозиции ‘свой’ / ‘чужой’. В ней не предполагались полутона, мышление было чёрно-белым – «*Кто не с нами – тот против нас*». Из этих таблиц также видно, что наибольшее количество негативных советизмов собрано в работе П. Червинского [13], что и не удивительно, поскольку сама работа посвящена именно им. В словаре Б. Сарнова значительно больше позитивных советизмов [9]. В словаре М.А. Хевеши [12] положительных единиц почти половина, а негативных 20% и при этом есть нейтральные (10%).

Словарь М.А. Хевеши написан не в строгих лексикографических традициях (даже по сравнению с другими толковыми словарями). Сами термины очень разнородны, определения не последовательны. Существенной особенностью этого словаря является и то, что автор вставляет в дефиниции свои собственные оценочные суждения. Например: *Активная жизненная позиция – это был своего рода лозунг, призывавший, активно проводить в жизнь линию КПСС. Подобная позиция считалась непременным атрибутом советского человека* [12, с. 19]. Введение квантора *считалось* в словарное определение, указывает на то, что автор слышала сама это мнение и при этом считает его достаточно распространённым и верным. Этот квантор отражает и представление, и мнение автора словаря о той действительности, в которой ей привелось прожить почти всю жизнь.

Единица Ум, честь, совесть нашей эпохи является лозунгом, при этом в словаре она описывается так: «Ум, честь, совесть нашей эпохи» – так называла себя КПСС. Это был расхожий штамп официальной пропаганды, призванный заведомо одобрить все действия КПСС. Коль она воплощает все эти черты эпохи, то действия её непререкаемы… [12, с. 157]. В этом определении есть также явное неприятие того, что стояло за этим лозунгом.

Выводы. Проведённый нами анализ подтверждает мысль о том, что язык может быть использован для искажения информации в целях контроля над сознанием и поведением людей. Манипулирование языком становится важнейшим средством воздействия на общественное сознание, и составные элементы концептосферы советского языка это показывают очень явно.

Концептуальный анализ лексических элементов должен учитывать контекст эпохи, в которой они возникли и функционировали. Для лексикографа важно учитывать временны́е рамки жизни слов, а также изменения, как синхронные, так и диахронные (более позднее переосмысление и переоценка). Иными словами, языковые единицы следует представлять в динамическом аспекте. При этом лексикографу желательно знать не только содержание понятия, но и понимать

контексты, как официальные, так и не официальные, как внутренние, так и внешние.

Если говорить об аксиологии политического текста (к которым мы отнесем рассмотренные словари), то она относительна: она зависит от позиции реципиента, и она же находится на пересечении смыслов продуциента и реципиента. При этом лексикографу желательно осознавать свои позиции – исследовательскую, эмоциональную и гражданскую. Скорее всего, лексикографу лучше занимать более нейтральную позицию, менее ангажированную (как со стороны идеологии, так и со стороны её разоблачения). Однако, нам представляется, что лексикограф имеет право ставить перед собой позицию разоблачения манипуляции и создания предпосылок для выработки у носителей языка более рационального и осознанного языкового употребления.

Перспективы дальнейших исследований. Нам представляется, что за текстом, который выражает ту или иную политическую идеологию стоит интерес человека, и тем самым политический текст может выступать предиктором поведения в обществе. Мы можем прогнозировать поведение людей в обществе, ожидая от них либо поведения, которое обусловлено ситуацией и свободным осознанным выбором, либо поведения, которое определяется некоторый «высшей целесообразностью», а на самом деле служит интересам тех, кто оказался «у власти». Нам представляется, что разоблачение языковых манипуляций, проводимых идеологией, позволит сделать жизнь людей более осознанной и более свободной.

Литература

1.*Klemperer V.* LTI: Notizbuch eines Philologen. Berlin: Aufbau. 1947. – P. 433. **2.** *Геллер М.* Машина и винтики. История формирования советского человека. – М.: Изд-во «МИК», 1984.– С. 336. **3.** *Державин К.Н.* Язык Французской Революции. 1789-1799. – Ленинград: 1939. РНБ.Ф.1028.Д.319. **4.** *Дубичинский В.В.* Теоретическая и практическая лексикография. Вена-Харьков: 1998. – С. 60. **5.** *Карцевский С.И.* Язык, война и революция. Берлин: Русское Универсальное издательство, 1923. – С. 72. **6.** *Клемперер В*. LTI. Язык третьего рейха: Записная книжка филолога. – М.: Прогресс-Традиция, 1998. – С. 384. **7.** *Мокиенко В.М., Никитина Т.Г.* Толковый словарь языка Совдепии. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – С.704. **8.** *Овсянникова В. З.* Литературная речь: толковый словарь современной общелитературной фразеологии. – М.: ОГИЗ, 1933. – С. 359. **9.***Сарнов Б.М.* Наш советский новояз. Маленькая энциклопедия реального социализма. – М.: Материк, 2002. – С. 600. **10.** *Скляревская Г.Н.* Антропоцентрическая лексикография: идеи и практика // Лексикография. Язык. Речь: сб. ст. памяти Анны Липовской. София, 2013. **11.** *Фесенко О.П.* Современная лексикография: проблемы и перспективы развития // Инновационное образование и экономика. – 2013. – №13 (24). – С. 68-71. **12.** *Хевеши М.А.* Толковый словарь идеологических и политических терминов советского периода. Изд. 2-ое. – М.: Международные отношения. – 2004. – С.192. **13.** *Червинский П.* Негативно-оценочные лексемы советской действительности. Обозначение лиц. 2015. **14.** *Шерстяных И.В*. Практическая лексикография. Иркутск: ИГЛУ, 2012. – С. 392.

УДК 373.31.2’

Алла Богуш
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено зміст мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку. Прописано значення впливу художньої літератури на розвиток мовлення дітей та формування у них креативного мислення. Позиціоновано поняття «художньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку», його структуру. Розкрито зміст БКДО (державного стандарту) щодо формування у дітей старшого дошкільного віку різних видів компетентностей (мовленнєвої, комунікативної, художньо-мовленнєвої). Визначено поняття «художньо-мовленнєва діяльність», «мовленнєво-літературна освіта дітей дошкільного віку».

***Ключові слова**: Базовий компонент дошкільної освіти, мовно-літературна освіта, діти дошкільного віку, художньо-мовленнєва діяльність.*

The article highlights the content of language and literature education of preschool children. The significance of the influence of fiction on the development of children's speech and the formation of their creative thinking is prescribed. The concept of "artistic and speech activity of preschool children", its structure is positioned. The content of BKDO (state standard) on the formation of different types of competencies (speech, communicative, artistic and speech) in older preschool children is revealed. The phenomenon of "artistic and speech activity", "speech and literary education of preschool children" is determined.

***Key words**: basic component of preschool education, language and literature education, preschool children, art and speech activity.*

Постановка проблеми. Мова і художня література є унікальним й ефективним засобом залучення дітей з раннього віку до цінностей духовної культури українського народу. Ознайомлюючись із творами української літератури, відомими сучасними письменниками і класиками, з усною народною творчістю; опановуючи рідну мову, діти зростаються корінням з історичною та національно-культурною спадщиною свого народу. Водночас надбання найкращих зразків народної скарбниці та літературної мови стимулюють дитину до виявлення творчого потенціалу та здібностей.

Зазначимо, що виховання з перших років життя дитини інтересу до рідної української мови, до яскравих влучних висловів, змісту літературних творів та народних казок, фразеологічних одиниць, образних слів і словосполучень, прислів’їв, приказок стимулює дитину до досконалого володіння рідною мовою. Прагнення дитини вживати художні образні вислови в активному мовленні сприяє формуванню в майбутньому високодуховної особистості, патріота своєї батьківщини. **Мета дослідження** полягає у визначенні змісту мовно-літературної освіти дітей дошкільного віку.

Викладення основного змісту. Мовно-літературна освіта дітей дошкільного віку здійснюється в закладах дошкільної освіти в різних видах діяльності. Зокрема, в мовленнєвій, художньо-мовленнєвій, театрально-ігровій діяльності.

Найважливішими джерелами розвитку мовлення дітей дошкільного віку є художня література (класична, сучасна), дитячий фольклор (усна народна творчість). Адже художня література, всіх її жанрів є надзвичайно цінним виховним засобом, оскільки мова літературного твору є найкращою, найвищою формою літературного мовлення, якого діти прагнуть наслідувати. У цьому зв'язку на заняттях з художньої літератури вихователі повинні навчити дітей насамперед сприймати художні твори, викликати у свідомості дітей образи героїв, предметів та явищ, про які йдеться в оповіданні чи казці.

Усвідомлення й розуміння художнього твору сприяє активізації його змісту в активній мовленнєвій діяльності, викликаючи при цьому певні почуття, емоції, які дитина висловлює словами.

Зміст мовно-літературної діяльності дітей дошкільного віку визначено в державному стандарті дошкільної освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти, в освітній лінії «мовлення дитини» [БКДО, 2021].

Кінцевим результатом мовно-літературної освіти, як зазначено у БКДО, є сформованість різних видів компетентностей таких, як: мовленнєва, комунікативна, художньо-мовленнєва. Схарактеризуємо їх.

Мовленнєву компетенцію розуміємо як вільне володіння українською мовою: дитина легко і невимушено вступає у спілкування з дорослими і дітьми; підтримує розмову відповідно до ситуації, зрозумілості теми та зацікавленості; доречно застосовує мовленні й немовленнєві засоби виразності; вміє регулювати силу голосу, темп мовлення, використовувати засоби інтонаційної виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету; володіє монологічним мовленням [Богуш, 2007, с. 191].

Комунікативна компетентність – це здатність дитини до спілкування з однолітками й дорослими в різних формах конструктивної взаємодії; здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри та бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію [БКДО, 2021, с. 215].

Художньо-мовленнєва компетентність – здатність відтворювати художньо-естетичні враження від сприйняття літературних і фольклорних творів засобами різних видів художньо-мовленнєвої діяльності, що засвідчує ціннісне ставлення дитини до художнього слова як культурного явища, друкованої чи електронної книжки; достатній для художньої комунікації рівень літературної обізнаності [БКДО, 2021, с. 215].

Випускник дошкільного закладу повинен здобути літературну освіту в такому обсязі: знати й називати не менше 3-4 імен письменників і поетів; не менше 8-10 літературних або фольклорних жанрів; усвідомлювати і пояснювати значення образних слів (порівняння, епітети), доцільність їх вживання в поетичному тексті та прозі [БКДО, 2021, с. 216].

Діти старшого дошкільного віку повинні засвоїти певні вміння та розвинути навички підтримувати бесіду про зміст, ідею, характери та вчинки героїв твору, висловлювати оцінно-етичні судження. Стосовно персонажів, співвідносити

оцінки літературних героїв із власною поведінкою; переказувати оповідання, казки; складати самостійно творчі розповіді, казкові історії за містом прислів'їв, загадок; придумувати іншу кінцівку літературному твору, доповнювати текст казки, оповідання додатковим епізодами [БКДО, 2021, с.216].

Щодо мовної освіти дітей випускників ЗДО, то до 6 років завершується процес фонематичного розвитку дитини, формуються досить тонкі диференційовані звукові образи слів та окремих звуків. З'являється усвідомлення звукового складу рідної мови як центрального якісного новоутворення психічного розвитку дитини в цьому віці.

Дитина засвоює морфологічну систему української мови: всі граматичні категорії (рід, число, відмінкові закінчення, типи відмін і дієвідмін), а також синтаксичну систему (всі типи речень, сполучників і сполучних слів). В одному реченні може бути до 18 слів. Словник налічує до 5000 слів. Дитина оволодіває діалогічним і монологічним, контекстним мовленням: мовлення-повідомлення, розповідь-опис, розповідь-міркування, розповідь-пояснення Наприкінці дошкільного віку в дітей формується нова інтелектуальна функція мовлення – планувально-регулятивна [Богуш, 2013]. Мовлення дитини набуває креативності, тобто з'являються творчі можливості, здібності дитини та здатність їх реалізувати в мисленні, спілкуванні, в різних видах діяльності, зокрема, в художньо-мовленнєвій діяльності.

Художньо-мовленнєву діяльність розуміємо як специфічний вид діяльності, пов'язаний із сприйманням, розумінням і відтворенням дітьми змісту художніх творів у різних видах ігор і театралізованих дійств; це продуктивно-естетична діяльність (музична, образотворча, конструктивна), що супроводжується образним мовленням та в процесі якої використовуються різні жанри художнього слова [Богуш, Гавриш, Котик, 2006, с. 45].

Складниками художньо-мовленнєвої діяльності є: сприймання художніх творів, розуміння їх змісту, художній образ; виконавча діяльність, відтворення змісту художніх творів, словесна творчість; продуктивно-естетична діяльність; театралізована діяльність (інсценування, театральні вистави); творчо-імпровізована діяльність (ігри-драматизації, ігри за сюжетами літературних творів, словесно-поетична творчість),

Художньо-мовленнєва діяльність – це насамперед креативно-творча діяльність, яку ми розглядаємо в неподільній єдності з мовленням, як вид мовленнєвої діяльності: літературно-мовленнєва (творча розповідь), театрально-мовленнєва (сценарій), образотворчо-мовленнєва (коментар, задум), музично-мовленнєва (аккомпонент дій) [Богуш, Гавриш, 2006, с. 50].

Висновки. Отже, під мовно-літературною освітою дітей старшого дошкільного віку розуміємо сформованість у них різних видів компетенцій (мовленнєвої, лексичної, граматичної, діамонологічної, фонетичної, синтаксичної) та компетентностей (комунікативної, художньо-творчої, художньо-мовленнєвої), наявність емоційно-ціннісного ставлення до рідної мови, поваги до державної

мови; задоволення від краси української мови; змісту художніх творів та українського фольклору.

Література

1. *Богуш А. М.* Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків. «Ранок», 2013. 192 с. **2.** *Богуш А. М.* Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини. Дошкільне виховання. 2013, № 7. С. 6-10. **3.** *Богуш А., Гавриш Н., Котик Т.* Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Київ : Видавничий Дім "Слово", 2006. 304 с. **4.** *Богуш А. М., Гавриш Н. В.* Дошкільна лінгводидактика. Підручник / За ред. А. М. Богуш. Київ: Вища школа, 2007. 543 с. **5.***Гавриш Н.* Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк : ТОВ Лебедь, 2001. 218 с. **6.** *Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти в Україні* (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ МОН від 12.01.2021р № 33. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini

УДК 811.161.2'38

Евеліна Боєва
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНА ПЕРАДИГМА КЛЮЧОВИХ СЛІВ У РОМАНІ В.БАРКИ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ»

Стаття присвячена аналізу ключових слів у романі В.Барки «Жовтий князь» як художньо навантажених компонентів творчості митця, адже саме вони допомагають з'ясувати образну та мовну картину світу письменника як відображення його філософських, художніх та світоглядних поглядів. Доведено, що ключові слова наскрізного характеру відіграють визначальну роль в організації структурно-семантичної єдності художнього тексту, створюють в поєднанні з іншими образотворчими елементами глибинний підтекст.

Ключові слова: *мовна картина світу, парадигма, ключові слова, ідіостиль, метафоризація.*

The article is devoted to the analysis of key words in V.Barka's novel «Yellow Prince» as artistically loaded components of the artist's work, because they help to clarify the figurative and linguistic picture of the world of writers as a reflection of their philosophical, artistic and ideological views. It is proved that key words of a pervasive nature play a decisive role in the organization of the structural and semantic unity of the writer's work, create a deep subtext in combination with other visual elements.

Key words: *key words, paradigm, linguistic picture of the world, idiostyle, metaphorization.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах незалежності України поглибився інтерес не лише до штучно вилучених із мовно-літературного процесу письменників, а й до письменників-емігрантів, творчість яких у наш час можна досліджувати глибше, вільніше, без ідеологічного тиску, під кутом їх світобачення та естетичного кредо. Значною мірою світоглядні позиції, національна специфіка творчості письменника розкриваються через мову його творів. Доцільним, зокрема, видається нам аналіз мови творів В.Барки через ключові слова, які у художньому творі виступають концептами світоглядних позицій митця, його

мовної картини світу, перебувають на перетині основних смислових ліній твору і концентрують у собі естетичні значення слів.

Термін «ключові слова» у лінгвістичній літературі використовують давно. Найчастіше його вживають без визначення, як щось само по собі зрозуміле. Для позначення цього поняття вживають також назви: лейтмотивні слова (В.Адмоні і Г.Сільман, С.Бочаров, Н.Кожевникова), слова-скріпи (М.Гей), слова-символи (М.Гіршман, Д.Малявін, Н.Сологуб), ключі-коментарії (Л.Гросман), ключові слова (Л.Зубова, Д.Малявін, Р.Будагов, В.Кухаренко), наскрізне слово (Н.Кожевникова), концептуальні слова (В.Петровський), тематичні слова (Д.Малявін), опорні ключові метафоричні словоформи (Т.Матвєєва). Майже в усіх названих визначеннях ключових слів, що стосуються аналізу та сприйняття художнього тексту, йдеться про контекстуальне прирощення смислу, про виникнення естетичного значення у ключовому слові у порівнянні із звичайним словом, про суб'єктивну модальність, підкреслюється зв'язок ключових слів із специфікою індивідуального стилю письменника.

Аналіз досліджень, у яких розглянута проблема і на які спираються автори. Науково.Проблемою функціонування ключових слів у художньому творі займалося чимало дослідників. З-поміж них: О.Потебня, Р.Будагов, М.Бахтін, Р.Якобсон, Ю.Караулов, О.Кожин, В.Кухаренко, В.Петровський, Л.Айзерман, С.Форманова [5] та ін. Досі серед вчених немає єдиного погляду на головне питання: чи є необхідність у дослідженні *ключових слів*, оскільки не можна визначати особливості стилю митця через окремі слова. Крім цього, не визначено чітких критеріїв виділення *ключових слів*; до кінця не усвідомлено їх роль у розкритті теми та ідеї твору; не з'ясовано взаємозв'язок з іншими значущими компонентами тексту – заголовком, формами сюжетно-композиційного членування твору (експозицією, зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією, розв'язкою); не усвідомлено специфіку функціонування *ключових слів у* текстах різних жанрів і різних письменників; немає єдиної думки і щодо засобів актуалізації ключових слів. У визначенні поняття «ключове слово» в художньому тексті нам імпонує думка З.Петрової: «Внутрішня форма терміну ключове слово вказує на функцію: ключ – це те, що служить для розгадки, розуміння чого-небудь. Специфіка ключового слова не власне в його семантиці, а в ієрархічному положенні щодо решти елементів системи». Отже, щоб стати ключовим, «слово повинно перебувати на перетині смислових сфер основних наскрізних мотивів твору і входити до максимальної кількості функціонально-смислових та тематичних груп слів» [2, с. 8]. **Актуальність статті** зумовлена важливістю вивчення домінантних одиниць художнього тексту, які виявляють індивідуальний стиль письменника. Такими домінантними одиницями є *ключові слова*, які дають можливість через художнє мовлення глибше осмислити творчу особистість Василя Барки, його естетичне кредо.

Метою розвідки є аналіз *ключових слів* у романі «Жовтий князь» як художньо навантажених компонентів творчості митця, адже саме вони допомагають

з'ясувати образну та мовну картину світу письменника як відображення його філософських, художніх та світоглядних поглядів.

Об'єктом дослідження є художнє мовлення В.Барки, лексична парадигма його роману. **Предметом** дослідження стали ключові слова, їх метафоризація та символізація у досліджуваному творі.

Мета та завдання дослідження зумовили використання відповідних **методів.** У роботі застосовано описовий, зіставний методи, а також статистичний, що передбачає збір, підрахунки і класифікацію мовних одиниць за певними ознаками. Основним методом дослідження став метод контекстуального аналізу, який дав можливість виявити змістові та естетичні функції ключових слів у художньому тексті, специфіку мови письменника.

Викладення основного матеріалу. Ім'я письменника української діаспори Василя Барки маловідоме в Україні, незважаючи на те, що саме він перший написав вражаючий прозовий твір про голодомор 1932 – 1933 рр. – роман «Жовтий князь». Василь Барка – це, звичайно, передусім поет, представник елітної модерної поезії з ідеалістично-містичним світоглядом. Він був одним з тих поетів, які значно розширили стильові горизонти української літератури. Але український читач перш за все знає його як прозаїка, автора роману «Жовтий князь». Роман Василя Барки займає особливе місце в контексті українського художнього слова про голодомор в Україні 1993 року, цей твір відзначається високим трагедійним звучанням. Тема голоду у романі стає об'єктом дослідження В.Дроботько, Н.Овсієнко, Н.Пушко та ін. Дослідники передусім звертають увагу на сюжетні колізії в художньому тексті, на семантику символів, на особливості зв'язку мовного стилю автора з глибинними фольклорними й біблійними джерелами. Цінність роману полягає в тому, що в його основу покладено дійсні факти з життя українського народу 1932-1933рр., власні враження самого автора та спогади його сучасників. Роман – це хроніка жахливого голоду в Україні від осені 1932 до жнив 1933 року, а сім'я Катранників і село Кленоточі – тільки модель, через яку автор перепустив усі події цієї страшної трагедії. Разом з тим образи родини, як і інших персонажів, глибоко індивідуальні.

Василь Барка – справжній майстер рідного слова, вписав яскраву сторінку в історію світового письменства, чим засвідчує невмирущість нашої мови й безсмертя народного духу. У цьому вбачаємо внесок митця в розвиток не тільки української літератури XX ст., але й української літературної мови. Для мовної особистості В.Барки в романі характерними є такі 15 ключових лексем-іменників: *хліб, очі, земля, голод, люди (народ), діти, серце, життя, душа, смерть, сонце, золота чаша, жовтий князь (збірний образ), кров, хліботруси. Метафора* у романі є однією з першооснов художнього мислення, пов'язаного з умінням порівнювати, розрізняти, у відмінності виявляти подібність. Як відомо, метафора зближує об'єкти, що належать до різних класів. Вона відкриває приналежність об'єкта до класу, якому він належить, і включає його до категорії, в яку він не може входити на раціональній основі. Найбільш частотною в романі Василя Барки «Жовтий князь» була виявлена *метафора-оживлення,* утворена на основі

уподібнення людині – антропоморфізація. «Сонце в великій милості» [1, с. 61] – це дуже цікава, багата на різноманітні варіанти інтерпретацій метафора. Вона ототожнює образи *сонця* і *людини,* адже *милість* – це людський вчинок вияву співчуття і певної реальної допомоги іншій людині, зазвичай тій особі, яка перебуває нижче за соціальним рівнем або відчувається такою [4, с. 34]. Сонце, дійсно, перебуває вище, воно знаходиться на небі, над людьми, тому може допомагати, зігріваючи земних мешканців своїм ніжним теплом. Сонце, яке здатне перебувати у великій милості не може порівнюватися з простою людиною, тому, на нашу думку, сонце у даній метафорі прирівняне до високоморальної, шляхетної людини, здатної на благородні вчинки. На цю думку нас надихнув вислів «*Милість Божа»*, що асоціюється з добротою, людинолюбством, благодіянням.

Другий різновид *метафори-оживлення – зооморфізація (уподібнення тварині): «Дикий голод, розбуджений від клопітливого дня, приспішує рухи і ніби закриває очі млистою смугою»* [1, с. 141] – *зоометафора,* яка порівнює *голод* з *твариною (*саме вона буває дикою), і він (голод) постає перед нами розбуджений, має здатність приспішувати рухи, має очі та може їх закривати. Обрана метафора має глибокий зміст, розшифровуючи її ми уявляємо страшну картину виснажливого голоду, який *прокидається* (тобто у людини виникає сильне бажання їсти) після важкої праці. «*Голод закриває очі млистою смугою»* – вказує на фізичний стан голодної, втомленої людини – потемніння в очах, запаморочення тощо. Підсилювальну функцію виконують епітети: *дикий(про голод)* та *млистий (про смугу перед очима)*.

Третій різновид *метафори-оживлення – флороморфізація.* У прозі Василя Барки *флорометафори* зустрічаються вкрай рідко: *«Тоді зійде чаша з глибини, крізь поверхню морозної смерті»* [1, с. 241] – метафора, яка оживлює *чашу,* вона сходить з глибини, мов рослина навесні. Дехто може заперечити нам, сказавши, що сходить сонце, тоді дана метафора буде *метафорою-опредмеченням.* Але слова "*з глибини"* підтверджують перше твердження.

Метафора-опредмечення виявляється шляхом надання абстрактним поняттям властивостей конкретних предметів та речовин. За нашими спостереженнями, для художнього мовлення Василя Барки характерні тематичні групи КС, що найчастіше входять до метафоричного контексту назв предметів побуту, природних стихій, явищ природи тощо. *«Замерехтіла чаша»* [1, с. 66] – *чаша* у даній метафорі мерехтить, тобто *уподібнюється світлу (електричному)* (предмету побуту). *«Очі горять темною охрою!»* [1, с. 102] – метафора, яка порівнює *очі* з *пожежею, вогнем* (природною стихією*). Охра (вохра), и, жін.* Природна мінеральна фарба червоно-брунатного або жовтого кольору.

Роман «Жовтий князь» багатий на метафору. Метафоричне бачення світу Василя Барки в його складності й універсальності, постає через образне мислення, філософсько-політичні медитації, змістова багатоплановість, переносність образів витворюють у мовних знаках твору нову естетичну реальність. Нами були виявлені такі слова-символи у романі В.Барки «Жовтий

князь», як: *хліб, очі, земля, голод, люди (народ), діти, серце, життя, душа, смерть, сонце, золота чаша, жовтий князь, кров, хліботруси.* Будемо аналізувати їх в порядку спадання частотності. Але почнемо із символічної назви роману «Жовтий князь». Це збірний символічний образ, що має кілька значень. Василь Барка створює образ *Жовтого князя* – символу зла і насильства, голоду і смерті. Це *рудий ящір* тоталітарної системи, який несе руїну, це уособлення якогось вищого містичного зла, «чортової сили», «диявола», що тепер «князює в воздусі». Нами виявлено 34 (3%) слова та словосполучення з таким символічним значенням. «*Вороги складаються в подобництві звіра: він з дна морського виходить, це з життя народів, де всякі хвилі котяться. Виліз він з багна в образі компартії, – зразу кинувся на сім'ї людські; розриває їх, бо сказано – звір. І він не останній; будуть зліші. Потім всіх придавить один. Поставить на всякому спокушеному знак: що думати і що робити. Хто відступає кара! Всіх супротивних йому, але вірних Христу, виклинатимуть і вигризатимуть з ниви життя, вбиватимуть, як чужих птахів – огнем, залізом, голодом; подібно тепер робиться. Погіршає люто при останньому звірі... Скибки хліба не дадуть, коли не покажеться знак на лобі і на долоні, кладеній від князя, що при дияволі ходить»* [1, с. 48]. *Жовтий князь* – не що інше, як персоніфікація голоду. Панування *Жовтого князя* призводить до суцільного змертвіння, «руїни». У романі «жовтий» – це символ смерті, нищення як навколишнього світу, так і людини: *«Жовтими є й сухі бур'яни та трава на тихих вулицях напівмертвого села, і мертві тіла людей, що загинули від голоду»* [1, с. 51]. У словнику за загальною ред. О.І.Потапенка та Н.К.Дмитренка «жовтий» – колір золота, зрілого колосся пшениці, жита, ячменю, зів'ялого листя, але і колір хвороби, смерті, потойбічного світу. На Україні жовтий колір сприймається як колір ревнощів, зради, тому жовті квіти чорнобривців, хризантем, нагідок, звіробою, безсмертників дарують дівчатам і жінкам у крайньому разі [3, с. 47]. Отже, *жовтий* колір у романі використовується переважно на позначення нелюдської сили, що призводить до змертвіння та занепаду. Усе, до чого вона доторкається, теж жовтіє, мов від подиху пекельного вогню.

Стрижневою віссю, яка проходить через увесь роман, і своєрідною межею між *жовтим князем* та його жертвами є слово-символ *хліб*. *Хліб* у романі є ключовим словом першого рангу і має найвагоміше смислове навантаження. Нами виявлено 240 (20%) вжитків цього слова. *Хліб* – символічний образ, та головна вісь, навколо якої обертається все в романі. Проблема *хліба* в романі наскрізна і всебічно розкрита всім ходом розвитку сюжету, групуванням персонажів, показом внутрішнього світу героїв. Проблема *хліба* була проблемою життя і смерті людей. Вона постає уже з перших рядків твору: *«...а знов лихо; повели чоловіка в сільраду. Скільки їм треба? – чіпляються і гризуть: давай! – як не гроші, так хліб»* [1, с. 40]. Ще не знаючи, про що йтиметься далі, читач насторожується. Настрій тривоги створюється як словом «лихо», так і використанням дієслівних форм. *Хліб* розділяє персонажів на дві ворогуючі групи. Цю істину автор майстерно передає в розмові не по літах дорослих Миколи й

Андрія Катранників, які влучно визначають сільських трудівників як «хліботрудів», а нелюдів, що відбирають *хліб*, як «хліботрусів». *Хліб* стає найзаповітнішою мрією голодних людей, ділячи їх, на думку хлопчиків, на «хлібодарів» і «хлібохапів», «хлібокусів» і «хліботрусів», «хлібоносів» і «хлібовозів», «хлібокупів» і «хлібокрадів» [1, с. 51]. Це вже не просто найцінніший продукт харчування, а образ-символ, найвища цінність, через яку проходять випробування на міцність людської душі всі персонажі.

У цьому романі головним показником внутрішнього стану дійових осіб є слово-символ *очі*. Нами було виявлено 117 (12%) вживань цього слова. У словнику за загальною ред. О.Потапенка та Н.Дмитренка *очі* – символ розуму і духу; символ сонця; зловорожих сил; краси; кохання [3]. У притчі, що її читає Микола Катранник, Кривда виймає у Правди *очі* – «*платою за дрібні кусники хліба»* [1, с. 51]. Найголовнішу роль цей мотив відіграє під час зорової «дуелі» між Отроходіним і Мироном Катранником у сільраді. *«Погляд росіянина пронизливий, крізь очі, дрібні віконечка, побачили душі, яка повна відвертість їх здійсниться навіки; а до чого ж недобрі між собою, хоч значно ближчі, ніж здається з ворожнечі!*; *він розпалився гнівом: дужим і диким; зіниці в найгострішому блискові звернені до селянина; його горючі очі ніби повсякчас пронизують подвір'я Катранників».* Про нього сказано, що пізніше, під час допиту щодо потира, *«круглявий жовтар їв і колов очима при кожній відповіді Мирона Катранника»* [1, с. 73]. *Очі*, особливо жовті, можуть показувати належність до *жовтого князя* (голодомору) й бути одним зі складників того знаку, який диявол, за пророцтвом, ставитиме на людей. Так, розпорядник реквізиції хліба в селян має *«Очі каламутні, недоспані й обпиті, зі сизими обводами довкруги»* [1, с. 85]. У романі також указано на мученицьку лагідність *очей* інтелігенції, *«ясні й незвичайно спокійні очі сектанта Прокопа»* [1, с. 87]. Навіть владу смерті над людиною позначено через її *очі*: *«Вони збільшуються, у них помітно скорботу й невідсвітність»* [1, с. 87]. І найбільше Отроходін радіє, що погасив-таки світло в *очах* селянина, заморивши його голодом. Дзеркальною деталлю до образу *очей* є жовтий колір. Ця деталь наповнює ті картини кінця світу, що їх бачать селяни: *«Сидить гостроокий хтось, ніби золотий, цілком литий, – з червонастим виблиском»* [1, с. 57]. Із вражаючою силою і правдивістю Василь Барка показує, як українська *земля*, що завжди несла радість хліборобові, який горнувся до землі, жив у гармонії з природою, перетворилася для селян у зону смерті, могилу... Дехто із селян не міг збагнути, хто ж спричинив їхнє лихо, а тому вірили у прихід антихриста. Вони були охоплені містичним жахом, бо не могли зрозуміти абсурдної логіки винищення своєю владою своїх же людей і тому вірили, що наближається кінець світу *«Темніла в саду свіжа земля над покійницею»* [1, с. 76], *«Коли земля впала на мертвого почався плач»* [1, 76], *«Морозна земля і сніг закриті мертвими людьми»* [1, с. 77]. Нами було виявлено 112 (9,7%) вжитків цього слова-символу.

Роман В. Барки – про *людей (народ)*. Найчастіше це «істоти», «півістоти». Якщо це й *люди*, то вони схожі на тіней. Нами було виявлено 103 (8,9 %) вжитки.

Люди у творі прирівнюються до «мух» через своє безсилля, другорядність і малість. Це «мертвяки», «живі трупи», бо «хліборобів домучено». *«Де-не-де люди никали в подвір'ях, мов тіні»* [1, с. 64]; *«ворушаться люди скрізь, як мурашки; їх так багато»* [1, с. 68]; *«Трудивсь тяжко сердешний народ – третина перемерла, а остача трохи обживається, провівши лінію»* [1, с. 81]. У романі відтворені два світи *людей*: ті, що творять пекло, і ті, що страждають. Коли для перших головне «спихати когось із життєвої стежки», то другі охоче працювали б на крайчику землі, ростили б дітей. Є між цими двома крайніми світами такі *люди*, в душі яких закрався сумнів.

Так, у романі одним з найважливіших символів є символ *церковної чаші*, навколо якої створюється конфлікт. Нами було виявлено 39 (3,4%) вжитків цього символу. З*олота чаша* є для селян символом неба, чистоти, святості, їхньої культури, віри, символом життя. Це була для них найдорожча коштовність у світі: *«Десь там і чаша: золота, зроблена як художня, і кругом дорогі каміні»* [1, с. 88], *«Коштовні камінці скрізь: квадратові, в рамчатих обковах, золотих, як вся чаша»* [1, с. 88]. І ось партійці – вірні слуги жовтого князя – наважуються зазіхнути на цю святиню й пограбувати церковний олтар саме в розпал операції з викачування хліба. Та люди захищають свою святиню, стають на оборону свого світу добра і вночі ховають чашу в надійному місці – на подвір'ї пічників. І знає про це наймолодший син з родини Катранників, який залишається врешті-решт живим. Таким чином, письменник дає своїм героям, своєму народові надію на відродження, на життя. Остання сцена роману теж є глибоко символічною. Андрійко, збираючись у дорогу на світанку, коли тільки встає сонце, перевіряє схованку церковної *чаші*, яку вберегли його батьки та односельці, страшно помираючи одні за одним в приреченому колі. Малому хлопцеві здається, що над цими людьми, над їхніми могилами, над селом стає не сонце, а *золота чаша,* як символ всеперемагаючого життя, добра, гуманізму, любові, гармонії між людьми, щоб «навіки принести порятунок».

Варто сказати, що слова-символи, надають романові алегоричності та широти підтексту. Ключові слова-символи в художньому творі – це, як правило, здебільшого слова знакові, слова акцентовані автором-творцем; це – слова-образи або словосполучення-символи, що найбільш ємкі семантично, естетично, вони – функціонально найактивніші, мають широкі «знакові поля» (здебільшого, іменникові). Ключові слова багатші за інші лінгвістичні структури на різноманітне розгалуження своїх «асоціативних променів», відіграють головну роль у створенні категорії образу автора.

Висновки. Отже, суттєвою ознакою ключових слів як наскрізних компонентів творчості В.Барки є те, що в семантичній структурі у межах асоціативно-смислового поля чітко простежується об'ємне художньо-образне підтекстове значення. Ключові слова стають семантично багатомірними, переважно символічними. Вживаючись у різних художньо-образних контекстах, ключові слова наскрізного характеру відіграють визначальну роль в організації

структурно-семантичної єдності твору письменника, створюють в поєднанні з іншими образотворчими елементами глибинний підтекст.

Література

1.*Барка Василь*. Жовтий князь. Київ: Наукова думка, 2003. 263 с.**2.** *Петровський В.В*. О ключевых словах в художественной прозе. Москва: Русская речь, 1977. **3.** 180 с.*ловник символів* / За ред. О.І.Потапенка та Н.К.Дмитренка. URL: http://www.ukrlife.org/main/evshan /symbol.htm **4.** *Совтис Н.М.* Поняття «ключові слова» в науковій філологічній літературі. *Слов'янський збірник наукових праць*: Одеса: Вид. дім Дмитра Будагова, 2010. Вип. 17. Ч.2. С. 504-510. **5.** *Форманова С.В.* Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту. *Культура народов Причерноморья* : научный журнал. 1999. №6. С. 234–239.

УДК 81.42: 81.342

Ніна Босак, Ольга Копусь
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОЛЬОРОВА ПАЛІТРА ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ ЛІНИ КОСТЕНКО «РІЧКА ГЕРАКЛІТА»

Публікацію присвячено аналізу семантики, стилістичного навантаження й функціонування кольоронайменувань у художній мові Ліни Костенко. На прикладі аналізу поезій збірки «Річка Геракліта» кольоронайменування потрактовано як значущі елементи індивідуально-поетичної картини світу поетеси. Окреслено лексико-семантичні мікрополя значущих кольорів й специфіку їх реалізації в художньому мовленні Ліни Костенко.

***Ключові слова**: ідіостиль, лексико-семантичне поле кольору, поетична мова Ліни Костенко, колоративна лексика*

The article deals with analysis of semantics and functioning of the coloratives in the fiction literature language of Lina Kostenko. The color nominations determed as the meaningful elements of her individual language world picture. The lexical and semantic fields of the main colors and quality staff established. The coloratives let us clear up the specific of the idiostyle of the poetess.

***Keywords**: idiostyle, lexical and semantic field, coloratives, poetic language of Lina Kostenko*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Колірна лексика віддавна привертала увагу вчених, презентуючи широкий спектр досліджень, від мовознавчих, психофізіологічних, літературознавчих, філософсько-культурологічних до мистецтвознавчих і дизайнерських. З розвитком новітніх міждисциплінарних напрямів у галузі сучасної лінгвістики назви на позначення кольорів привернули увагу дослідників-етнолінгвістів (А.Вежбицька, В.Жайворонок, Р.Фрумкіна, Г.Яворська, Л.Лисиченко), активізувалися у студіях із семасіології (А.Висоцький, Л.Грибова, О.Дзівак, А. Критенко, О.Селіванова, Ж.Соколовська), когнітології й психолінгвістики (С.Григорук, Т. Ковальова, О.Снітко, Л.Супрун).

Аналіз наукових досліджень, у яких розглянута проблема і на які спираються автори. Науково доведено, що колір виступає однією з основних категорій етнічної культури, фіксує унікальну інформацію про її самобутній колорит й особливості художнього бачення світу, він може тлумачитися як

“своєрідна модель розвитку, що відображає шляхи формування, осягнення, закріплення в культурній пам’яті не лише загальних, але й національно-забарвлених, культурно-значущих концептів” [3, с. 36]. Одиницею кольоративної картини світу, на думку І. Цегельник, виступає колірний концепт як специфічне когнітивне утворення. «Колірні концепти містять інформацію про власне колірну ознаку, а деякі з них пов’язані з індивідуальними асоціаціями, народними віруваннями й уявленнями, історико-культурним досвідом. Колірний концепт - поняття кольору з потенційно закладеною можливістю розвивати метафоричні, символічні не кольорові значення» [4, с.8].

Аналітичний огляд наукового фонду виявив, що на сьогодні маємо кілька термінів, якими послуговуються : 1) “кольоропозначення” (А. Уляничч, С.Шуляк); 2), “кольороназва” (І. Бабій, Н. Науменко, Л.Шулінова, А. Критенко); 3) “колірний термін” (Б. Берлин, П. Кей, С. Кантемір); 4) “найменування з колірним компонентом”, “кольоронайменування”, “прикметник із значенням кольору”, “колірний прикметник” (Л. Піскозуб, Р.Фрумкіна, Т. Пастушенко, М. Чікало); 5) “оказіоналізм-хроматонім” (С. Циганова), 6) “кольоратив” (О.Дзівак, А. Швець), “кольоронім” (О. Паливода), “слово-кольоратив” (Т. Семашко), “символи-кольоративи” (О. Куцик), 7) “колірний епітет” (І. Бабій), “кольористична лексика” (Ю. Чебан, Н.Бахіліна), “кольористичний епітет” (С. Шуляк), “хроматизми” (Л.Пустовіт), 8) «колірний концепт» (І.Цегельник, Л.Супрун) т. ін. **Мета** пропонованої розвідки полягає в уточненні семантико-стилістичних властивостей кольороназв у мові поетичного тексту Ліни Костенко.

Викладення основного матеріалу. Структура досліджуваної поетичної збірки побудована, як відомо, за календарним принципом – чотири цикли пори року «*Осінні карнавали», «Сліпучий магній снігових пустель», «Весна підніме келихи тюльпанів», « Що в нас було? Любов і літо»* - на будь-який читацький смак і настрій з передмовою упорядниці, дочки поетеси Оксани Пахльовської і художнім оформленням Сергія Якутовича та Івана Марчука. Кольорова палітра збірки «Річка Геракліта», як і, власне, вся колористика художнього світу Л. Костенко вражає своїм різнобарв’ям і є дуже насиченою. Наприклад, у циклі «*Сліпучий магній снігових пустель*» поетеса, крім головних кольорів (білий, чорний, зелений, червоний, жовтий, синій), активно вживає й інші: пурпуровий, срібний, рудий, сивий. Ці кольори виконують найрізноманітніші функції – образотворчу, художньо-естетичну, оцінювальну, інформативну, живописну і найголовніше – символічну, адже стають основою для художньо-образних асоціацій. Особливо це помітно, коли авторка завдяки парадоксальним художнім деталям посилює емоційну або пейзажну тональність зображуваного, вживаючи в контексті однієї поезії одночасно контрастні кольори (напр. білий і чорний, червоний і чорний, жовтий і зелений), які наявні або структурі порівнянь, епітетів, або індивідуальної метафори, або інших художніх засобів. Слід зазначити, що ті чи ті кольороназви відіграють важливу роль у моделюванні художньо-поетичного світу Л.Костенко, утворюючи його смислоутворювальний або образотворчий стрижень, виступають важливим елементом у виробленні

символічних асоціацій й відтворенні поліфонії поетичного світовідчуття авторки, які передаються читачеві (за М.М.Бахтіним). На нашу думку, що також підтверджена й численними дослідженнями поетичної творчості Ліни Костенко, часто той чи інший колір пов'язаний із провідним мотивом її поетичного мовлення чи з важливими фактами, подіями у біографії, тому не випадково на цій підставі лінгвісти й літературознавці фіксують кілька хронологічних періодів у творчості письменниці (Г.А.Губарева, Я.Голобородько, В.П.Саєнко, Д.Дроздовський, В.В. Полтавчук, Т.В.Ковальова, Т.І.Гундорова, Ю.О.Карпенко і М.Р.Мельник та інші).

Отже, відповідно до мети і завдань нашого дослідження, було виділено найбільш поширені кольоронайменування, скомпоновані у вигляді відповідного лексико-семантичного мікрополя. Кількісні підрахунки кожного виокремленого мікрополя засвідчують таке : до білого кольору належать 128 одиниць, чорного - 64, сірого - 27, червоного - 25, жовтого - 66, зеленого - 22, синього-14.

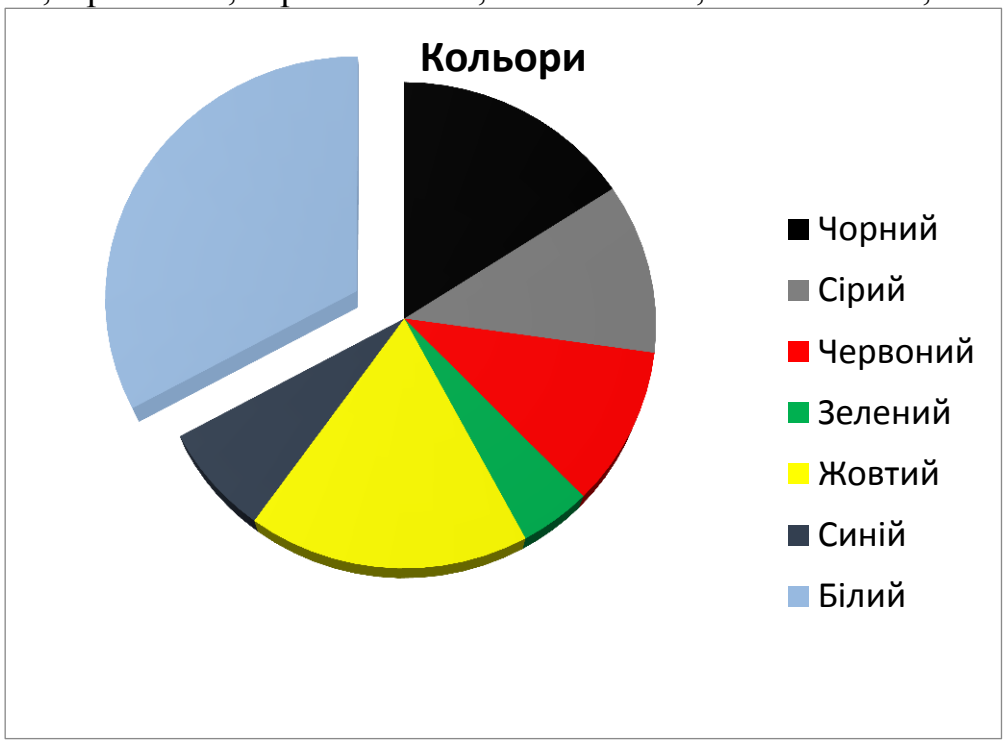

Як засвідчують змодельовані в діаграмі лексико-семантичні мікрополя, «***білий***» серед так званих ахроматичних кольорів виявився чи не найуживанішим (128 одиниць) бо, на нашу думку, він співвідноситься зі світовідчуттям самої поетеси, адже з цим кольором пов’язане поняття чистоти, невинності, свіжості або незайманості. Очевидно, саме це і виступає домінантою емоційно-естетичної тональності переважної більшості поезій з аналізованої збірки. Образно-символічні значення асоціативного поля білої гами надзвичайно різноманітні: *білий світ ,білі ворони, білий день, біла симфонія, білі обличчя, білий камінь, білі руки, білий біль, білі печалі, білі вікна,білий вітер, білий вальс, біле сонце, білий вогонь, біла хуртеча, білий сміх*. Як бачимо, семантичний діапазон фарби «білий» охоплює і назви осіб, предметів, абстрактних понять, і природних чи пейзажних явищ. Натомість більшість дослідників поетичної творчості Л.Костенко сходяться на тому, що ключовим образом поетичної картини світу Ліни Костенко є білий світ, що виступає з символічним значенням «земля з усім, що на ній існує»: *І добре тобі, і*

весело На білім світі жити; Який безмежний ти, Білий світе! [2, с.214]. Недарма, І. Дзюба свого часу про збірку «Річка Геракліта» влучно зауважив, що «зима гостює в поезії як певна даність».

Зокрема, розглядаючи мікрополе назв «***жовтого»*** кольору, ми так само звернули увагу на те, що він, як і в попередніх поезіях, уміщених у збірках «Сад нетанучих скульптур» (1987), «Вибране» (1989), часто використовується на зображення осені як стрижневого образу художньо – поетичного світу Ліни Костенко. «У мовній картині світу поетеси осінь постає у привабливому жіночому образі, творенню якого великою мірою сприяє колірна лексика, що передає розкішне різнобарв'я осінньої пори. Так, осінь змальовується образом спокусливої зрілої жінки» [1, с. 9] : *Ще літо спить. А вранці осінь встане - В косі янтарній нитка сивини Могучі чресла золотого стану Йде в полях - вгинаються лани; Строката хустка - жовте і багряне - З плечей лісів упала їм під ноги. І вся природа схожа на циганку - Вродливу, темнооку, напівголу, В червоному намисті з горобини, З горіховими бубнами в руках* [2, с.89].

У поетичній картині світу «Річки Геракліта» особливих художніх акцентів набуває образно-символічна палітра «**зеленого»** кольору (22 одиниці), адже, як уважає Г.Губарева «художній простір поетеси – це головним чином сад і ліс, «простір буття, мікрокосм, де протікає напружене духовне життя ліричної героїні» [2, с. 10]. Безперечно, пояснюється це психофізіологічними властивостями самого кольору та його переважанням в ландшафті України, де багато трави, листя, зелені в гаях. Власне, українська традиційна символіка зеленого кольору пов’язана з життям, молодістю, свіжістю, вічністю. Але Ліна Костенко не лише майстерно опоетизовує окремі пейзажні деталі, що виступають атрибутами природи, зелений колір передовсім, як флористична ознака, асоціюється в неї з життєдайним джерелом, цілющою силою природи, як скажімо, спостерігаємо у перифрастичній конструкції «*зелене гілля*» на позначення саду: *Зеленим пензликом тополі - Кривенькі кігтики в крові, Пасуться коні нетипові у сутеніючий траві; В старім гнізді танцюють лелечата, І, одірвавши ніжки від землі, Немов малі русалоньки, дівчата Гойдаються в зеленому гіллі* [2, с.179]. Водночас у використанні поетесою зеленої барви ми спостерігаємо й фольклорні мотиви, пов’язані з народнопоетичними символами молодості й краси чи народні міфологічні образи. Наприклад, у наступних рядках епітет «зелений» як компонент пейзажної деталі не стільки передає пряме значення семантики кольору, скільки уособлює молодість, свіжість, підсилюючись на контрасті з «**білим**» – на позначення досвіду пережитих років, життєвої зрілості: *Учора все було зеленим, сьогодні білим зацвіло,В часи прекрасної Гелени Ще не літало НЛО. Були Геракли і Перикли, і не порнуха, а Парнас. Навіщо ми до всього звикли, навіщо звикло все до нас, Життя ж коротке і шалене, летить як цифри на табло, Учора все було зеленим, учора все іще було* [2, с.219].

У досліджуваних віршованих текстах прикметник на позначення «**чорного»** кольору (64 одиниці) відзначається широкою палітрою в реалізації авторських поетичних образів і символів. Традиційними є уявлення про чорний

колір, який психологічно пов'язаний з переживаннями негативних емоцій і почуттів, як гнів, страх, туга, журба, печаль, розпач, зневіра, лють і т. под. Отож, чорний колір містить виразну аксіологічну конотацію – негативну оцінку чогось або когось, а широкий діапазон семантики цього кольору пояснюється ще й тим, що його вважають початком усіх кольороутворень. До речі, образно-символічні значення аналізованого асоціативного поля чорної гами так само надзвичайно різноманітні: *чорна тінь, чорний день,чорні вежі, чорні хвилі, чорний човен, чорний кінь, чорна хвиля,чорна вода, чорний розпач,чорний сум.* У поетичній мові Ліни Костенко відзначаємо такі художні образи та символи, семантика яких передає ці негативні емоції або вчинки: *Стоять мости над мертвими річками. Лелека робить декілька кругів Очерети із чорними свічками Ідуть уздовж колишніх берегів; Черніг страшний, він дуже чорний. Як вечоріє на Дніпрі. Черніг сідає в чорний човен І ставить чорні ятері* [2, с.180]. Погоджуємося так само з іншими дослідниками [1, с. 6], що чорний колір у наступних віршованих рядках позначає зло, занепад, суцільну зневіру і гнів, які відчуває ліричний герой: *Та це ж для мене щастя пожадане – у Чорний день твій бути при тобі; Білі, білі обличчя у чорній воді, Неповторно обличчя навік зостаються. На старих фотографіях всі молоді. На старих фотографіях мертві сміються* [2, с.127]. Часто в поезії «чорний» позначає не тільки власне колір природи у темну пору часу чи важкість грозових хмар, моноліт Карпатських гір, гущавину лісу, а й передає емоційне враження від споглядання сили природи, актуалізуючи таким чином переносне значення слова: *Біля білої вежі чорне дерево. Спи. Ми самотні в безмежжі. Хай нам сняться степи; І вже розцвітають в просторах ясних Багряні і чорнії квіти* [2,с.139]. За емоційною-експресивною семантикою лексиці чорного кольору, який у художньому ідіостилі письменниці символізує трагедії, смерті, паніку, безлад, природні катаклізми, страждання і війни, на контрасті протиставлені епітети з червоним кольором, як символом справжнього сенсу буття, свободи, радості і любові. У поетичній традиції авторки «**червоний»** (25 одиниць), таким чином, витлумачено як колір сонячної енергії, пристрасті, бажання, фізичної активності та сили волі, рішучості характеру. Особлива семантика червоного кольору пов’язана з тим, що в українській культурі він асоціюється з близькістю до вогню і світла. Хоча узвичаєного використання «червоний», яке зафіксоване у «Словнику української мови»: "такий, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра, який іде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків",тобто кольору пролитої крові, кольору війни, агресії, ворожнечі, помсти, смерті, ми не зафіксували. Образно-символічні значення асоціативного поля червоної барви різноманітні за сполучуваністю з іменниками, напр.: *червона кров, червоний ранок, червоний день, червона ріка, червоний вечір, червоний захід, червоний пил, червоне полум’я,червоне листя,червоне сонце, червона спека.* Найчастіше колірні прикметники з семантикою червоний актуалізують у тексті пряме значення, передаючи забарвлення того чи того предмета: *На ціле поле в полі цвів ромен В садах пливли причілки і веранди. Стояла ніч, красива, як Кармен, Червоні й чорні міряла*

трояндиГуде тугий каштановий тимпан. Пливуть важкі і вистріпані хмари.То там, то там розкриється тюльпан. Червоний зонтик. Сірі тротуари [2, с.29].Особливо це помітно далі на контрасті із зеленою і золотою барвами осені, описуючи осінь як різнобарвну пору року, автор виділяє домінантні кольори – червоний, зелений і жовтий, проте актуалізує останній через лексему золотий: *Красива осінь вишиває клени Червоним, жовтим, срібним, золотим.А листя просить: Виший нас зеленим! Ми ще будем, ще не облетим* [2, с.160].

З поміж так званих холодних кольорів мікропіле з епітетами **«сірий»** (сивий) охопило 27 одиниць, які в основному контекстуально пов'язані з поняттями одноманітності, буденності і часто його градаційне повторення в різних контекстах лише підсилює зображення невиразності життя : *Стоїть зима. Короткі сірі дні, Я в сірі будні / буду бити, як в бубни. Був сірий день. І сірий був сусід. І сірий стіл. І сірі були двері І раптом нявкнув кольоровий кіт* [2,с.115]. Як зазначає Г.Губарева, характеризуючи ідейно-естетичне і символічне навантаження кольоратива «сірий» у попередніх збірках поетеси, «з мотивом сірості поєднується і мотив туману, що також маніфестує негативні процеси в суспільстві періоду застою» [1, с.8]. На нашу думку, не менш поширеними є випадки, коли на позначення сталості часу авторка замінює сірий на сивий або його похідні (напр. сизий): «*сивий сон у вічність однесе», «сива давнина», «живе в тій хаті сивий-сивий час», «в пустелі сивих вечорів».*

Висновки. Колірна палітра є одним із важливих показників художньо-індивідуального стилю автора, розкриває специфіку його індивідуально-мовної картини світу. У ході дослідження було встановлено, що досліджувана колірна картина світу збірки «Річка Геракліта» відображає індивідуально-мистецьку візію світорозуміння Ліни Костенко, розкриваючи її поетичний світ у відповідній колірній гамі, увиразнюючи багатство символічно навантажених образів і демонструючи пошук нових виражальних засобів. Колористика виявилася помітною і важливою художньою рисою поетичного стилю Ліни Костенко. Крім того, кожен хронологічний період поетичної творчості Ліни Костенко, ознаменований виходом нових поетичних збірок, був пов'язаний не тільки з тими чи іншими емоційно – оцінними реакціями, а й забарвлений певною кольоровою палітрою, що утворює широку гаму яскравих метафоричних образів. Це мало місце й при аналізі збірки «Річка Геракліта», де кольоронайменування в поетичному мовленні Ліни Костенко неодмінно виступають одними із важливих засобів передавання важливих суспільних тем чи провідних мотивів її неперевершеної поезії.

Література

1. *Губарева Г.А.*Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко: автореф. дис… к.філол. н. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2002. – 19 с. **2.** *Костенко Л.* Річка Геракліта. – Київ: Либідь, 2011. – 290 с. **3.** *Фрумкина Р.М.* Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р.М. Фрумкина. - М.: Наука, 1984. - 175 с. **4.** *Цегельник И.* Цветовая картина мира Иосифа Бродского: когнитивно-функциональный подход: автореф. дис. на соискание научной степени канд.

филол. наук / И. Цегельник. - Ростов-на-Дону, 2007. - 22 с. **5.** *Чекан О.* «За дивним зойком слова...»: Роздуми над поезією Ліни Костенко / О. Чекан, Ю. Чекан // Київ. – 1993. – № 1. – С. 128-142.

УДК 81'373.232:004.738.5

Лілія Войтило, Тетяна Крупеньова
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІКОНІМІВ СТУДЕНТІВ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УНІВЕРСИТЕТУ УШИНСЬКОГО

У статті проаналізовано кореляцію між вербальним знаком (ніком) і його об'єктом (Інтернет-комунікантом) і досліджено особливості мотивації вибору імені Інтернет-користувача. З'ясовано, що у віртуальному дискурсі основною умовою ідентифікації, презентації користувача є наявність інтернет-імені – ніконіма. Створення віртуального імені не можна вважати просто творчим чи технічним актом, оскільки ніконім має відповідати очікуванням учасників віртуальної комунікації, допомагаючи їм встановити взаємний контакт і досягнути мети спілкування.

***Ключові слова**: ономастика, ніконім, нікнейм, віртуальний дискурс, Інтернет.*

The article analyzes the correlation between a verbal sign (a nickname) and its object (an Internet communicator) and identifies the features of the motivation for choosing an Internet user name. It was found that in the virtual discourse the main condition for a user's identification and presentation is the presence of an Internet name – a nickonym. The creation of a virtual name cannot be considered just a creative or technical act as the nickname must meet the expectations of the participants of virtual communication, helping themto establish mutual contact and achieve the goal of communication.

***Key words**: onomastics, nickonym, nickname, virtual discourse, Internet.*

Постановка проблеми. Віртуальний світ інтернету як окремий тип дійсності, відрізняється від реального, має свої специфічні особливості: безмежність простору, відсутність реальних предметів, практична відсутність обмежень, анонімність середовища. Але так само, як і світ реальний, він реєструється мовними засобами. Мовна картина простору Інтернет відображає особливий стиль життя в цьому світі. Так, віртуальні особистості можуть спілкуватися одне з одним тільки за допомогою письмових текстів, які створюються в умовах режиму реального часу і схильні до впливу спонтанного усного розмовного мовлення. Користувачі мережі також самі стають творцями нових вербальних і невербальних засобів висловлювання і спілкування [3, с. 54]. Форми реалізації мови у віртуальному просторі поліфункціональні і багатоаспектні. Нас цікавлять власні імена користувачів соціальних мереж, а саме ніки (мережеві імена-псевдоніми). Нік – це вигадане неосновне ім'я, яке комунікант вибирає з вже наявних імен або придумує собі сам для спілкування у віртуальному середовищі. Це одночасно і приватне, і публічне ім'я. Нік – своєрідна презентація себе інтернет-спільноті з метою правильної ідентифікації

особистості. Віртуальне ім'я цікаве і тим, що воно локально «прив'язане», тобто не виходить за межі світу власного вживання. Наше дослідження присвячено вивченню ніконімів, які, будучи іменами власними, посідають особливе місце в системі власних назв у просторі мережі Інтернет.

Питаннями класифікації віртуальних імен, особливостями їх функціонування в мережі Інтернет, а також способами утворення займалися дослідники: О.С.Ахренова, Д.Т.Авчієва, А.С.Балкунова, І.В.Борисов, Е.М.Рянсько, Е.Н.Шагалова та ін. Ономастика є таким розділом мовознавства, який вивчити повністю неможливо у зв'язку з тим, що постійно виникають нові найменування. Особливий інтерес представляють власні імена, що функціонують в інтернет-середовищі. Інтернет-комунікація, будучи новою формою спілкування, характеризується специфічними особливостями, ця специфіка властива і мережевим власним назвам. На цій підставі можна стверджувати, що нікнейм є нове явище в ономастиці. **Актуальність** розвідки полягає в структурно-семантичному аналізі нікнеймів у просторі Інтернету для виявлення їх лінгвокультурологічних особливостей.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати кореляцію між вербальним знаком (тобто, ніком) і його об'єктом (тобто Інтернет-комунікантом) і виявити мотивацію вибору імені Інтернет-користувача.

Предметом дослідження є номінація, яка здійснюється за допомогою власних імен у віртуальному просторі Інтернету. **Об'єктом** дослідження є власні імена студентів історико-філологічного факультету Університету Ушинського в межах Інтернет-простору.

Матеріалом дослідження стали електронні адреси студентів історико-філологічного факультету Університету Ушинського, а також ніконіми в Instagrami. Усього проаналізовано 250 онімів.

Викладення основного матеріалу. У галузі ономастики є такий клас імен як комп'ютероніми – власні назви об'єктів комп'ютерного буття, що розподіляється на: файлоніми – назви файлів, софтоніми – назви програм, віртуалміфоніми – назви об'єктів віртуального світу комп'ютерної гри та інтернетоніми – назви інтернетівських об'єктів, до складу яких належать сайтоніми – назви сайтів, ніконіми – онлайн-псевдоніми користувачів та епістулоніми – адреси електронних поштових скриньок. Щодо найменувань користувачів тих чи інших Інтернет-ресурсів, то в різних джерелах знаходимо терміни «епістулонім», «ніконім», «нік», «нікнейм», «мережеве ім'я», «віртуальна власна назва», «комп'ютерне ім'я», «юзернік» тощо. Частотним у науковій літературі є термін «нікнейм» (нік; англ. *nickname* – первинно кличка, прізвисько, від середньоанглійського *an eke name* – «інше ім'я», також мережеве ім'я – псевдонім, який використовується в Інтернеті, у місцях спілкування (блогах, форумах, чатах). При цьому термін «нікнейм» використовується для самоідентифікації учасників спілкування, це також початок назви адреси електронної поштової скриньки, ім'я для входу чи псевдонім на форумі, у чаті й будь-якому сервісі, у якому необхідно представитися [2, с. 400].

Основою для більшості класифікацій даної лексеми є класифікація псевдонімів, але нікнейму не притаманні деякі способи творення псевдонімів, зате ми побачили нові, які продиктовані комп'ютерною культурою і століттям загальної комп'ютеризації. Вони мають свої фонетичні, графічні та орфографічні особливості: більшість нікнеймів благозвучні (Анастасія, anna), представлені поєднання з двох приголосних на початку і середині слова (gerrtruda, MARRIA), середня довжина ніконіма три склади (Дашуля, marina). З метою привернення уваги широко використовуються графічні гри (ФілЗНАВЕЦЬ). Було знайдено такі лексико-граматичні особливості ніконімів: а) різноманіття значень, функцій і смислових нюансів віртуального імені зосереджується і об'єднується в його семантичному, стилістичному, етимологічному вигляді, наприклад, Лілія, ТРОЯНДА; б) найпродуктивніший спосіб утворення ніконімів – суфіксальний зі зменшено-пестливим значенням, зазвичай з відтінком позитивної оцінки (мілашка, Катюшка); в) серед безафіксних способів найчастотнішим є усічення (Філ від філологиня, Кет від Катерина); г) для кожної частини мови характерними є певні словотвірні типи та способи словотворення, наприклад, delete (від англ. «видаляти»), Alive (від англ. «живий, енергійний»); ґ) похідних ніконімів більше, ніж непохідних, наприклад, в ніках Розумничка (основа слова розум), zaichik 407 (зайчик, основа слова заєць).

Аналіз назв електронних поштових скриньок дозволив констатувати, що у 78 % випадків під час автономінації ніконім це повне або часткове дублювання антропоніма користувача, написане з урахуванням технічних особливостей ресурсу латиницею (liliia.voitylo@gmail.com). Під час опитування респондентів з метою виявлення мотивів номінації з'ясувалося, що респонденти мотивують вибір прямим зв'язком віртуального образу з самими собою (Моє ім'я та прізвище). Крім того, оскільки система виключає можливість реєстрації абсолютно ідентичних імен, то користувачі використовують для створення ніконімів різні модифікації своїх імен (happyirinaav@gmail.com). До того ж, скорочені форми імен репрезентують загальну тенденцію відходу від формального стилю спілкування в комп'ютерному дискурсі, а вибір неповної форми імені не просто «скорочує дистанцію» між учасниками комунікації, але й зумовлює позитивне сприйняття комп'ютерного імені та відповідно його власника.

Найбільш поширеними моделями створення ніконімів електронних поштових скриньок є моделі Ім'я + прізвище (lisa. balinskaua@gmail.com); Ім'я + прізвище + цифри (Lerka.kushnir44@gmail.com); ім'я+цифри (anastasia.1001m@gmail.com); прізвище + цифри (kadovbenko 141@gmail. com). Цифри можуть позначати рік народження, важливу дату, вік, номер квартири тощо. Крім того, номінатор може використовувати такі знаки, як крапка, дефіс, суфікси, префікси. До того ж, треба зазначити, що ім'я електронної пошти складається з двох частин: першу користувач створює особисто, а друга – це назва сервісу, на якому реєструється скринька. Чітко регламентовані вимоги щодо побудови ніконімів відсутні, проте дослідники рекомендують створювати ніконім з урахуванням аудиторії, для спілкування з якою буде використовуватися

скринька. Поширена модель творення ніконімів – онімізація апелятива, які можуть позначати характеристику особи, стан, переконання.

Аналіз ніконімів в інстаграмі, демонструє дещо інший результат. Зі 100 проаналізованих ніконімів 69% становлять ніконіми з прихованим мотивом номінації (chimmirr; k_a_s_p_er; young_mona_liza). Ніконімів, які прямо вказують на номінатора, у досліджуваній групі 31%: liza_balinskaua, katya_pillar.

Інтернет, за твердженням В.Г.Дупак, є унікальним «полігоном», на якому розгортається випробування природної мови [1, с. 341]. Мова мережі Інтернет відрізняється як від літературної, так і від розмовної мови. Деякі дослідники, такі як Г.В.Ходоренко, вважають, що будь-яка мова і як система, і як засіб піддалася активній дії мережі Інтернет [4, с. 8]. Розглядаючи мережеві імена з точки зору їх вживання, можна з упевненістю стверджувати, що більшість ніконімів найчастіше не відповідають реальному образу користувача в житті, а, навпаки, говорять про те, що користувач представляє повну протилежність своєму образу, створеному в мережі. Більшість цих імен є образними, але ця образність має узагальнений характер. Одні прізвиська дійсно називають якусь рису характеру або зовнішню прикмету; інші ж, образні, допускають різні тлумачення або взагалі не пов'язані з характеристиками людини. Саме тому Інтернет сьогодні отримав таку популярність і широке поширення. А віртуальне спілкування стає більш популярним, ніж реальне і спілкування за допомогою засобів телефонного зв'язку. Ніконім є «обличчям» людини в Інтернеті, за допомогою якого можна визначити вік людини (ANNA_2004, KAMRAN_17, Diana_05), стать (Nika), захоплення (SEOshNIK), рік, коли ніконім було створено (Famor2019), національність і / або місце народження, рідше релігійну приналежність (болгарочка, Привіт_із_Рені, КАТОЛИК), захоплення користувача (Admin, FotoGrafOrlov, Художниця). Загалом ніконіми відображають культурний, мовний рівень їх володарів, їх прагнення до вираження своєї індивідуальності. Нікнейм – не що інше, як соціальний код, роль, образ, взятий напрокат. А трактування обраній ролі може бути дуже специфічним, оскільки залежить від рівня освіченості самої людини, його культури, особистого сприйняття образу і, найголовніше, цілі, з якою людина приходить у чат. Це своєрідна самопрезентація, візитівка, яка представляється віртуальному суспільству для ідентифікації та, зрозуміло, залучення уваги. Феномен ніконіму – один з найцікавіших як з точки зору традиційної лінгвістики, так і сучасної соціолінгвістики. За кожним ніком ховається особистість, яка відіграє якусь роль в Інтернет-соціумі [5, с. 226].

Висновки. Отже, здійснений аналіз дає змогу зробити висновок, що у віртуальному дискурсі основною умовою ідентифікації, презентації користувача є наявність інтернет-імені – ніконіма. Створення якого не можна вважати просто творчим чи технічним актом, оскільки ніконім має відповідати очікуванням учасників віртуальної комунікації, допомагаючи їм встановити взаємний контакт і досягнути мети спілкування. Не маючи матеріальної оболонки, віртуальна

особистість складається виключно з ніконіма, нікнейма, знаків, дій, думок, які виникають у комунікантів.

Література

1.*Дупак В.Г.* Віртуальна реальність як простір соціокультурних взаємодій Гілея : збірник наукових праць. Вип. 67. Філософія. Київ, 2012. С. 340-345. **2.** *Сазонова Є.О.* Нікнейміка як нова галузь сучасної антропоніміки. Studia Linguistica. Випуск 8/2014. С. 399-403. **3.** *Супрун В.И.* Развитие ономастического пространства Интернета. Ономастика Поволжья: материалы IX Междунар. конф. по ономастике Поволжья. Волгоград, 2004. С.53-59. **4.** *Ходоренко Г.В.* Найменування осіб у російськомовній інтернет-комунікації: структурний і семантичний аспекти : автореф. дис. На здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ, 2006. 18 с. **5.** *Ярошенко Н.А.* Логинонимы как особый класс имен собственных результаты трансонимизации). *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Днепропетровск: «Пороги», 2009. С.226-227.

УДК 378. 22+ 81 : 33

Сніжана Воробець
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОГО ПЕРЕКЛАДУ (на прикладі російсько-української двомовності)

У дослідженні головну увагу сфокусовано довкола стану дослідженості і сучасної проблематик щодо адекватності російсько-українського перекладу. Автор розглядає ключові наукові положення і підходи в інтерпретації крос-культурного перекдаду в контексті теорії і практики міжкультурної комунікації.

***Ключові слова**: міжкультурна комунікація, російсько-українські перекладацькі еквіваленти, крос-культурний переклад, перекладеми*

The article focuses on the modern problem of adequate Russian-Ukrainian translation. Important ideas and scientific approaches to interpretation of cross-cultural translation are offered in context of intercultural communication.

***Key words:** intercultural communication, Russian-Ukrainian translator's equivalents, cross-cultural translation.*

Постановка проблеми. Суспільно-політичні й економічні трансформації в Україні, стійкі тенденції щодо реформування вищої школи, загострення конкуренції у сфері освітніх послуг посилюють вимоги до підготовки кваліфікованих фахівців, спроможних конкурувати як на вітчизняному, так і європейському ринку праці. Стрімка інформатизація суспільства та підписання Україною свого часу Болонської угоди загострили питання цілей підготовки студентів усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів, зокрема тих, хто здобуває вищу освіту за фахом «Філологія». На разі питання методичної доцільності застосування навчального перекладу у вишах філологічного профілю скеровані

переважно на носіїв російської або української мови, які опановують іноземні мови, тоді як реальні освітні потенції використання близькоспорідненого перекладу у фаховій підготовці студентів факультету української чи російської філології, здобувачів вищої освіти в галузі новітніх медіа або міжкультурної комунікації надалі залишаються нереалізованими. Означене послугувало обґрунтуванням для вибору теми дослідження і визначило її актуальність.

Аналіз стану дослідженості проблеми. У сучасній лінводидактиці чітко не визначені перекладацькі вміння і навички, які формуються під час навчання професійно орієнтованого близькоспорідненого перекладу, так само відсутні обгрунтовані критерії відбору текстів, не приділено належної уваги освітньо й розвивальному потенціалу російсько-українського перекладу, очевидно, через відсутність практики його використання в навчальному процесі вищої школи. Аналіз вітчизняного наукового фонду засвідчив, що доцільність уведення професійно орієнтованого близькоспорідненого перекладу в практику навчання майбутніх філологів не порушувалась дослідниками з точки зору реальних комунікативно-пізнавальних інтересів і потреб студентів у навчально-професійній і науково-професійній сферах. Хоча на сьогодні вже накопичено значний дослідницький масив робіт, так чи інакше пов'язаних із нашою проблематикою (див. напр., праці в галузі порівняльного мовознавства (А.Білецький, Л. Бублейник, Г. Їжакевич, М. Кочерган, В. Манакін), загальної теорії і практики перекладу, зокрема близькоспорідненого (Л. Бархударов, В. Гак, Ю. Жлуктенко, Р. Зорівчак, В. Комісаров, І.Корунець, Я. Рецкер), методичних аспектів формування перекладацьких умінь і навичок в умовах російсько-українського білінгвізму (Н. Волошанівська, І.Горошкін, О. Горошкіна, В. Загороднова, Л. Казанцева, О. Кретова, В.Мельничайко, М.Пентилюк, О. Попова, В. Радчук, Ю. Тельпуховська, В. Шляхова). Отже, **мета цієї публікації** полягає в рогляді загальної проблематики російсько-українського перекладу в контексті теоретичних засад крос-культурної комунікації.

Викладення основного матеріалу. Попри те, що теорія перекладу як самостійна наукова ділянка виокремилася наприкінці 50 – 60 років минулого століття, коли перекладацька проблематика привернула увагу багатьох зарубіжних лінгвістів (А. Вежбицкая, М. Коул, Г. Трейгер, Э. Холл Г. Хофстед та ін), самий статус науки про перекладознавство тривалий час залишався не визначеним.Головна полеміка розгорнулася довкола дослідницьких розбіжностей у визначенні самої дефініції «переклад», сперечань щодо психологічної, лінгвістичної або літературознавчої основи перекладу, питань еквівалентності і перекладності (напр., праці Я. Рецкера, А. Федорова, Р. Якобсона) тощо. Згодом фокус дослідницької уваги сконцентрувався на вивченні крос-культурної інтеракції, зокрема проблемних аспектів міжкультурного перекладу, започаткуваши новий і перспективний напрям досліджень у теорії і практиці міжкультурної комунікації.Для розуміння природи міжкультурних непорозумінь, які найбільш виразно проступають під час перекладу, науковці беруть до уваги те, що люди схильні сприймати довкілля через «фільтр» рідної мови, яка визначає

самобутність їх світосприйняття й інтерпретації. Це положення, як відомо, сягає концепції В. фон Гумбольдта, який уважав, що національний характер культури знаходить відображення в мові шляхом особливого бачення світу, що, у свою чергу, перегукувалося із вченнями О. Потебні, І. Огієнка, А. Кримського, а в ХХ столітті розвинулось у гіпотезу лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б.Уорфа, в основі якої лежить переконання, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови, наполягаючи, таким чином, у приписуванні мові необмеженого впливу на мисленнєві процеси людини.

Цікавий факт: ще з античних часів Цицерона точилися палкі дискусії між тими, хто обстоював буквальну точність у перекладі, і тими, хто тлумачив його як процес тотожний оригінальній творчості. За спостереженнями О. Федорова, «зразковим уже у Стародавньому Римі вважався переклад, виконаний з урахуванням законів мови перекладу і який передаває самобутність оригіналу» [8с.36]. Натомість невдоволеність художнім перекладом оригінальних творів спрямовувала тлумачів, спонукуваних бажанням досягти єдності у формі і змісті, до пошуку різних способів трансляції – від буквального, дослівного до вільного, описового перекладу – переказу. В інтерпретації наукової проблеми щодо можливостей здійснення універсального перекладу чітко простежуємо дві діаметрально протилежні дослідницькі позиції, сфокусовані довкола тези: «Чи будь-що, що може бути висловлено однією мовою, може бути коректно перекладено засобами будь-якої іншої мови? та Чи все, що може бути висловленим в одній мові, може бути коректно перекладено засобами будь-якої іншої мови? Відповіді, відповідно, ранжуються в широкому діапазоні – від абсолютного «так» (визнання універсального перекладу), до абсолютного «ні» (заперечення можливостей адекватного перекладу)» [6, с.27]. Іншими словами, за справедливими висновками А. Білецького «зміст оригінального твору можна максимально точно відтворити засобами цільової мови, але це абсолютно не стосується самої форми вираження, яка здебільшого так і залишається невідтвореною вповні» [1].

Отож, переклад з мов, які перебувають у найбільшій спорідненій близькості, потребує встановлення всіх найдрібніших тонкощів їх спільності та відмінностей. У близькоспоріднених мовах, як маємо змогу пересвідчитися, «гіпноз максимальної схожості фактично відтінює ледь помітні розбіжності і перекладацька необачність (коли враховується спорідненість й ігнорується відмінність) призводить до ілюзорної легкості, яка, зі свого боку, – до прикрих невдач. Пор.: рос. *«лестница»* - українською «*сходи»* чи «*драбина»* або рос. *«щепетильный»* перекладається українською як *«дріб'язковий», «педантичний», «делікатний», «скрупульозний»,* водночас жоден із варіантів не є семантично адекватним і кожен має свій власний еквівалент й у російській мові. Або ще складніші випадки, коли, наприклад, українське слово передається лексикалізованим словосполученням («*вітряк*» - «*ветряная мельница*», «*смерека*» - «*карпатская ель*») або описовою конструкцією («*хмаритися*» - «*покрываться тучами*», «*дармувати*» - «*ничего не делать*», «*напровесні*» - «*в начале весны,*

ранней весной»). Тут саме йдеться про те, що словникова відповідність двох лексем (на мові оригіналу і перекладу) часто не спрацьовує, оскільки кожна з лексем насичена своїм індивідуальним, національно маркованим**,** конотативним значенням» [2]. Без особливих доказів зрозуміло, що незалежно від того, яким чином вона використана (як однозначний термін або багатозначне слово), можливо виокремити три рівні семантики: загальну (словникову), конотативну (текстову), індивідуально-авторську (асоціативну). Не випадково, навіть у перекладеному, майже літературно досконалому художньому тексті, чутливий до мови читач відстежить ледь помітні лінгвостилістичні огріхи. До речі, саме тому багатьом так подобається текст оригіналу. «Парадокс первинного сприйняття шедеврів світової художньої літератури і певним чином самої читацької звички полягає в тому, що ми любимо твори письменника такими, якими прочитали їх у дитинстві або підлітковому віці, тому намагамося залишатися прибічниками тексту-оригіналу в дорослому віці» [2]. Хоча, як добре відомо, часто якісний художній переклад мало чим поступається тексту оригіналу, а іноді навіть може перевершувати його за силою художнього вираження. Відомі і випадки прикрих перекладацьких недоглядів, коли, намагаючись зберегти правильність тексту оригіналу, копіюючи зовнішню схожість словника і фразеології, недосвідчений перекладач удається до буквального «перемальовування» конструкції. З цього приводу білоруська дослідниця Роза Станкевич зазначає, що «переклад зі спорідненої мови не терпить «механічних перенесень» і пояснюється це тим, що в новій мовній стихії слово набуває нових відтінків <…..> і, за влучним зауваженням К. Чуковського, “ стиль одного і того ж слова навіть у двох близьких мовах абсолютно відмінний» [2].

Таким чином, процес міжкультурного перекладу неминуче пов’язаний із переходом в іншу систему знаків, «оскільки інформація не існує поза її носіями і кодом, доступ до змісту повідомлюваного (інформативного наповнення) можливий лише через розшифрування коду» [5, с.88]. На думку Д. Дубровського, кодовикористання як таке укорінюється в бажанні вимкнути з комунікативного простору небажаних чужинців і тим самим віддалити «чужих» від «своїх» [5, с. 91]. Цілком помилково вважати, що адекватна комунікація є можливою лише в тому випадку, коли комуніканти володіють спільним кодом, «неправильне розуміння повідомлення може бути спровоковано різними факторами і в межах однієї мови, коли у процесі комунікації беруть участь представники однієї культури. Можна це проілюструвати прикладами, як висока швидкість мови, акцент, не збігання лексичних і граматичних одиниць у варіаціях діалектів тощо» [6, с.123]. Крім того, згідно з ключовими положеннями сучасної функціональної соціолінгвістики, наявність спільної культури і мови зовсім не означає однорідності культурно-мовного колективу. Для кожного суспільства характерна множинність територіальних, соціальних, професійних, вікових та інших відмінностей, які знаходять відображення в особливостях уживання мовних засобів окремими групами людей. До того ж ті самі люди можуть по-різному

використовувати мову в різних соціальних ситуаціях (див. праці С.Єрмоленко, О.Земської, Л.Крисіна, Л.Масенко).

Висновки. Лінгвістичні витоки постановки питання про міжкультурний переклад (як перенесення смислів тексту однієї мови засобами іншої) у контексті сучасної теорії крос-культурної комунікації натомість сягають значно давніших часів, виформовуючись у надрах порівняльного мовознавства. Розглянута проблематика міжкультурного перекладу дозволяє дійти висновків, що такий вид навчального перекладу прислужиться не лише як засіб семантизації і контролю розуміння меж семантичного поля та лексичної сполучуваності або синтаксичної валентності близькоспоріднених мов, а, що більш важливо для лінгводидактичних пошуків, має значний культурно-пізнавальний й освітній потенціал.

Література

1. *Білецький А. О.* Про мову і мовознавство. К. : АртЕк, 1997. 224 с. С. 120 – 127. **2.** *Горіна Ж. Д., С. В. Воробець*.Лінгвокультурний переклад у контексті міжкультурної взаємодії /// Формування мовної особистості: лінгводидактичний та лінгвістичний аспекти: матеріали Всеукр. наук. – практ. конф. (19 листопада 2015 року). Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2015. С. 104 – 111. **4.** *Дороз В. Ф.* Методика вивчення лексикології в умовах діалогу культур : Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 292 с. **5.** *Дубровский Д. И.* Расшифровка кодов (методологические аспекты проблемы) // Вопросы философии..1979. № 12. С. 87 – 100. **6.**. *Мальцева К. С.* Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу: дис… канд. філософ. наук. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2002. 172 с. **7.** *Манакин В. Н.* Сопоставительная лексикология . К.: Знання, 2004. 326 с. **8.** *Федоров А. В.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) М.: Высшая школа, 1983. 303 с.

УДК 61:378.14]:811.111

Владимир Генкин, Алина Жаркова
Витебский государственный университет
имени П.М. Машерова

ВЫНУЖДЕННЫЙ БИЛИНГВИЗМ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ (на примере формул Anamnesis Morbi)

В докладе рассматриваются частные проблемы, возникающие при англоязычном обучении студентов-медиков в условиях преимущественно русскоязычной среды. Определяются факторы "вынужденного" билингвизма, обусловленного, в первую очередь, практико-ориентированным характером обучения и спецификой будущей профессиональной деятельности. Проблемы билингвизма анализируются в основном на уровне формул ANAMNESIS MORBI. Непосредственным предметом исследования выступают русско-английские грамматические параллели и несоответствия, обнаруживаемые в процессе коммуникации по линии «врач-пациент»: в способах сообщения о боли и проблемах здоровья, в речевых формулах опроса пациентов для установления этиологии заболевания и правильной постановки диагноза. Выявляются сферы грамматической конвергентности и дивергентности в указанной области. Намечаются пути методической работы на занятиях по русскому языку как иностранному по предотвращению возможных коммуникативных и, как следствие, профессиональных медицинских ошибок.

Ключевые слова: *вынужденный билингвизм, практико-ориентированное обучение, русско-английские грамматические параллели и несоответствия, речевые формулы опроса пациентов, грамматическая конвергентность и дивергентность.*

The report examines particular problems arising in the English-language teaching of medical students in a predominantly Russian-speaking environment. The factors of "forced" bilingualism, conditioned, first of all, by the practice-oriented nature of education and the specifics of future professional activity are determined. Bilingualism problems are analyzed mainly at the level of ANAMNESIS MORBI formulas. The direct subject of the study is the Russian-English grammatical parallels and inconsistencies found in the process of communication along the "doctor-patient" line: in the ways of communicating about pain and health problems, in the speech formulas of interviewing patients to establish the etiology of the disease and make the correct diagnosis. Areas of grammatical convergence and divergence in this area are identified. The ways of methodical work in the classroom in Russian as a foreign language are outlined to prevent possible communicative and, as a result, professional medical errors.

Key words: *forced bilingualism, practice-oriented teaching, Russian-English grammatical parallels and inconsistencies, speech formulas for interviewing patients, grammatical convergence and divergence.*

Постановка проблемы. Одна из активных тенденций в области образовательных форм – это возможность обучения на английском как наиболее распространенном языке международного общения. Преподавание на английском осуществляется не только в странах, где этот язык является государственным или широко употребительным, но и в государствах, где английским в достаточной степени владеет лишь часть населения, имеющая, как правило, соответствующую профессиональную подготовку. При этом обучение на английском делает образование более привлекательным, в первую очередь для студентов-иностранцев, которые, при условии достаточного владения английским, могут без предварительной интенсивной языковой подготовки сразу же приступить к изучению основного курса будущей специальности. Кроме того, студенты, обучающиеся на английском, нередко рассчитывают на определенные преференции в дальнейшем трудоустройстве и последующем карьерном росте.

Само собой разумеется, что, живя и обучаясь в той или иной стране, студент параллельно с освоением выбранной им специальности изучает и язык этой страны. В условиях Республики Беларусь таким языком является русский – один из двух государственных и широко распространенный в бытовом и служебном общении язык. Сразу подчеркнем: знание русского языка в условиях Беларуси не только призвано удовлетворить бытовые запросы, способствовать успешной внеаудиторной коммуникации, то есть всему, что относится в первую очередь к области повседневной жизни. Без определенного (часто весьма основательного) знания русского языка, студент-иностранец не может получить полноценного профессионального образования, даже если он обучается по-английски. Непосредственным **предметом исследования** выступают русско-английские грамматические параллели и несоответствия, обнаруживаемые в процессе коммуникации по линии «врач-пациент».

Изложение основного материала. Современное высококачественное обучение – это прежде всего обучение практико-ориентированное, а основные

практические навыки приобретаются в условиях реальной профессиональной деятельности. Местом и способом приобретения практических навыков для студентов-медиков являются специальные практики, базами которых, естественно, выступают различные учреждения здравоохранения. Проходя такую практику, студент-медик необходимо вынужден вступать в контакт с коллегами и пациентами, и эта коммуникативная часть работы будущего врача требует от него владения русским языком, причем не только в сфере общеупотребительной лексики и грамматики, но (что особенно важно) в профессиональной области со всеми её специфическими тонкостями и повышенной степенью ответственности, где речевая, коммуникативная ошибка и даже неточность в выражении своей мысли или восприятии чужой фразы могут стать прямой причиной ошибки медицинской.

Таким образом, мы приходим к ситуации, которую далее будем именовать «вынужденным» русско-английским билингвизмом, и намерены рассматривать этот билингвизм как одно важнейших условий профессиональной подготовки будущего специалиста-медика, получающего образование на английском языке в преимущественно русскоязычной среде. Употребляя прилагательное «вынужденный» применительно к данному типу билингвизма, мы, во-первых, хотим подчеркнуть его естественный, вытекающий из задач и логики профессиональной подготовки характер и, во-вторых, отметить, что он является не способом изучения русского языка как иностранного через язык-посредник, а фактически представляет одну из задач, которая должна быть поставлена и которую призван решать преподаватель-русист. Здесь нужно оговорить следующую методически значимую позицию: «вынужденный» билингвизм должен быть продуктивным, т. е. включать умение не только воспринимать и распознавать, но и активно выражать свои мысли на обоих языках.

Совершенно очевидно, что наряду с непосредственно терминологической медицинской лексикой будущий врач должен хорошо знать слова и выражения, используемые в бытовом общении для обозначения состояния здоровья, проблем со здоровьем, характеристики особенностей самочувствия, характера боли и т. п. Последняя группа лексем и формируемых на их основе выражений нередко может иметь национально-специфический характер.

С учетом всего вышесказанного естественным образом актуализируется необходимость англо-русского сопоставительного подхода к изучению профессиональной медицинской коммуникации и ее компонентов. Стратегически важно выявить сферы конвергентности и дивергентности в области медицинской речевой коммуникации. Все, что относится к этой области, может быть представлено в виде некоего набора более узких, конкретных речевых ситуаций.

Мы остановимся на одной из таких ситуаций, являющейся, несомненно, особенно важной для врача-практиканта, – это именуемый медиками «Anamnesis morbi», или анамнез болезни (процесс сбора сведений о заболевании, осуществляемый врачом для постановки диагноза и назначения дальнейшего лечения). Предметом же изучения выступают грамматические особенности

конвергентного и (преимущественно) дивергентного характера речевых формул «Anamnesis morbi».

В качестве источника сбора лингвистического материала послужили «Русско-английский медицинский словарь-разговорник» [1], а также собственные наблюдения и результаты опроса дипломированных врачей-иностранцев, которые по окончании обучения (в основном, англоязычного) в Витебском государственном ордена Дружбы народов медицинском университете остались работать в белорусском здравоохранении и имеют опыт лечебной практики русскоязычных пациентов.

Исходным языком для классификации и сопоставления по вполне понятным причинам был русский. Нужно отметить его синтаксическое богатство, значительную синтаксическую свободу, которая в меньшей степени свойственна некоторым другим языкам, и в частности западноевропейским. Что касается непосредственно русских словосочетаний, то они, как известно, достаточно многообразны и по способам построения, и по грамматическому характеру входящих в них компонентов. Кроме того, имеется ряд примеров смысловой синонимии между грамматически различными конструкциями. Выделим и еще одну специфическую черту, выявляемую при сопоставительном анализе. Перевод некоторых словосочетаний не всегда будет грамматически эквивалентным, так как, например, некоторые русские синтаксические конструкции в английском языке заменяются одной лексемой: ‘*боль в ухе*’ – ‘*earache*’ и т. п., хотя есть и примеры обратного характера. В русском языке регулярно используется сложное существительное *'лимфоузел*’, образованное от существительного *'узел*’ и прилагательного *'лимфатический*’. В английском языке такое сложение не произошло и в аналогичном значении употребляется словосочетание: ‘*lymph nodes*’ – буквально ‘*лимфатический узел*’. Такая же ситуация с переводом русского отглагольного существительного *'похудение*’, которому соответствует английский вариант *'loosing weight*’ (букв. *'потеря веса*’). В русском языке, как свидетельствуют данные наших наблюдений, словосочетание *'потеря веса*’ используется преимущественно медиками, в то время как сами пациенты предпочитают существительное *'похудение*’ или описывают свое состояние глаголом *'похудел*’ *'похудела*’.

Перейдем к рассмотрению отдельных групп русских синтаксических единиц и их английских эквивалентов. В русском языке имеется большая именных группа словосочетаний с главным словом существительным и отношениями предложного и беспредложного управления: ‘*боль в го*рле’, ‘*сухость во рту*’, ‘*кровоточивость дёсен*’ и др. Перевод таких конструкций на английский язык, как правило, требует грамматической корреляции. Так, русской конструкции, представленной двумя существительными, находящимися в отношениях предложного управления, в английском соответствует словосочетание, состоящее из прилагательного и существительного с отношениями согласования: ‘*сухость во рту*’ – ‘*dry mouth*’. Словосочетание с беспредложной подчинительной связью ‘*рыхлость дёсен*’ переводится как ‘*fragile gums*’, где ‘*gums*’ – ‘*десны*’, ‘*ragile*’ –

'хрупкий, легко разрушающийся, некрепкий, восприимчивый'. Первое слово в английском варианте представляет собой зависимое прилагательное, а следовательно, вся конструкция эквивалентна русскому согласованию.

По аналогичному принципу передаются следующие словосочетания: *'кровоточивость дёсен'* – *'bleeding gums'*; *'гипертонус мышц'* – *'muscle hypertonia', 'muscular hypertonia'*; *'ригидность мышц'* – *'muscle stiffness, 'muscular stiffness'*; *'обложенность языка'* – *'coated tongue'*; *'нарушение речи'* – *'speech impairment'*; *'нарушение пищеварения'* – *'disgestion disorder', 'gastral disorder'*; *'нарушение сна'* – *'sleep disturbance / disorder'*; *'помутнение сознания'* – *'impaired judgment', 'blurred consciousness'*; *'увеличение лимфоузлов'* – *'swollen lymph node'*.

Русским конструкциям именного управления с зависимым словом – субстантивированным прилагательным в форме творительного падежа среднего рода (*'отрыжка тухлым'*, *'отрыжка кислым'*) – в английском языке будут соответствовать конструкции с герундием *'belching'* и зависимым от него прилагательным: *'rotten belching'*; *'sour belching'*. Схожие несовпадения наблюдаются и в передаче словосочетания, состоящего из двух существительных *'отрыжка воздухом'* –*'burping air'*.

Таким понятиям, как *'одышка / аритмия / тахикардия при физической нагрузке'*, представляющим собой в русском языке словосочетание с предложным управлением, в английском языке соответствует словосочетание с подчинительной связью *'exertional dyspnea / arrhythmia / tachycardia'*. Аналогичным будет пример передачи сложного словосочетания *'операция по жизненным показаниям'*, которое представлено в русском языке конструкцией с предложным управлением, а на английский переводится существительным с зависимым прилагательным *'life saving operation'*.

Несовпадение особенностей управления в русском и английском языке зачастую является проблемным местом и требует отдельного изучения. В качестве примера приведем русские фразы, которые содержат в себе сложный производный предлог *'по поводу'*: *'лечиться по поводу болезни, 'операция по поводу болезни'*. В английском эквивалентом им будут конструкции *'to take treatment for a disease/ operation for a disease'* с нехарактерным употреблением предлога *'for*, который, как правило, соответствует русскому предлогу *'для'* и передает отношения управления родительного падежа.

Нагляден пример с фразой *«На что вы жалуетесь?» – «What are you complain about?»*. В английском эквиваленте имеет место употребление так называемого «фразового глагола» с послелогом (т. е. предлогом, следующим за глаголом) и образующим целое неделимое выражение *'complain about'*.

Выражение *'стонать от боли'* представлено в русском языке словосочетанием с предложным управлением, требующим родительного падежа с предлогом *'от'*, употребленным в значении указания на повод, причину соответствующего состояния, действия. Данный предлог, как правило, имеет в

английском языке перевод ‘*from*’, но в данном конкретном примере используется конструкция с предлогом ‘*in*’ – ‘*moan in pain*’.

Специфика употребления предлогов обусловливает и разницу в переводе конструкций *'при вдохе*’, *'при выдохе*’. Русскому предлогу *'при*’, выражающем значение *'во время, в процессе*’ должен соответствовать английский предлог *'during'*, но в данном контексте используется другая служебная лексема ‘*on*’, стоящая ближе к русскому предлогу ‘*на*’. Некоторые русские конструкции с предлогом ‘*при*’ вообще не находят прямого английского эквивалента. Словосочетание ‘*при физической нагрузке*’ переводится прилагательным ‘*exertional*’, а в составе фраз типа ‘*одышка при физической нагрузке*’ заменяется английским словосочетанием ‘*exertional dyspnea*’. Термин ‘*стенокардия напряжения*’ имеет эквивалент «*exertional angina*».

Весьма иллюстративными примерами структурных различий в рассматриваемых языках будут являться следующие конструкции: ‘*время от появления симптомов до госпитализации*’ – ‘*symptom onset to admission*’; ‘*меня знобит*’ – ‘*I'm shivering*’. Во втором случае в русском языке имеет место пассивная конструкция с синтаксической связью управления, требующая родительного падежа. В английском языке используется конструкция с активным залогом, дословно переводимая как ‘*я дрожу*’. Аналогичным будет пример ‘*у меня рвота*’ – ‘*I'm vomiting*’.

Обратим также внимание на наличие фраз, грамматическая структура которых и связанный с ней семантический объем передаваемой информации не вполне эквиваленты в двух языках. Например, выражение ‘*мокрота с примесью крови*’ в английском языке звучит как ‘*sputum with blood*’, или дословно ‘*мокрота с кровью'*. Русской фразе ‘*горечь во рту*» соответствует английский эквивалент ‘*bitter taste in mouth*» – дословно *«горький вкус во рту»*.

Подводя итог, заметим, что вообще многие конструкции, содержащие сообщения о самочувствии больного, о видах боли по месту их локации, другие фразы медицинской и смежной с ней тематики достаточно регулярно относятся к ряду примеров с очевидными грамматическими несоответствиями в русском и западноевропейских языках. Так, русские словосочетания с управляющим безличным глаголом *'заложило*’ не имеют грамматических эквивалентов и переводятся с использованием именных словосочетаний с зависимым прилагательным: *'заложило нос*’ – англ.*'stuffy nose*’ (букв. *'заложенный нос*’). Сравним также с французским ‘*nez bouché*’, испанским ‘*nariz tapada*’ или итальянским ‘*naso chiuso*’. *'Заложило ухо*’ – англ *'stuffy ear*’ (букв. *'заложенное ухо*’), франц. ‘*oreille posée*’, исп. ‘*oreja tendida*’, итал. ‘*orecchio posato*’.

В западноевропейских языках информация о боли по месту локации часто выражается конструкцией, которая при буквальном переводе будет означать ‘*я имею боль в…*’: англ. ‘*I have a…*’, франц. ‘*j'ai mal au …*’ и т. д. В русскоязычном варианте такие грамматические конструкции невозможны.

Выводы. Таким образом, специфика грамматического строя каждого их сопоставляемых языков приводит к определенным (в некоторых случаях

практически регулярным) несоответствиям в построении тех или иных синтаксических конструкций, их семантической наполненности и т. п. Эти несоответствия не должны стать причиной проблем в медицинской коммуникации, в общении по линии «врач – пациент», а потому требуют предварительного изучения в рамках русского языка как иностранного. Грамматическая русско-английская конвергентность и дивергентность должны найти полноценное отражение в учебно-методической и справочной литературе, обеспечивающий процесс изучения РКИ в медицинских вузах, в системе заданий и упражнений, предлагаемых студентам-медикам на занятиях.

Литература

1. *Петров, В.И. Чупятова В.С., Петров В.*. Русско-английский медицинский словарь-разговорник. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Рус. яз., 1987. 596 с.

УДК 81:908:[316.772:304.2:008]

Елена Горегляд
Витебский государственный университет имени П.М. Машерова

ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЕ РЕАЛИИ КАК НЕОБХОДИМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Овладение иностранным языком как средством общения неразрывно связано с изучением действительности страны изучаемого языка, ее общественной и культурной жизни. Включение в лекционный и практический курс страноведческого материала способствует формированию у студентов общекультурной и социальной компетенции, системных культурологических знаний

Ключевые слова: *социокультурная компетенция, лингвострановедение, реалии, межкультурная коммуникация.*

Mastering a foreign language as a means of communication is inextricably linked with the study of the reality of the country of the target language, its social and cultural life. The inclusion of regional studies in the lecture and practical course contributes to the formation of students' general cultural and social competence, systemic cultural knowledge.

Key words: *socio-cultural competence, linguistics, realities, intercultural communication.*

Постановка проблемы. Установление и развитие межкультурных контактов является одной из важных задач общественной жизни в современном многополярном мире. В процессе формирования готовности к межкультурному диалогу значительная роль отводится языковой политике в образовании. Значимым в решении этой проблемы является развитие межкультурного диалога в молодежной среде, что, в частности, реализуется в процессе обучения иностранных студентов в высших учебных заведениях.

Необходимость решения проблем межкультурной коммуникации обусловливает то внимание, которое современная научно-методическая парадигма уделяет формированию социокультурной компетенции в практике

обучения иностранных студентов. Важность овладения данной компетенцией при изучении иностранного языка – одно из условий взаимопонимания, способность преодолевать и разрешать коммуникативные конфликты.

Цель исследования заключается в теоретическом обосновании значимости использования лингвострановедческого материала на занятиях по современному русскому литературному языку в иноязычной аудитории и рассмотрении вариантов практической реализации формирования социокультурной компетенции при обучении русскому языку иностранных граждан в вузе Беларуси посредством включения в образовательный процесс лингвострановедческих реалий. Материал статьи подготовлен в рамках кафедральной научной темы «Социокультурные особенности Белорусского Поозерья».

Изложение основного материала. Под социокультурной компетенцией обычно понимают совокупность знаний о стране изучаемого языка, навыки пользования приобретёнными знаниями, личностное отношение к фактам иноязычной культуры, правильное употребление социально маркированных языковых единиц в речи [1]. В условиях системы высшего образования в Республике Беларусь социокультурная компетенция предусматривает также приобретение знаний о стране пребывания.

Среди составляющих социокультурной компетенции выделяют знание и понимание собственной культуры, осмысление картины мира иной культуры, позитивное отношение к изучаемому языку и его носителям, умение видеть сходство и различие между культурами и использовать это знание в процессе коммуникации, умение распознавать «смысловые ориентиры» другого лингвистического социума, способность решать коммуникативные конфликты, наличие умений и навыков проведения межкультурного диалога [4]. С целью формирования социокультурной компетенции методисты рекомендуют в ходе лекционных и практических занятий с иностранными студентами уделять внимание национально-культурным особенностям жизни носителей изучаемого языка, помогать обучающимся осваивать специфику аксиологической системы иной культуры и невербального поведения её представителей, овладевать страноведческой информацией и т.д.

Страноведение дает представление о социально-экономическом положении народа, язык которого изучается, о его истории, географии, этнографии и духовном богатстве, о нравах, обычаях, традициях, присущих данному народу и связанных с ними особенностях языка [2].

Процесс изучения того или иного языка представляет собой не только запоминание новой лексики или правил использования грамматики, но и знакомство с реалиями иноязычной культуры, традициями и обычаями. Для глубокого освоения иностранного языка это особенно важно, поскольку реалии – это компонент национального достояния страны, они маркируют ее историю и позволяют понять ментальность народа. Отсутствие смысловых ассоциаций, фоновых знаний, составляющих основу лингвострановедения, приводит к информационному пробелу.

На факультете гуманитаристики и межкультурных коммуникаций Витебского государственного университета имени П.М. Машерова обучаются иностранные студенты из Туркменистана, Узбекистана, России, Украины, Китая. Сложность обучения обусловлена рядом причин, в том числе неподготовленностью (иногда абсолютной) молодых людей к иноязычной культуре, отсутствие языковой среды, недостаточность практического материала культурологической направленности в учебных текстах. Особую трудность в процессе обучения иностранных студентов представляет тот факт, что они должны усвоить материал, предусмотренный типовой программой, рассчитанной на русскоязычных студентов. Так, при изучении раздела «Синтаксис» в результате поэтапной работы иностранные студенты должны получить представление о строении синтаксической системы русского языка, о функционировании грамматических форм в структуре предложения и словосочетания, осмыслить сущность синтаксических явлений, овладеть научной терминологией, выработать навыки практического анализа синтаксических единиц.

Нахождение в иноязычной среде обусловливает необходимость общения, в процессе которого навыки, полученные при изучении родного языка, подсознательно переносятся студентами на язык изучаемый (в нашем случае русский). Возникающие при этом разного рода ошибки обусловлены отсутствием более или менее прочных навыков в области грамматики русского языка, действительным или кажущимся сходством.

Ведущим в обучении иностранных студентов является коммуникативный подход, предусматривающий формирование умений спонтанного общения на русском языке. В рамках активизации межкультурных связей важен социокультурный аспект содержания обучения. В ходе изучения дисциплины «Современный русский язык» в этом плане главная роль отводится лексикологии и фразеологии, поскольку именно слово и устойчивое сочетание – основные носители страноведческой информации. Однако формирование социокультурной компетенции может происходить и в процессе изучения связей, отношений между языковыми единицами, в ходе выявления их грамматических значений, т.е. и при изучении морфологии и синтаксиса.

В основе любой компетенции лежат знания и умение их использовать. В процессе изучения синтаксических конструкций русского языка страноведческая информация извлекается студентами прежде всего из учебных текстов, которые должны быть подобраны таким образом, чтобы одновременно происходило усвоение лекционного материала. Иными словами, помимо определенного уровня грамматической сложности, предлагаемые иностранным студентам материалы для практических занятий должны иметь лингвокультурологическую насыщенность.

В качестве примера приведем некоторые задания, позволяющие формировать социокультурную и лингвистическую компетенцию иностранных студентов при изучении раздела «Синтаксис»:

– образуйте словосочетания, вставляя подходящий по смыслу предлог:

приехать (Туркменистан), вернуться (Китай), поехать (Гродно), отдыхать (озеро Нарочь), уехать (Витебск), купаться (Витьба); работать (Национальная библиотека), встретиться (центр «Задвинье»), ехать (Московский проспект), слушать орга́н (Софийский собор).

– найдите главные члены предложения:

1) В природе Белорусского Поозерья есть много загадочного и непонятного. 2) Детская библиотека имени А.М. Горького – одна из лучших в нашем городе. 3) Около десяти миллионов человек проживает сейчас в Беларуси. 4) Отъезжающие в Несвиж должны собраться у автобуса. 5) Толпы людей приходят в Витебский зоопарк посмотреть на диковинных животных. 6) Я бы посоветовал вам съездить на экскурсию в Мирский замок;

– два простых предложения объедините в сложное. Какое предложение у вас получилось?

1) В Беларуси шесть областей. В них проживает более десяти миллионов человек. 2) Полоцк – древний белорусский город. Он расположен на реке Западная Двина. 3) Ефросинья Полоцкая – святая. Она считается заступницей белорусской земли. 4) Матрёшка – наиболее известный российский сувенир. Он появился в России в конце девятнадцатого века. 5). Небольшой белорусский город Витебск знают многие люди во всем мире. Там жил и работал художник Марк Шагал. 6) 7 ноября 2007 года в Минске была открыта новая ветка метро. Она соединила центр города с отдалёнными районами. 7) Первый в Беларуси трамвай был пущен в городе Витебске. Жители города могут гордиться. 8) Зубр является символом Беларуси. Он обитает в Беловежской пуще. 9) Между Туркменистаном (Китаем) и Беларусью был подписан договор о дружбе и сотрудничестве. Многие молодые люди стали приезжать в Беларусь на учёбу. 10) Многие города Беларуси были построены заново. Во время Великой Отечественной войны они были разрушены фашистами.

– письменно ответьте на вопросы так, чтобы получились сложносочинённые предложения. При этом указывайте на сходство или на различие сопоставляемых подчёркнутых слов. Используйте при этом союзы *и, тоже, также, а, же, но, однако* и другие.

1) <u>В Минске</u> есть метро. А <u>в Ашхабаде (в Пекине)</u>? 2) <u>Белорусские студенты</u> учатся в университетах четыре года. А <u>туркменские</u> (<u>китайские)</u>? 3) <u>В Витебске</u> есть троллейбусы, автобусы и трамваи. А <u>в вашем родном городе</u>? 4) Обычно на свадьбах <u>в Беларуси</u> невеста надевает платье белого цвета. А <u>в Туркменистане (в Китае)</u>? 5) <u>В белорусской школе</u> учебный день начинается в 8 часов. А <u>в туркменской (в китайской)</u>?

– прочитайте текст. Можно ли его содержание передать более кратко и избежать повтора слов? Запишите ваш вариант текста, озаглавьте его:

Наша жизнь тесно связана с природой. Природа дает нам пищу. Природа дает нам одежду. Природа дает нам жилье. На полях мы выращиваем урожай. В лесу собираем ягоды. В лесу собираем грибы. Природа украшает нашу жизнь. Она

несёт нам много радости. С каким удовольствием мы слушаем пение птиц! С каким удовольствием мы слушаем журчание ручейка! Как любуемся простором полей! Как любуемся течением рек! В Беларуси принят закон об охране природы. Этот закон требует беречь природные богатства страны. Природа должна ещё долго служить людям. Природа должна ещё долго украшать их жизнь.

При работе с текстом для формирования социокультурной компетенции важен контроль понимания прочитанного, что осуществляется путем постановки вопроса и ответа на него в виде конкретной синтаксической конструкции.

Принцип коммуникативности предполагает широкое использование на занятиях ситуаций, стимулирующих активное общение. Это может быть составление мини-диалогов, задания на завершение предложений, задания на выбор правильного ответа и исправление ошибок и т.д. Так, возможна работа в парах при составлении вопросно-ответных реплик. При этом даётся и грамматическое задание: ответьте на вопросы, используя сначала простые предложения, затем – сложноподчинённые предложения нерасчленённой структуры с пространственными отношениями между частями: Куда вы собираетесь поехать во время каникул? *(заповедник Беловежская Пуща)* Где в Минске стоит памятник первопечатнику Франциску Скорине? *(Национальная библиотека Беларуси)* Где в Беларуси можно поиграть в хоккей летом? *(Дворец спорта)* Куда вы любите приезжать? *(Здравнёво* [музей-усадьба И.Е. Репина под Витебском. – Е.Г.]*)* и под.

В процессе изучения раздела «Синтаксис» нужно помнить, что для иностранных студентов существенным является постижение механизмов построения синтаксических единиц и законов их функционирования, поэтому в соответствии с коммуникативным принципом обучения важно сформировать у иностранцев основы правильной речи; необходимо научить иностранных студентов воспринимать на слух конструкции различных типов, строить свою речь с учетом широких возможностей синтаксического строя русского языка [3; 6]. Важен тот факт, что, изучая построение синтаксических единиц разного уровня, студенты обнаруживают наличие широких возможностей формулирования фразы посредством разных грамматических средств.

Формирование коммуникативной культуры будущего филолога – это сложный и многогранный процесс, который, конечно же, не ограничивается рамками курса «Современный русский литературный язык». В учебном плане факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций нашего вуза в перечень дисциплин, имеющих коммуникативную составляющую, входят также «Основы речевой коммуникации», «Стилистика и культура речи», «Теория и практика межкультурной коммуникации», «Деловое общение» (ранее в плане также были дисциплин «Риторика» и «Основы техники речи и выразительного чтения»). Задачей этих дисциплин является не предоставление набора готовых формул речевого поведения, а выработка у студентов умений квалифицировать речевую ситуацию, применять оптимальную стратегию и тактику, использовать соответствующие речевые модели для достижения поставленной

коммуникативной цели [3]. Изучение этих дисциплин предусмотрено на старших курсах, поэтому оно происходит не обособленно, а с опорой на сведения, уже полученные студентами-иностранцами в ходе обучения.

Выводы. Всё это, изложенное выше, так или иначе способствует формированию и развитию социокультурной компетенции иностранных студентов, что должно обеспечить адекватный перевод, эффективную коммуникацию, диалог культур и взаимопонимание между странами и людьми. Знание норм поведения, традиций и культуры страны в целом позволит учащимся в будущем адекватно воспринимать и понимать не только друг друга, но и непосредственно самих носителей языка [5].

Литература

1.*Азимов, Э.Г.* Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М. : Издательство ИКАР, 2009. 448 с. **2.** *Азимов, Э.Л., Щукин А.Н.* Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. 472 с. **3.** *Горегляд, Е. Н.* Общие вопросы синтаксиса. Словосочетание: методические рекомендации. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2013. 48 с. **4.** *Гутнова, З.К.* Методика обучения идиоматичной диалогической речи на продвинутых этапах обучения английскому языку в лингвистическом вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Москва, 2000. 209 с. **5.** *Леонтьев, А.А.* Мыслительные процессы в усвоении иностранного языка: учеб.-методич. пособие. ИЯШ. 2005. № 5. С. 72-76. **6.** *Современный русский литературный язык*. Синтаксис сложного предложения для филологических специальностей : учебно-методический комплекс по учебной дисциплине / сост. Е.Н. Горегляд. Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2021. 84 с.

УДК 1:324.87

Жанна Горіна, Олеся Олійник
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ІНТЕРНЕТ-МЕМИ В «БОРОТЬБІ» ПРОТИ COVID-19

У статті досліджено природу інтернет-мемів як засобів особистісної взаємодії та маніпулювання в соціальних мережах і TG-каналах. Здійснено спробу визначити специфіку мемів, пов'язаних із висвітленням проблеми коронавірусної інфекції і вакцинації.

Ключові слова*: *соціальні мережі, TG-канали, маніпулювання, COVID-19, Інтернет-меми.

The article analyzes one of the modern phenomena Internet communication such as Internet meme Special attention is paid to the analysis of the communicative and manipulative function of Internet meme dedicated to the problem of COVID-19.

Kye words*: *social network, Internet meme, COVID-19, coronavirus

Постановка проблеми. У XXI столітті – у час цифрових технологій – соціальні мережі і TG-канали стали не лише платформами передавання інформації чи міжособистісної взаємодії, а й ареною для маніпулювання масовою свідомістю. Стрімкий темп зростання популярності сучасних віртуальних каналів комунікації серед користувачів спричиняє активізацію нових засобів і технологій

мовленнєвого впливу і сугестії. Окрім вербальних засобів впливу, в текстах соціальних мереж і TG-каналів окреслилася тенденція до зловживання інтернет-мемами (далі – меми) як прогнозована миттєва реакція на злободенні події.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженню мемів присвячені праці зарубіжник і вітчизняних дослідників (С.Блекмор, Р. Броуді, М.Годвін, Д. Деннет, О. Дзюбіна, С.Канашіна, Ч. Ламсден, А.Манегетті, О.Нежура, Д.Рашкофф, Ю.Щуріна та ін.).Так, у широко цитованій роботі Р. Броуді «Психічні віруси», меми охарактеризовано як «базові структурні елементи культури, подібні до генів – базових структур елементів життя» [1, с. 7]. Хоча не менш відомо, що сама ідея «психічних вірусів» була висловлена біологом Річардом Докінзом, який вперше обґрунтував теорію мемів й увів до наукового обігу поняття «мем», означаючи ним одиницю культурної інформації, яка подібно гену прагне створити якомога більшу кількість своїх копій, але на відміну від нього для неї природним середовищем є не молекула ДНК, а людська свідомість [2]. Звичайно, спершу сміливі ідеї Докінза піддалися ніщивній критиці з боку академічної науки, але згодом отримали дальший розвиток (напр, Р. Броуді, А.Манегетті, Д.Рашкофф), що призвело до виокремлення цілого наукового напряму – меметики. **Мета** полягає в аналізі маніпулятивної природи тематичних мемів про *COVID-19.*

Джерельна база дослідження *:* соціальні мережі «Instagram», «Facebook» і TG-канали (профілі відомих блогерів, акаунти користувачів, топові пабліки українського фейсбуку: «Шляхта не працює», «Баба і кіт», «Цинічний Бандера»).

Викладення основного матеріалу. Останнім часом масове поширення «токсичної» або «вірусної» інформації характеризується спонтанністю й абсолютною неконтрольованістю, а особливо, коли мова йде про віртуальне середовище, як «Instagram», «Facebook» або TG-канали. Другий рік поспіль такою «вірусною» темою лишається будь-яка інформація, пов'язана зі світовою пандемією коронавірусу. Моніторинг українського сегменту соціальних мереж і TG-каналів виявив найбільш популярні серед користувачів: 1) креолізовані меми (*рис.1*), складниками яких є зображення й текст, 2) мем-зображення (*рис.2*), у яких немає вербального компонента, і 3) власне текстові меми(*рис.3*).

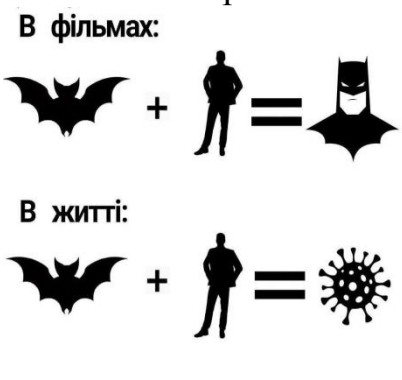

рис.1

рис.2

рис.3

Як бачимо, перше місце утримують саме креолізовані меми, які зокрема викликають непідробний інтерес у підписників пабліку «Шляхта не працює» або «Баба і кіт», сприяючи їх миттєвому поширенню, далі йде – мем-картинка,

впізнавані багатьма зображення або фотографії, оброблені в графічному редакторі «Photoshop» (це так звані фото жаби, фейси), і меншу кількість складають власне текстові меми у вигляді або влучної фрази, або мовних кліше в мережевих дописах чи коментарях із використанням експресивних неологізмів, типу: *чіпізація, коронований, ковідка, вакцинуті, ковід-десидент, лохдаун, ваксери, антиваксери, шмурдяк, ковідіоти, локдець* і т.ін. Очевидно, що використання мему з візуальною підтримкою краще забезпечує його здатність розмножуватися, але його умовна живучість так чи інакше тримається на вербальних тригерах, як приклад, в одному з TG-каналів, здавалося б, звичайна новина про можливі терміни закінчення пандемії *(«Коронавірусна інфекція завершиться на початку 2022 року, вважає глава ЄРБ ВОЗ Ханс Клюге» (@RedditUkraine; 24.02.21))* одразу супроводжується появою відповідного мему з фотографією відомого актора і вербальним тригером «*У ВООЗ назвали терміни закінчення пандемії» (рис. 4).*

Ще однією з найбільш обговорюваних тем в інтернет-просторі є питання вакцинації проти COVID-19. Водночас відображення користувачами соціальних мереж наболілої теми через серійні меми одразу посприяло поляризації двох думок – «за» і «проти» вакцинування. Створені і розповсюджені тематичні меми мали на меті не інформувати, а вплинути на когнітивну й емоційну сфери адресата, змусити його не тільки поставити вподобайку, а й прокоментувати, поділитися з друзями. Такі маніпуляції наближаються до «тролінгу» – «провокативної поведінки» [3, с. 96], яка, за М. Бахтіним, ґрунтується на іронії, сарказмі, висміюванні певного об'єкта або опонента комунікативної взаємодії. Наприклад, у соціальних мережах і TG-каналах полеміка між вакцинаторами й антивакцинаторами знайшла своє відображення в мемах на *рис. 5* і *6:*

рис. 5

рис. 6

Відтак маніпулятивна мережева комунікація, побудована на «горизонтах очікування», психологічна обробка френдів і підписників шляхом або залякування, або зарядження позитивною мотивацією до дій так чи інакше скеровані на формування відповідних поведінкових настанов через емоційний вплив на підсвідомість. Фіксуємо надзвичайну поширеність маніпулятивних прийомів, реалізовуваних через поєднання вербального компонента з так званим іконічним видільним, який, за О. Пойманової, є таким, що «посилює аспект вербальної інформації» [7, с.21]. Унаслідок цього з'являються меми-віруси, розповсюдження яких, на думку Д. Рашкоффа, призводить до масштабних соціально значущих наслідків [8], оскільки такі меми не тільки відверто знущаються, пародіюють, висміюють повідомлювану офіційну інформацію, а й певним чином трансформують її сприйняття, запускаючи потрібні інформаційні процеси в соціумі. Добре відомо, що визначальними характеристиками будь-якого різновиду популярних інтернет-мемів у віртуальному просторі є такі: охоплення різних сфер суспільно-політичного життя, вплив (прямий/опосередкований) на когнітивну або емоційну сферу адресата, і як наслідок – формування та створення потрібної адресантові громадської думки. Маніпулятивна природа інтернет-мемів передовсім закладена в їх привабливій інформаційній оболонці, а чим виразнішим є мем, на думку Н. Марченко, «тим менш критичне маємо до нього ставлення, що, у свою чергу, призводить до виражених ефектів навіювання» [5, с. 18]. Напр., відеомем *(рис. 7)* відображає мережеву реакцію на інформацію щодо масового щеплення (75%) населення Моршина навесні 2021 року й побудуваний на впізнаваному образі-кліше (А. Гітлер). Багато разів тиражований стандартний сюжет цієї гіф-анімації (ставка Гітлера) креативні користувачі мережі «Facebook» цього разу присвятили табору антивакцинаторів. Мем, як бачимо, «підігріває» їх стійке переконання щодо безглуздості масового вакцинування, а, як наслідок – небажання робити щеплення. Функційне навантаження тематичних мемів про *COVID-19* – пародіювання й іронія – почасти пояснюється їх лаконічністю і метакомунікативним мінімалізмом. Меми не лише висміюють повідомлюване, а й створюють громадську думку, а отже, стають рушійною силою певних процесів в українському соціумі. Наприклад, проблема імпорту вакцин від COVID-19 так само спричинила жваву мережеву полеміку й наявність протилежних думок, тоді як меми-віруси миттєво масово «розігрівали» переконання щодо неефективності окремих імпортованих вакцин, і як наслідок – небажання їх робити громадянами *(рис. 8.)*

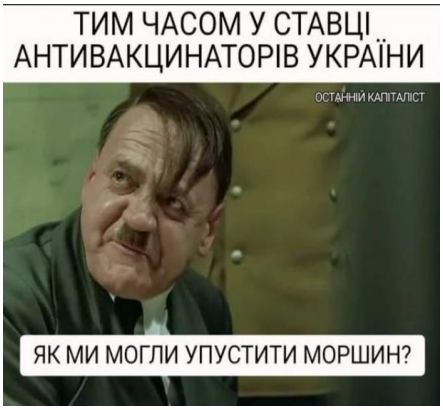

Або ж навпаки: для переконання населення вакцинуватися автори інтернет-мемів апелюють до різноманітних прецедентних феноменів як, зокрема до візуальних образів Івана Франка, Тараса Шевченка, Ліни Костенко або до інших відомих українських класиків чи лідерів громадської думки. Так, використовуючи мовні-кліше, популярні цитати, небайдужі користувачі створюють серію мемів про ефективність вакцинації проти коронавірусної інфекції *(рис.9 - 10)* – в надії хоч у такий спосіб переконати свою цільову аудиторію. Повідомлювана інформація так само здебільшого тримається на вербальних тригерах (трансформовані цитати), висміюється, але лише таким чином, мем здатен множитися й впливати на емоційний стан реципієнтів. Проте, на нашу думку, слушним із цього приводу є спостереження Н. Кутузи, яка вважає, що подібні типи маніпуляції згодом можуть мати негативні наслідки: «…викликається штучно стан тривоги, страху, роздратованості, і подальше подання позитивної інформації не сприяє стовідсотковому збалансуванню, гармонізації психологічного стану» [4, с. 142]. Попри розважальність полікодові засоби транслювання вірусної інформації через меми моделюють реакцію українського соціуму й стимулюють вироблення відповідної поведінки мережевих користувачів – або спротиву щодо поточної ситуації, або ж поширення новини, бо, як зауважує Р. Броуді, «завдання мему в кінцевому результаті – інфікувати когось іще» [1, с. 27].

Насамкінець, прокоментуємо ще одну трендову тему соціальних мереж, як популярність південнокорейського вебсеріалу «Гра в кальмара», яка з осені 2021 року спричинила ледь не масове «зараження» молодіжної аудиторії: стрічки в соцмережі «Instagram» рясніли червоними комбінезонами, зеленими костюмами й дивними ляльками; топові блогери нагалися всіляко привернути увагу своїх підписників, використовуючи візуалізацію з вірусною тематику гостросюжетної дорами. Особливо токсичними виглядали профілі з креолізованими мемами, створеними на основі серіалу «Гра в кальмара» напередодні Halloween 2021 *(рис. 11)*. Справді, про успішне інфікування користувачів через ці тематичні меми красномовно свідчить той факт, що в реальному житті молоді люди влаштовували костюмовані вечірки з макіяжем, вбранням героїв серіалу, попри те, що головні персонажі в червоних костюмах –

наглядачі-вбивці, а в зелених – потенційні жертви-смертники. На нашу думку, маніпулятивне спрямування серійних мемів має виразне лінійне відображення поточної ситуації: бажання адресата пізнати щось нове, але вже добре відоме для більшості – візуально-вербальне кодування в прогнозованому адресантом напрямі – широке залучення фанатів до обговорення теми – просування теми в тренди. Цей механізм допомагає ввести реципієнтів у потрібний стан зниження рівня критичного мислення, адже «особливі стани свідомості, які понад усе схильні до навіювання, пов'язані з підвищенням активності правої півкулі мозку, відповідальної за емоції і, відповідно, із гальмуванням діяльності лівої півкулі, що відповідає за критичність і аналіз» [1, с. 125]. Проведене дослідження засвідчило, що новим різновидом мас-медіа є дискурс соціальних мереж, де відбувається особливий тип комунікації у віртуальному просторі. Віртуальне спілкування в соціальних мережах і TG-каналах є доволі специфічним комунікативним середовищем: головний його контент створюють пересічні користувачі, часто і не знайомі між собою особисто. Віртуальний комунікативний простір сьогодні заполонили інтернет-меми – гіф-анімація, зображення в поєднанні з різними приписами або з іронічно-гумористичним ухилом, або з відвертими висміюваннями, знущаннями, пародіюванням, або ж заряджені позитивною мотивацією до рішучих дій, що здатні швидко множитися й миттєво поширюватися. Найпопулярнішими є гіфки і креолізовані меми, останні з яких кількісно домінують у висвітленні проблеми *COVID-19*, розносячи інформацію з такою швидкістю, що ледь не дорівнює темпам розповсюдження коронавірусної інфекції Основною закономірністю такого спонтанного, не підвладного ніякому контролю поширення токсичної інформації, можна вважати «живий» і непідробний інтерес самих користувачів, а також їхнє небайдуже ставлення до питань світової пандемії *COVID-19*. Безперечно, позитивним є сигнал для суспільства, що в багатьох його громадян зросло самоусвідомлення на грунті вакцинації, але часом мережеве протистояння між ваксерами й антиваксерами набуває відверто конфліктних, абсурдних чи навіть гротескних форм прояву.

Література

1.*Броуди Р.* Психические вирусы. Как программируют ваше сознание. Москва, 2007. 304 с. **2.** *Докинз Р*. Эгоистичный ген. М.: АСТ: Corpus., 2012. 512 с. **3.** *Кожевникова К*. Об аспектах связности в тексте как целом. В кн.: Синтаксис текста. М.: Наука, 1979. С. 49-67. **4.** *Кутуза Н.В* Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с. **5.** *Марченко Н.* Социальная сеть «Вконтакте»: лингвопрагматический аспект: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2013. 20 с. **6.** *Олійник О.В.* Вербальне маніпулювання в соціальних мережах Instagram, Facebook, Twitter, Telegram-каналах*:* наук. роб. Усеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт, Донецьк (Вінниця): ДНУ імені Василя Стуса, 2021 URL: https://science.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/6/2021/04/virtualna-realnist.pdf **7.**
7. Пойманова О. В. Семантическое пространство видеовербального текста : автореф. дисс. ... кандидата филологических наук : Москва, 1997. 23 с. URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01000161963 **8.** *Рашкофф Д* Медиавирус. Как попкультура воздействует на сознание. Москва : Ультра. Культура, 2003. 368 с.

УДК 003.626:17.023.32(083.73)

Людмила Довбня, Тамара Товкайло
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

СИМВОЛ ЯК ЕТНОДУХОВНИЙ КОД НАЦІЇ

У статті втілено намір описати окремі етносимволи, у яких особливим чином сконденсовані вікові традиції, досвід, культура, ментальність українського народу. Обрані лексеми є виразниками духовності, високої моралі й патріотизму, символами, у яких засвідчений генетичний код нації.

Ключові слова: *етнопростір, ментальність, український соціум, національно-мовна картина світу, лексика, культурний феномен.*

The article translates the intention of describing certain ethnic symbols, in which the age traditions, experience, culture, mentality of the Ukrainian people are collected in a special way. The chosen lexemes are the highlights of spirituality, high morality and patriotism and they are also symbols in which the genetic code of the nation is attested.

Key words: *ethnic space, mentality, Ukrainian society, national-linguistic picture of the world, vocabulary, cultural phenomenon.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кожна нація є творцем власного етнодуховного простору, до якого входять визначальні складники його культури, віри, ментальності тощо. Яскравим маркером етнокультури народу є створені впродовж історії його розвитку національні символи. Саме вони є виразниками генетичного коду соціуму.

Аналіз наукових досліджень, у яких розглянута проблема і на які спирається автор, виділення невирішених аспектів загальної проблеми, про які йтиметься в статті. У сучасному науковому лінгвопросторі є чимало напрацювань із досліджуваної проблеми. Окремої уваги заслуговують розвідки С. Гатальської, Н. Дзюбишиної-Мельник, В. Кононенка, О. Потапенка, В. Кузьменка та ін., де здійснено опис та глибокий аналіз практичного й теоретичного аспектів розгляду українських лексем-символів.

Формулювання мети та завдань статті. Метою цього дослідження є опис окремих лінгвосимволів українського народу, у яких акумульована глибина століть в аспекті етноментальності. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: дослідити теоретико-наукову спадщину в обраному аспекті; проаналізувати й описати окремі етносимволи: ***гімн, рідна мова, крила, пісня***; виокремити аспекти подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. С. Гатальська зазначає: «Символ – це осмислений образ (Ф. Шелінг), смисловий орган образу, ключ образу до сутності… Символізм, за Е. Касирером, – це засаднича функція думки, що визначає типи світоглядів… Серед розмаїття реалій культури символ займає особливе місце. Як інтегратор людського досвіду, він охоплює своїм смисловим полем усі культурні

феномени й елементи, являючи найзавершенішу й найуніверсальнішу форму вираження людського смислу й людських стосунків» [2, с. 194]. Авторка констатує: «Символи – це найважливіший механізм пам'яті культури… Отже, символ – найпотужніший з усіх інструментів реалізації духовних можливостей культури… Він виконує роль семіотичного конденсатора, … вибудовує систему, ізоморфну до генетичної пам'яті індивіда» [2, с. 206-207].

Символ як феномен має універсальний контекст, проте він часто є виразником і національної свідомості кожного народу. «Загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру; саме в символах нерідко відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою, і національні риси характеру, рівень національної свідомості. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творіння національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості» [5, с. 31].

Органічний зв'язок між мовною особистістю та етносвітосприйманням є безперечним. Національний менталітет заснований на системі притаманних народу певних етносимволів та уявлень про навколишній світ.

До лексем-етносвятинь, що є національними символами українців, варто віднести такі: ***гімн, крила, пісня, рідна мова*** та ін.

Слово ***гімн*** походить від гр. ***hymnos*** – «похвальна пісня». Гімн є урочистим музичним твором, що вживається як символ держави (поряд із прапором і гербом). Гімн як жанр бере початок від культових пісень Єгипту, Месопотамії та Індії. У добу Середньовіччя мав назву ***хорал***. Гімн як перша музична символіка українського народу сягає часів Київської Русі. Тоді роль державного гімну виконували бойові заклики та пісні. Вони, як свідчить «Слово о полку Ігоревім», закликали воїнів до хоробрості, аби здобути «князю славу» – «за землю руську». З тих часів поширюються й пісні релігійного змісту. У них возвеличується Божа Матір, Господь, святі.

У козацьку добу на перший план виходять пісні-гімни, що прославляють подвиги. Особливої популярності набула пісня «Нумо, хлопці, до зброї»: «*Ой зібрались були чайку рятувати, Славу добувати, Ой чи пан, чи пропав – двічі не вмирати. Нумо, хлопці, до зброї!*». Згодом стали відомими й такі, як «Пісня про Байду», «Ой на горі вогонь горить», «Ой на горі там женці жнуть», «Засвіт встали козаченьки» тощо. У 1848 р. до влади у Львові стає Головна Руська Рада, що приймає як національний гімн вірш отця І. Гумалевича «Мир вам, браття». На Закарпатті як гімн звучить «Я русич єсть і буду» на слова О. Духновича. У другій половині XIX ст. з'являється вірш відомого етнографа П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», що став новим державним національним гімном. Після референдуму 1 грудня 1991 р., який підтвердив незалежність України, музична редакція національного гімну «Ще не вмерла Україна» затверджена державним гімном нашої держави. Окрім названого гімну, часто

виконують також «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», «Ой у лузі червона калина» (гімн січових стрільців), «Боже, Україну збережи».

Символом високої духовності, розуму; багатства думки; емоційного піднесення; могутності; незалежності; сили; впевненості; натхнення, творчих злетів є крила. У греків крила символізували любов і перемогу. Платон вважав крила символом розуму. Вони є атрибутом коней Пелопса, Пегаса. Пегас у міфах змальовується крилатим конем, хоч на давніх витворах мистецтва він міг зображатися й без крил. Х. Керлот доводить, що форма і природа крил символічно відповідають духовним якостям. «Так, крила нічних тварин символізують спотворену уяву, а воскові крила Ікара – функціональну неповноцінність. У християнському символізмі крила – це світ сонця правосуддя, що завжди освітлює розум невинних» [4, с. 279]. Крила символізують також можливість прогресу в духовній еволюції. Зображені на взутті (як у Меркурія), вони означають здатність до величезного духовного піднесення. Крила можуть виступати символом активного чоловічого начала. З такою багатою символікою пов'язана значна кількість фразеологічних утворень української мови: ***виростають крила*** – «хто-небудь відчуває прилив сили, енергії, натхнення»; ***давати крила*** – «викликати піднесення, натхнення, почуття впевненості у своїх силах»; ***обпалити собі крила*** – «зазнати невдачі; не досягти чогось бажаного»; ***обламати крила*** – «позбавити високих прагнень, мрій; змусити коритися»; ***опустити крила*** – «утратити впевненість у собі, примиритися із чимось, зневіритися у своїх силах»; ***підрізати крила*** – «підірвати міць, знесилити когось або позбавити віри в себе, у свої сили, можливості»; ***розправляти крила*** – «певною мірою виявляти свої сили, здібності, набирати сили, могутності, всебічно розвиватися»; ***чути крила за плечима*** – «бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили» [9, с. 397].

Символом самобутності народу, його душі, духу, світобачення і світосприймання, віри в краще життя, волелюбності, нескореності українського духу; символом України, національної свідомості, краси, чуттєвості, поетичності народу є ***пісня***. Це найпоширеніша форма вокальної музики, у якій поєднуються поетичний та музичний образи. «Якщо для світу українська пісня є дивиною мистецтва, то для нас вона не тільки естетична категорія, а й хліб і пам'ять, джерело життя, основа національної свідомості» (Д. Павличко). Становлення української народнопісенної творчості почалося на основі самобутньої музичної культури Київської Русі. Давньоукраїнською спадщиною є цикли трудових, ігрових, обрядових та величальних пісень. В історії української культури важлива роль належить родинно-побутовим пісням: колисковим, весільним, а також похоронним плачам і голосінням. Пізніше виникають жанри: думи та історичні пісні, ліричні жартівливі, протяжні, гумористичні, танцювальні пісні, канти, пісні-романси [10]. Серед календарних пісень українського народу особливої уваги заслуговують колядки й щедрівки – новорічно-різдвяні вітання, побажання здоров'я й благополуччя родині,

вшанування господаря, звеличення хліборобської праці. Такі пісні відображають намагання людини символічно вплинути на сили природи. Весняні пісні – веснянки, гаївки тощо – символізують пробудження фізичних і духовних сил людини. На межі весняного й літнього циклів були поширені так звані петрівки, що усимволізовували кохання. Літній цикл календарних пісень починався святами Купала. Найважливіша їх тема – збирання врожаю. У багатьох календарних піснях звучить протест проти соціального й національного гніту. Нескореність українського народу, любов до вітчизни, дружбу й побратимство символізують думи та історичні пісні. «В них відбиваються патріотизм, героїзм і мужність народу, його високі моральні якості, а разом з тим – тяжкі муки й горе людей на сплюндрованих ворогами землях» [10, с. 42]. О.І. Потапенко та В.І. Кузьменко вказують: «... широкої популярності набули пісні «У Цареграді на риночку», «Ой на горі та женці жнуть», що малюють нам образи Байди – узагальненої постаті мужнього захисника Батьківщини – і двох відомих своєю боротьбою проти султанської Туреччини і Кримського ханства гетьманів – Петра Конашевича-Сагайдачного та Михайла Дорошенка. Широковідомі історичні пісні про народних месників-опришків, про О. Довбуша, про Коліївщину, її героїв – М. Залізняка, І. Гонту та ін. твори» [7, с. 194]. З-поміж українських ліричних пісень чітко вирізняється жанр романсу, хрестоматійно представлений піснею С. Климовського «Їхав козак за Дунай», що назавжди ввійшла в народну мистецьку скарбницю і поширилась у Німеччині, Франції, Польщі, Англії. Автори багатьох романсів («Вечір на дворі», «Ой ти дівчино зарученая», «Чи я в лузі не калина була» тощо) давно забуті, а самі мистецькі витвори живуть у пам'яті народній.

Між народними піснями та піснями, написаними композиторами, існує тісний зв'язок, оскільки людство черпає натхнення і традиції в народній скарбниці, бо пісня – «його величний храм любові до людини, до батька й матері» [1, с. 5]. «*А пісня – це душа. З усіх потреб – потреба. Лиш пісня в серці ширить межі неба. На крилах сонце сяйво їй лиша – Чим глибше пісня, тим ясніш душа*» (І. Драч).

Особливими конотаціями характеризується ***рідна мова*** як етносимвол. Рідна, материнська, первинна мова – це мова-першооснова, у якій особливим чином сконденсована душа, ментальність, віковічна мудрість і незбагненна глибина століть, живомовне джерело, одне з найважливіших понять етнології, що набуло міждисциплінарного статусу, «найважливіша засада існування будь-якого національного організму» [3, с. 157], що дається людині від народження і супроводжує її крізь усе життя. Не випадковим є словосполучення «Мова дана на віки і з материнським молоком», з нею людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей; це не просто засіб комунікації, знаряддя формування думок, а рецептор духовно-емоційної сфери особистості, це найбільше і найцінніше «животворне джерело» повноцінного розвитку. «Любов до рідної мови – найприродніше й найглибинніше духовне начало людського життя. Його потрібно ушляхетнювати, збагачувати, розвивати, воно повинно

мати простір для свого росту, щоб не нагадувало скривленого дерева, яке піднімається під низькою стелею теплиці чи дендрарію. Чим глибше людина вживається в рідну мову, тим дальше вона пускає корінь у національний ґрунт…» [6, с. 9]. Поняття рідної мови в контексті сучасності має своє тлумачення: материнська, перша, краще знана, хоча розбіжності у їх тлумаченні неістотні.

Учені стверджують, що і людина, і всі інші живі істоти, які спілкуються по-своєму, використовують мову як певного роду споживачі. Інша річ – національна культура, яка об'єктивує генетично закодовану лише в людині потребу до духовного самовираження. «Саме культура забезпечує гуманізацію, «олюднення» людиноподібної істоти, скеровуючи її на суто людські цінності, як-от: красу, істину, добро… завдяки культурі людина включається в модус буття, що й власне становить сутність homo sapiens» [3,с. 157].

Завдяки мові формується й ментальність народу. О. Потебня зазначав: «Народність, тобто те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [8, с. 118]. Чимало вчених передбачали відчуження народів від їхніх національних культур, що й призводило до девальвації поняття «рідна мова», духовного обміління і глобального процесу винародовлення.

Проблема рідної мови вважається надзвичайно важливою і є невіддільною від поняття «рідна культура». «Ознака рідності може бути релевантна саме для національної культури як одного з основних атрибутів нації, що звичайно зображають як велику родину, а членів як дітей матері-батьківщини» [11, с. 86].

Отже, учені пропонують різні дефініції поняття «рідна мова», це і «реставратор совісті», «рецептор духовно-емоційного життя людини», «кваліфікатор досвіду», і відображення дійсності, «…це мова культури, у контексті якої виховується дитина (людина). Є рідна культура – є рідна мова. Немає рідної культури – немає рідної мови, але є мова спілкування… Мова спілкування може набути статусу рідної тільки за умови, коли її носій стане ще й носієм культури, яку ця мова обслуговує» [3, с. 157]. Рівень розвитку рідної мови є джерелом духовного розвитку народу. Не можна вважати мову лише засобом спілкування й порозуміння між людьми, адже в мові нація закодовує пам'ять поколінь, історію народу, закони предків, багатовіковий досвід, здобутки культури, духовну самобутність та моральні цінності. Мова для кожного народу є неоціненним скарбом, це «…ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування…» [6, с. 40].

Висновки, перспективи подальших досліджень. Отже, невід'ємним складником української нації, частиною її духовно-ментального світогляду є етносимволи, у яких закодовано минуле, висвітлено теперішнє, закладено проєкцію на майбутнє. Стаття комплексно не охоплює семантико-символічної варіативності лексем українського етнокультурного простору, тож подальші дослідження можуть бути спрямовані на розширення об'єкта наукового опису і

поглиблення висновків та узагальнень на основі аналізу й синтезу напрацьованого матеріалу.

Література

1.*Берегиня*. Українські народні пісні / Упор. В. Борисенко. Київ: Музична Україна, 1991. 96 с. **2.** *Гатальська С.М.* Філософія культури. Київ: Либідь, 2005. 328 с.**3.** *Дзюбишина-Мельник Н.* Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій: *матеріали четвертого Міжнародного конгресу україністів 26–29 серпня 1999 р., м. Одеса*. Київ: Пульсари, 2002. С. 155-158.**4.** *Керлот Х.* Словарь символов. Москва: REFL-book, 1994. 601 с. **5.** *Кононенко В.І.* Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 30-36. **6.** *Мово* рідна, слово рідне! Вірші, поеми, статті. Київ: Веселка, 1989. 286 с.**7.** *Потапенко О.І., Кузьменко В.І.* Шкільний словник з українознавства Київ: Український письменник, 1995. 292 с.**8.** *Потебня О.* Про націоналізм // Мова. Національність. Денаціоналізація. Нью-Йорк, 1992. 155 с. **9.** *Фразеологічний* словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко, В.О. Винник та ін. Кн. 1. Київ: Наук. думка, 1993. 528 с. **10.** *Шреєр-Ткаченко О.Я.* Історія української музики. Київ: Музична Україна, 1980. 198 с. **11.** *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: УВУ, 1993. 217 с.

УДК: 070.41:81’367.5+655.512

Тетяна Євтушина, Анастасія Безенко
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПИТАЛЬНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЕКСПРЕСИВНИЙ ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ УВАГИ В ЗАГОЛОВКАХ ГАЗЕТИ «ЧОРНОМОРСЬКІ НОВИНИ»

У статті досліджено питальні речення як експресивний засіб привернення уваги в заголовках одеської газети «Чорноморські новини» за 2021 рік, серед них виокремлено питально-з’ясувальні, питально-уточнювальні, питально-риторичні речення. З’ясовано, що такі заголовки привертають та утримують увагу вимогливого сучасного читача, активізують його читацьку діяльність.

Ключові слова: *питальні речення, газетний заголовок, експресивний засіб, увага читача, газета «Чорноморські новини».*

The article examines interrogative sentences as an expressive means of attracting attention in the headlines of the Odessa newspaper "Black Sea News" for 2021, among them are interrogative-clarifying, interrogative-clarifying, interrogative-rhetorical sentences. It was found that such headlines attract and hold the attention of the demanding modern reader, activate his reading activity.

Key words: *interrogative sentences, newspaper headline, expressive means, reader's attention, Black Sea News newspaper.*

Постановка проблеми. Релевантність сучасної публіцистики зумовлюють екстралінгвістичні чинники, комунікативна адресація публіцистичного тексту, односпрямована мовленнєва ситуація з віддаленими комунікантами. Крім того, знаковим репрезентантом найтиповіших рис у публіцистичному стилі є вербальне надбання газетної мови. Потреба зацікавити читача зумовила апеляцію до увиразнення газетного мовлення. Це надає повідомленню актуальності, впливає на почуття та асоціації читача. Така викликана потребами сьогодення тенденція

вможливлює потребу публіцистики експресивних одиниць, екстраполюючи здебільшого увагу на синтаксис газетного тексту. Тому **мета наукової розвідки** – виявити експресивні синтаксичні особливості побудови прагматичних заголовків у сучасних українських газетах. **Об'єкт дослідження** – синтаксична релевантність експресивного формування уваги читача в заголовках одеської газети «Чорноморські новини» за 2021 рік.

Предметом дослідження є питальні речення як експресивний засіб привернення уваги в заголовках газети «Чорноморські новини» за 2021 рік.

У газетному заголовку зосереджено домінантну функцію тексту, мета якої – надати чітке уявлення про зміст повідомлення та звернути на нього увагу; «це вся дійсність та всі найважливіші пункти повідомлення в легкій та стиснутій формі» [9, с. 72]. Крім того, заголовок «налаштовує на певний спосіб осмислення порушеної проблеми, задає емоційно-оцінну тональність потрактування» [1, с. 153]. Дослідник В. Іванов наголошує, що газетний заголовок має впливати на читача, і тому в його основі завжди лежать відповідність змістові, ясність, точність, яскравість, виразність [5, с. 109].

Медіа-назви як «специфічний смисловий і психосоціолінгвістичний вузол, ядро ідеї публікації» [8, с. 58], як «зона підвищеної уваги читача» [4, с. 15] давно є предметом усебічного дослідження мовознавців. На сьогодні оформлення газетних заголовків студійовано в численних працях. Основними напрямами вивчення заголовка є аналіз засобів заголовкової акцентуації (Н. Конопленко); з'ясування функцій заголовків (В. Кухаренко); дослідження зав'язків заголовка з іншими компонентами тексту (Е. Лазарева, Л. Лосева); вивчення заголовка як текстового знака (Т. Желтоногова, В. Кухаренко, Л. Лосева); аналіз категорії зв'язності в аспекті реалізації зав'язків між текстом та його заголовком (А. Загнітко, С. Лазаренко та ін.).

З метою привернути увагу читача сучасні журналісти шукають такі мовні засоби, які б надавали експресивності та потужності заголовку як стрижневому конструкту медійного повідомлення (див. праці В. Іванова, В. Ільченка, Н. Кутузи), максимально конденсуючи основну думку та спонукаючи читача до ознайомлення із запропонованою інформацією. Знаковим у цьому аспекті є, на нашу думку, інтоновані речення.

Зокрема, одним із лінгвопрагматичних засобів у газеті «Чорноморські новини» є використання в ролі заголовка питальних речень. Значення питальності полягає в прагненні автора до встановлення реальності чи нереальності загального змісту. Безпосередня адресація питальних речень-заголовків спонукає журналістів використовувати їх як експресивний засіб активізації уваги читачів, установлення контакту з ними. «Питання завжди передає позицію активного комуніканта, воно спрямоване на додання картині світу цілісності, тому що відноситься до невизначених для суб'єкта мовлення фрагментів світу» [7, с. 2].

Спільною ознакою зафіксованих речень є питальна конструкція, в якій основний зміст висловлювання співвідносний із дійсністю. Питання стає вимогою підтвердження або заперечення основного змісту речення, всього тексту або

уточнення, увиразнення окремих компонентів висловлювання [6, с. 12]. Наприклад, 90 % питальних заголовків у досліджуваній газеті – питально-з'ясувальні речення, їхньою метою є з'ясувати певні факти: ***Хто*** *врятує лісосмуги?* (ЧН, 25- 27.02.2021); ***Чому*** *Україна досі не в НАТО?* (ЧН, 04-06.03.2021); ***Яка*** *вона, якісна школа?* (ЧН, 11.03.2021); ***Під чию*** *парасольку?* (ЧН, 18-20.03.2021); ***Хто*** *поруч з тобою?* (ЧН, 13-15.05.2021); ***Чому*** *черешня не солодка* (ЧН, 01-03.07.2021); ***Чого*** *чекати від серпня* (ЧН, 29-31.07.2021); ***Які ж*** *вони, Ройлянці?* (ЧН, 13-16.10.2021); ***Коли*** *почують моряків?* (ЧН, 28-31.01.2021); ***Навіщо*** *Україні голодування в дунайській комісії?* (ЧН, 11-13.02.2021); ***Навіщо*** *нас позбавили національності?* (ЧН, 04-06.03.2021); ***Скільки*** *треба кроків до української школи?* (ЧН, 22-24.04.2021); ***Як*** *Україні дати відсіч агресору?* (ЧН, 24.04-01.05.2021). Питальна структура вищенаведених заголовків не лише експресивно навантажена, а й запрошує читача замислитися над змістом статті. Мовними індикаторами заголовкових питальних речень виступають питальні займенники чи прислівники, які визначають напрям інформації статті. Питальні слова в аналізованих заголовках газети «Чорноморські новини» можуть набувати додаткових семантичних та емоційних відтінків у сполученні з часткою *ж*.

Питально-уточнювальних речень зафіксовано менше: ***Чи*** *тим довіряєте мандати?* (ЧН, 21-23.01.2021); ***Чи*** *є в Україні кадровий голод?* (ЧН, 18-20.02.2021); ***Чи*** *повернеться дядько?* (ЧН, 15-17.04.2021); ***Чи*** *повернеться Караваджо до Одеси?* (ЧН, 05.08.2021); ***Чи*** *чує держава власників землі?* (ЧН, 16-18.09.2021); ***Чи*** *обов'язкова КТ?* (ЧН, 07-09.10.2021). Цитовані питальні структури, як і попередні, заголовків газети «Чорноморські новини» за 2021 рік у лаконічній і яскравій формі попереджають реципієнта про зміст публікації; налаштовують читачів, особливо одеситів, до роздумів та оцінки зображуваних подій. Такі питальні заголовки менш провокативні та інформативні. На цій підставі питально-уточнювальні заголовки володіють послабленою здатністю прагматики на читача, ніж питально-з'ясувальні речення-заголовки.

Крім того, заголовки газети «Чорноморські новини» за 2021 рік знакові на питально-риторичні речення, у яких наявні приховані ствердження чи заперечення, і «вважаються питальними лише через питальну інтонацію» [3, с. 231]. Такі речення «містять у собі приховане ствердження і не вимагають відповіді» [10, с. 240]. Питально-риторичні речення-заголовки в досліджуваній газеті є потужним експресивним синтаксичним засобом. Наприклад: *Імпортна «панацея»?* (ЧН, 18-20.02.2021); *Біда чи катастрофа?* (ЧН, 18-20.02.2021); *Не області, а території?* (ЧН, 13.03.2021); *Високошвидкісна залізниця: проект амбітний, та чи здійсненний?* (ЧН, 18-20.03.2021); *Дунайська стратегія: чи скористаємося шансом?* (ЧН, 18-20.03.2021); *Крига скресла?* (ЧН, 22-24.04.2021); *8-го чи 9-го***?** (ЧН, 06-08.05.2021); *У війни не жіноче обличчя?* (ЧН, 26-28.08.2021); *Готуватися… до кращого?* (ЧН, 13-16.10.2021). Зафіксовані риторичні питання-заголовки яскраво відтворюють гаму емоцій журналістів. А питальна форма таких речень вербалізує експресивно забарвлене повідомлення, змушує читачів замислитися над порушеною проблемою [2, с. 63]. Риторичні питальні речення в

заголовках функціонують із метою розкриття емоційно-оцінного значення, за їхньою допомогою автор-журналіст підкреслює власну думку, висловлює припущення, обурення тощо. Візуально такі заголовки нагадують питання, вони вможливлюють висловити в лояльній формі різні думки. Загалом риторичні питання-заголовки численні в авторських колонках, де автор-журналіст умовно запитує себе про важливі здебільшого суспільні явища. А у статті журналіст розмірковує над поставленим запитанням та висловлює свої припущення.

Висновки. Проаналізовані синтаксичні засоби газети «Чорноморські новини» збільшують виразність газетного заголовка. Вони транслюють розмаїття граматичних процесів у нинішньому публіцистичному стилі. Виокремлена інтонованість експресивна, емоційно потужна, здебільшого лаконічна, апелює до розмовного мовлення. Такі заголовки привертають та утримують увагу вимогливого сучасного читача, активізують його читацьку діяльність. Використання питальних речень допомагає досягти ефекту безпосереднього спілкування з читачем, посилює діалогічність газетного тексту, спонукає читача шукати відповідь у статті. Функційно-синтаксичний потенціал заголовків газети «Чорноморські новини» потребує подальшого вивчення інтонованих речень.

Література

1.*Баган М.* Заперечення у заголовков сучасних ЗМІ. *Культура слова*. 2012. № 77. С. 153–157. **2.** *Виноградов В. В.* Итоги обсуждения вопросов стилистики. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 60-87. **3.** *Дудик П. С.* Стилістика української мови : навч. посібник Київ: ВЧУ «Академія», 2005. 368 с. **4.** *Здоровега В. Й.* Теорія і методика журналістської творчості. Львів: ПАІС, 2004. 268 с. **5.** *Іванов В. Ф.* Техніка оформлення газети: навч. посібник. Київ: Знання, 2000. 222 с. **6.** *Карапська М. І.* Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: Либідь, 1991. **7.** *Кондратенко Н. В.* Питальні речення в українському поетичному мовленні : автореф. дис. …канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2001. 16 с. **8.** *Кочан І. М.* Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 423 с. **9.** *Лазарева Э. А.* Заголовок в газете : учебное пособие для студентов-журналистов. Свердловск : Изд. Уральского ун-та, 1989. 96 с. **10.** *Сучасна українська мова* : підручник. О. Д. Пономарів, В. В. Різун та ін.; за ред. О. Д. Пономарева, 4-те вид. Київ : Либідь, 2008. 488 с.

УДК 372.881.116 (477)

Viktoria Zagorodnova,
University of Hamburg, Institute of Slavic Studies,
Berdyansk state pedagogical university

FORMATION OF MULTILINGUAL PERSONALITY IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE

In the center of intercultural interaction there is a person as a carrier of general human universals and national and cultural peculiarities, which requires certain knowledge, skills of intercultural communication. So, the ability of multilingual personality successfully communicates with representatives of other cultures is very important for today. It is the main task of intercultural

training of pupils and student youth. That's why the question as for forming of intercultural communicative competence is very actual, after all it will allow representatives of national communities to adapt more successfully and also to work in the polyethnic environment of Ukraine. The priority directions of education development have been defined in legislative and normative documents which provide successful interaction in all spheres of life.

Key words: *intercultural communication, multilingual personality, cultural identification, cultural adaptation, tolerance, multilingual education, intercultural paradigm, modern educational space.*

У центрі міжкультурної взаємодії знаходиться людина як носій загальнолюдських універсалій та національно-культурних особливостей, що потребує певних знань, навичок міжкультурного спілкування. Отже, вміння багатомовної особистості успішно спілкуватися з представниками інших культур є дуже важливим для сьогодення. Це головне завдання міжкультурної підготовки учнівської та студентської молоді. Тому питання формування міжкультурної комунікативної компетентності є дуже актуальним, адже це дозволить представникам національних спільнот більш успішно адаптуватися, а також працювати в поліетнічному середовищі України. Пріоритетні напрями розвитку освіти визначені в законодавчих і нормативних документах, які забезпечують успішну взаємодію в усіх сферах життя.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, багатомовна особистість, культурна ідентифікація, культурна адаптація, толерантність, багатомовна освіта, міжкультурна парадигма, сучасний освітній простір.*

The essence of intercultural communication as a social phenomenon is in constructive or destructive interaction between representatives of different national and ethnic cultures or subcultures within a certain space-time continuum. At the beginning of the third millennium the great influence of world globalization, internalization and integration processes, which take place also in Ukraine, is observed. One of the task of modern education in such situation is creating conditions for getting by representatives of ethnic communities, the experience of intercultural communication, development of skills and abilities of communication with representatives of other nationalities, in the process of which the forming of intercultural communicative competence is taken place, «…with the help of this competence a school graduate must fully realize his vital needs, plans and intentions in the conditions of increased demand of society for thinking, active, creative and nationally conscious personality» (National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012–2021 years). Today, in the theory and practice of languages teaching we can see a searching of new approaches to multilingual education. The most actively used communicative, cognitive approaches in methods of native language teaching (Ukrainian, Bulgarian, Russian and Polish etc.), and teaching Ukrainian as a state language provide an adequate level of mastering the language form on all levels of language and speech. However, the problem is that communicative approaches do not sufficiently take into consideration the specific of language as a reflection of the system of cultural values, on the basis of which the concrete communities and models of behavior of their members and also the specific of speech activity as cultural-conditioned speech behavior are created. The fact that every culture finds a unique reflection in the language is indisputable. Mastering only the form of non-

native language without talking into consideration the cultural component of its meaning directs to behavior that reflects the native cultural norms of personality which conflict with behavior of carriers of culture and language which are studied. Mastering the new language a person opens up a new attitude and worldview. The way a personality perceives the world is always reflected in concepts formed on the basis of the native language with taking into account all richness of expressive means inherent in this language. Every situation or event is perceived and appreciated by man through the prism of adopted in the native linguistic community cultural norms and values, through the individual's picture (model) of the world.

In the proposed article we focus attention on understanding the problem of forming of multilingual personality and its social adaptation in the conditions of modern polycultural society, the cultivation of the culture of tolerant relationships through the forming of intercultural communicative competence at lessons of foreign language in general educational establishments of Ukraine.

The concept of our study provides the existence of interconnected concepts which contribute to realization of the principal idea:

Methodological concept provides the choice and interaction of fundamental scientific ideas and approaches to study the problem, which were used in the process of research. The ideas of humanization and human-centeredness in education are fundamental, they determine the axiological aspect of the research, confirm the self-worth of personality, all subjects of the educational process, development and self-development of their essential forces. Important for study are positions of the philosophy of language (V. Humboldt, A. Potebnya, M. Dragomanov), semiotic concept of the culture (Yu. Lotman), positions of humanistic philosophy of education (G. Bashlyar, V. Lutay, M. Mamardashvili), culturological and dialogical concept (M. Bakhtin, V. Bibler, S. Kurganov), the concept of cultural and historical determination of personality's development, unity of language and thinking (L. Vygotsky, A. Luria), ethnopsychological and linguaculturological researches as for manifestation in language of mental setting of the ethnos (N. Arutyunova, A. Vezhbitskaya, N. Vendina, I. Sternin, A. Khrolenko etc.), the theory of activity as a kind of man's activity (S. Rubinshtein, O. Leontiev, I. Zimnyaya), the theory of communication (G. Kolshansky, E. Kluev, V. Konetskaya), linguaculturological theory of interaction of language and culture in language teaching (E. Vereschagin, V. Kostomarov, G. Tomakhin), the theory of intercultural communication (V. Safonova, S. Ter-Minasova, I. Khaleev), ethnopsychological concepts of national features of personality (M. Stefanenko, N. Lebedeva, A. Dmitriev, A. Sadokhin, V. Kochetkov), intercultural communicative competences (Yu. Kim, D. Katan, S. Lukhtenberg, D. Lutsker, G. Gudikunst, M. Mariyama), the concept of intercultural oriented personality (P. Adler, J. Walsh, P. Norto, K. Oberg, M. Yoshikawa), spiritual-value filling of education (V. Andreev, Sh. Amonashvili, V. Bezdukhov, Yu. Kuliutkin, S. Dneprov), the concept of language personality (V. Vinogradov, G. Bogin, A. Bogush, S. Ermolenko, N. Galskova, O. Zalevskaya, Yu. Karaulov, V. Krasnykh, L. Matsko, T. Simonenko, Yu. Sorokin, I. Khaleeva, O. Shakhnarovich etc).

Theoretical component defines basic concepts, theories, ideas, positions, definitions which determine the understanding of the essence of multilingual education's development, specific tasks, principles, structure, content, methods, devices of formation of intercultural communicative competence. *Technological concept* provides the development of the model of multilingual personality's formation by means of intercultural communication. During the study we followed some principles:

- *objectivity,* (taking into account the factors which contribute to the formation and further development of multilingual personality's intercultural communicative competence, conditions under which the becoming of the specified category of personality take place, the adequacy of research approaches and means which give opportunity to get the true knowledge about the process of forming of multilingual personality, provide exclusion of subjectivity, one-sidedness and bias in selection and evaluation of received facts);
- *essential analysis,* (correlation in the researched phenomena, external, special and individual penetration in their internal structure, disclosure of conditions of using and functioning and also factors of the development, opportunities of purposeful change);
- *genetic principle* (consideration of technology of forming of multilingual personality by means of intercultural communication on the basis of the analysis of conditions of researched phenomenon origin, further development);
- *logical and historical* (combination of study of object's history (genetic aspect), theory (structures, functions, object's connections in its modern state), prospects of the development);
- *conceptual unity of the research* (explanation of the researched phenomenon, based on common positions, understanding of essence and regularities of the educational process in educational establishments with polyethnic contingent);
- *systemicity* (the specificity of the system is not limited by features of the constituent elements, but it is connected with the nature of their interaction with each other. The main task is cognition of the character, mechanism of intercultural communication, human relations and polyethnic society).

The intercultural paradigm of modern language education first of all concerns the principles of forming of polycultural personality, how this personality expresses himself in language structures and language activity. Feeling a great influence of philosophical, culturological, ethnological, sociological, psychological, pedagogical views, it offers its approach to understanding the boundaries of subject area of the educational space – correlation of the culture and society – as a complex and contradictory whole, produces its content and conceptual apparatus, methods and procedures of study of polycultural language personality (Zagorodnova, 2018).

The ideas of polycultural education took place, as known, in works of educators-classics (Ya. A. Komensky, I. G. Pestalozzi, J. Z. Russo, S. Rusova) and consistently

developed by foreign and domestic scientists (V. Andruschenko, J. Banks, Z. Gasanov, O. Hriva, A. Dzhurinsky, V. Matis, P. McLaren, S. Nieto, P. Sysoev, N. Yaks). In scientific works of Russian scientists V. Borisenko, E. Bondarevskaya, V. Gershunsky, O. Gukalenko, A. Dzhurinsky, Z. Malkova, M. Pafonova and others "polycultural education" is considered as a phenomenon of culture, and as a mechanism of transfer of social experience, and as a special sphere of pedagogical values, as a new informational environment and even, it is important to note, as a paradigm of the XXI century. In the scientific and pedagogical community of Ukraine, the aspects in which the problem of polycultural education are studied are also extremely diverse: "polycultural education" (O. Hryva, V. Kompaniets, A. Solodka); "Polycultural / Multicultural environment" (A. Bogush, A. Gluzman, A. Dubaseniuk, G. Nazarenko A. Suschenko); "Polycultural competention / competence" (R. Agadulin, Zh.Gorina, L. Vorotnyak, V. Kuzmenko).

Leading Ukrainian scientists have come to the conclusion that polycultural education expands the horizons of educational activity, from preschool to higher educational establishment, as it cultivates tolerance as a norm of moral behavior, forms in personality the readiness for active activity in modern socicultural conditions, aspiration for mutual understanding with representatives of other racial, ethnic, confessional, cultural and language communities. The study of works on philosophy, psychology, pedagogics and also study of statistical materials and documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine gave opportunity to assert that there is necessity to create the methodology of forming of personality's humanistic culture in polycultural education, based on principles of the philosophy of humanism, cross-culturalism. In the aspect of philosophy of humanism, the education of humanitarian culture of personality of polylinguals there have been considered the attitude to personality as a higher value, because it requires the forming of integrity, the system of world vision and its place in it on the basis of unity of the theory and personal social experience. Through the prism of cross-culturalism there have been considered the formation of personality's humanitarian culture, in giving the help in cultural identification in polycultural environment, in getting of meanings and experience of intercultural interaction. The development of personality's humanitarian culture should be carried out by means of forming of own creative forces, through the transformation of this development into self-organized process of highlighting of cultural values and ways of life.

The development of cross-cultural dialogical thinking of polylinguals in the context of those transformations which take place in modern linguistic education raises controversy and search of methodological principles continues till today. The development of methods, means of forming of intercultural communicative competence as an instrument of forming of multilingual personality provides the presence of scientifically grounded methodology, in the creation of which we use the thesis that specific of the content of educational subject defines the methodology of its study. One of the means of forming of such thinking is study and teaching of humanitarian courses in educational establishments with polyethnic contingent.

The conceptual ideas which contribute to the formation of cross-cultural dialogical thinking and forming of multilingual personality, adequate to sociocultural demands of

multilingual society are the idea of intentionality. So, the principle of cross-cultural dialogism is suggested as one of methodological foundations of forming of intercultural communicative competence as an instrument of forming of multilingual personality.

According to defined principles there have been determined the necessary conditions for the development of polycultural personality by means of intercultural communication: a) orientation to polycultural and multilingual education; b) combination of communicative, culturological and humanistic approaches to study of languages and cultures; c) accounting of variability of the culture in every concrete language community; d) attention to the content of cultural symbolism and cultural phenomena; e) creating of professional and oriented technologies which contribute to cultural enrichment of language practice.

The retrospective and comparative-content analysis of theory and practice of language education of national communities' representatives shows the necessity of searching the means of solving the contradictions between: growing interest of personality to style of life, the culture of those who live next to, the desire to communicate with peers of another nationality; national self-consciousness, which arises on the basis of opposition "they" and "we" and constant feeling of uniqueness "our" relatively "alien".

The given dialectical contradictions arise from the nature of intercultural dialogue, they are constantly renewed, and therefore the society needs corresponding to every stage of the development of personality mechanisms of their removal. In method of teaching of any language it is necessary to solve the problem of interethnic cultural communication. The using of modern pedagogical experience of foreign language teaching in conditions of interethnic communication is a very actual task, which needs the new methodological orientation. In our case this task is formation of intercultural communicative competence of multilingual personality at the angle of cross-cultural linguistics, cross-cultural psychology, forming of intercultural language paradigm of personality.

Ukrainian and foreign researchers (O. Belyaev, N. Bondarenko, M. Vashulenko, E. Vereschagin, Zh. Gorina, I. Gudzhik, V. Zagorodnova, V. Kononenko, V. Kostomarov, L. Palamar, O. Potapenko, L. Skurativsky, G. Elizarov and others) recognize that for efficient intercultural communication language personality must master the intercultural competence, inherent language personality as a cultural mediator, who has learned through the language both features of different cultures and features of their interaction.

The research sources in sociolinguistics, psycholinguistics and cross-cultural psychology allow asserting that the concept "personality" is connected not only with the peculiarity of every person, its unique individuality but also with its experience of social interaction. These two aspects of personality – individual and social are most become apparent in the process of its speech activity, sphere of social activity, that provides the interaction with other participants of communication, and also individual, creative activity connected with the concept of self-realization of personality in the process of communication. The assimilation of norms of communication and communicative

behavior is connected with the process of becoming the communicant's personality. The modern situation of interethnic communication envisages not only the imitation of norms and rules but also certain selectivity in real circumstances of communication connected with getting goals of communicative activity. In fact, a person constantly has to care about what and how to do, what speak in certain circumstances, constantly reflex, it makes us to know the specific of cultural space of personality's activity, its speech activity.

References

1.*Khoroshkovskaya, O. N.* Methods of teaching Ukrainian as thr second language. Native sources. 2000, 3, 13-21.**2**. *Nischeta, V.* The rhetorical education of school youth in the light of implementation of pedagogical innovations. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp8/Niheta.pdf. **3**. *Nischeta, V.* Method of forming of rhetorical competence of general school pupils. Kiev: Monograph, 2017. 326. **4.** *O'Sullivan, T.* Key Concepts in Communication and Cultural Studies. London. 1994, 71-93.**5**. *Zagorodnova, V. F.* Die sprachliche Bildung von Repräsentanten nationaler Gemeinschaften im Kontext regionaler Besonderheiten der süd-östlichen Region der Ukraine. URL: https://download.e-bookshelf.de/download/0002/9540/11/L-G-0002954011-0005594734.pdf **6**.*Zagorodnova, V. F.* Cross-cultural Ukrainian language teaching by Russian language pupils in conditions of interethnic communication. Kiev: Monograph, 2011, 456.**7.** *Zagorodnova, V. F.* The basis of intercultural communication. Berdyansk. 2018, 314.

УДК 37.06, 11

Олена Іонова, Світлана Лупаренко
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ СЛОВОТВОРЧОСТІ

У статті розкривається суть дитячої словотворчості (процес створення дитиною нових слів на основі лексичного, граматичного і фонетичного матеріалу мови). Охарактеризовані етапи формування дитячої словотворчості в дитинстві. Визначені особливості дитячої словотворчості, а саме: зміна дитиною назв або літер у словах, що зумовлюється функціями предметів; зміна дитиною слів або словосполучень. Розкрито роль дитячої словотворчості у розвитку мовлення дитини.

Ключові слова: *дитяча словотворчість, дитяча субкультура, мовлення, дитина, розвиток.*

The article authors have revealed the essence of children's word-creation in the article. It is the process of child's creating new words based on lexical, grammar and phonetic language material. The stages of development of children's word-creation in childhood have been characterized. The specific features of children's word-creation have been determined. They are: child's changing letters in the words or their names, which is caused by the functions of objects; child's changing words or word combinations. The significance of children's word-creation in their speech development has been revealed.

Key words*: word-creation, children's subculture, speech, child, development.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Протягом дитинства (із перших днів життя) відбувається інтенсивний розвиток фізичного тіла дитини, психічних процесів, закладаються основи соціалізації та адаптації особистості в соціумі. Саме протягом дитинства відбувається інтенсивний розвиток мовлення дитини, яка наслідує дорослих, спостерігає за навколишнім світом, запам'ятовує нові слова і вчиться висловлювати свої думки. Дитина прагне відтворювати звуки, що вимовляються дорослими, імітує звуки оточуючого світу.

Цікаво відмітити, що дитина запам'ятовує різні звуки, які чує, ще в дуже ранньому віці, навіть ще не вміючи промовляти їх. І завдяки поступовому розвитку мовлення діти не лише легше соціалізуються у світі, комунікуючи з оточенням, але й вивчають навколишній світ, розвиваються і розширюють свій світогляд.

Аналіз наукових досліджень, у яких розглянута проблема і на які спирається автор, виділення невирішених аспектів загальної проблеми, про які йтиметься в статті. Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про те, що певні аспекти проблеми дитячої словотворчості висвітлювалися сучасними науковцями, зокрема в контексті: вивчення дитячої словотворчості як компоненту дитячої субкультури (В. Авраменкова, Л. Варяниця, І. Печенко) [1; 3; 8], дослідження особливостей розвитку мовлення дітей (А. Богуш, Н.Гавриш, Т. Дуткевич, К.Крутій, О. Леонтьєв, Т. Пироженко, С. Приймак, С. Цейтлін) [2; 4; 7; 9; 10]. Утім, суть і специфіка дитячої словотворчості не стали предметом цілісного дослідження.

Формулювання мети статті. Мета статті – розкрити суть та особливості дитячої словотворчості.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Усе, що діти чують протягом дитинства, впливає на їхній розвиток, у цілому, і на мовленнєвий розвиток, зокрема. Формування мовлення передбачає спільну діяльність слухових і мовленнєвих аналізаторів мовлення. Звукові образи мови, які залишаються в пам'яті, стають основою для відтворення звуків. Порівнюючи власні вимовляння звуків із мовленнєвими зразками інших людей, діти покращують вимову і досягають її повного збігу з вимовою дорослих. І спочатку діти засвоюють і вимовляють ті звуки, які є для них найлегшими.

Водночас, вимовляючи нові слова і навчаючись розмовляти, діти можуть змінювати слова. Це зумовлене особливостями формування їхніх органів мовлення, спеціальними вправами, що виконуються дітьми з допомогою дорослих (батьків, педагогів), адаптацією слів у відповідності із можливостями дитини, схожістю вимови певних слів тощо. Завдяки цьому з'являються нові слова, утворювані дітьми, й іноді їх важко зрозуміти дорослим. Окрім того, слід усвідомлювати, що діти можуть вкладати новий смисл у слова, які вони утворюють. Отже, дитяча словотворчість – процес створення дітьми нових слів на основі лексичного, граматичного і фонетичного матеріалу певної мови (навйчастіше рідної мови дитини).

Дитяча словотворчість виступає одним із елементів дитячої субкультури [1] і включає створення мовних перевертишів, неологізмів.

Перевертиші застосовуються для позначення різних словесних творів, де «викручується» звичайний стан речей, який ґрунтується на здоровому глузді, ставляться під сумнів загальноприйняті уявлення про оточуючий світ (наприклад, на осиці зростають апельсини, на березі – рози, з неба замість дощу падає виноград тощо) [11].

Загалом, перевертеші були сформовані в народній сміховій культурі (блазнювання, карнавал тощо) і мали на меті викликати в дітей сміх: «Хома їде на курці, а Тимошка – на кішці». У європейській культурі «перевертання» слів споконвіку було засобом розширення свідомості дітей, розвитку їхніх творчих здібностей. За допомогою мовленнєвих перевертишів вони зміцнюють свої знання про справжню, істинну природу та призначення речей. Як зазначає В. Кудрявцев, «явище «перевертання» виходить далеко за межі чистої «словесності»; у ньому закладений універсальний психологічний механізм входження дитини в культуру, у людський світ» [5; 6]. Однак, такі перевертиші можуть мати не лише вербальну, але й образно-дієву форму (зокрема, коли діти проводить різноманітні маніпуляції з певним предметом після засвоєння того, як саме необхідно з ним поводитися в реальному житті і які функції він виконує). Це явище називається інверсійною дією і позначає особливий вид пошукових, експериментальних, дослідницьких дій, спрямованих на проблемні для дитини «сектори» певного простору [5]. Ця інверсійна дія, що передбачає перевертання елементів соціокультурного досвіду людей, стає способом побудови діалогу дитини з дорослими, психологічним знаряддям їхнього спілкування. Будь-яка інверсійна дія дитини націлена на дорослих, оскільки дитина інтуїтивно відчуває, що межа між «неприйнятим» і «прийнятим» яскраво окреслена у свідомості дорослих людей. Прагнення перетнути цю межу завдяки маніпуляціям із будь-яким зовнішнім предметом виступає експериментуванням зі свідомістю і внутрішнім світом дорослих. Бешкетуючи, тобто свідомо порушуючи, в ігровій формі «проблематизуючи» норми поведінки, дитина несвідомо прагне до самовизначення та самоорієнтації в суб'єктному просторі важливих для неї дорослих людей. Завдяки вільним експериментам зі звуковою оболонкою слів, що сприяє утворенню кумедних слів («мазелін», «мокрес» тощо) дитина ефективно і прийнятно для себе оволодіває системою мовленнєвих норм, що є історично сформованою [11].

Змінюючи слова, діти можуть змінювати в них літери або назву предмета, тим самим підкреслюючи його функції або змінюючи їх. Діти можуть додавати зайві літери до слів або поєднувати декілька слів в одне. Додавання префіксів, суфіксів та закінчень у нових словах часто відповідає правилам мови і є граматично коректним; незвичним є лише їхнє поєднання. Це підкреслює дитяче винятковe відчуття мови. Здатність дітей робити такі зміни у словах свідчить про сформованість й усвідомлення ними внутрішніх зв'язків слів та можливість оперувати ними. Окрім того, діти можуть змінювати не лише саме слово, але й

словосполучення і роблять це, аби дізнатися більше про навколишній світ, упевнитися в його загальноприйнятих нормах та власних знаннях.

Мотивацією дитячої словотворчості є прагнення дітей бути почутими дорослими. В експериментах зі словами діти виокремлюють з мовленнєвого потоку дорослих дитяче унікальне мовлення. Новоутворювані дітьми слова (дитячі неологізми) не є наслідком недостатнього володіння дітьми словоутворювальними засобами рідної мови, адже вони використовують правильні граматичні форми. Деякі неологізми дуже влучно відтворюють мовленнєві традиції світу дорослих [11]. Тому дитяча словотворчість є і засобом відокремлення дітей, і спонтанним вираженням властивого їм прагнення до інтеграції в єдину спільноту з дорослими людьми. І завдяки цьому діти ініціюють міжпоколінний зв'язок (так само, як це робить дорослі, коли звертаються до дітей).

Дитяча словотворчість тісно пов'язана із формуванням здатності до узагальнень й аналізу мовлення та виступає частиною загальної системи утворення слів. Якщо дитина не може використовувати нові слова, вона вигадує їх відповідно до правил мовлення, які вона вже засвоїла. Засвоєння дітьми дорослої мови означає не лише оволодіння нею, але й самостійне конструювання цією мови дітьми [10].

Пік дитячої словотворчої активності припадає на вік дитини 3-7 років. У трирічному віці в дитини виникає і швидко розвивається зорово-образне мислення. У цьому віці діти розуміють деякі правила, що стосуються структури слів. Рівень дитячого мислення дозволяє дітям утворювати нові слова на основі більш важких процесів аналізу та синтезу.

У дошкільному дитинстві розвиток дитячого мовлення набуває певних змін: замість наслідування з'являється незалежна, творча комунікативно-мислиннєва діяльність. Дитина спроможна створювати нові слова, які вона ніколи не чула. У цей період для повноцінного розвитку мовлення дитини важливим залишається її спілкування з дорослими людьми, оскільки доросле мовлення та найбільш поширені шляхи утворення слів стають об'єктом аналізу з боку дитини.

Наприкінці дошкільного дитинства словниковий запас дитини значно зростає, і потреба в утворенні нових слів і словотворчості зникає.

Інколи дорослі засмучуються, коли чують «неправильні» слова, що вимовляються дітьми, і намагається їх виправити. На жаль, дорослі часто забувають, що нові слова є частиною процесу мовленнєвого розвитку дітей. Нема потреби виправляти дітей, оскільки незабаром вони самі себе будуть виправляти або використовувати неологізми, аби розважитися, подивитися на реакцію дорослих чи показати власні можливості у словотворчості.

Висновки, перспективи подальших досліджень. Таким чином, використання перевертишів, неологізмів сприяє розвитку здатності дитини до інвертування змісту, що засвоюється нею, способів та інструментів його засвоєння. Це можна вважати одним із критеріїв виникнення свідомості в ранньому дитячому віці й загальним показником розумового розвитку. Дитяча

словотворчість базується на закономірностях розвитку культури, що забезпечує наступність у цьому розвитку. Аби вигадати нове слово, дитина повинна спостерігати, аналізувати, порівнювати те, що вона чує і бачить, робити висновки й усвідомлювати власні комунікативні можливості. Дитяча словотворчість – яскравий вияв дитинства і дитячої субкультури, яка виконує психотерапевтичну, прогностичну, соціалізаційну і культуроохоронну функції. І у процесі дорослішання діти вигадують і використовують все менше неологізмів. Водночас, саме дитяча словотворчість свідчить про активні процеси засвоєння мови дитиною, мовленнєвого розвитку та високий рівень дитячої творчості. Словотворчість спостерігається в мовленні дітей в усьому світі і відіграє значу роль у їх психічному розвитку.

Література

1. *Абраменкова, В.* Генезис отношений ребенка в социальной психологии детства: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора псих. наук: 19.00.13. Москва, 2000. 57 с. **2.** *Богуш, А.* Речевая подготовка детей к школе. Київ : Радянська школа, 1984. 176 с. **3.** *Варяниця, Л.* Дитяча субкультура – важливий чинник соціалізації дитини. Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: орієнтири та напрямки сучасної освіти: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 2-5 жовтня 2005). Луганськ : ЛНПУ імені Тараса Шевченка, 2005. Ч. 3. С. 57-67. **4.** *Дуткевич, Т., Приймак, С.* Особливості мовлення дітей дошкільного віку. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2011. Вип. 7. С. 306-309. **5.** *Кудрявцев, В.* Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания. URL : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Kudrjavcev.pdf (дата звернення: 08.11.2020). **6.** *Кудрявцев, В.* Психология развития человека. Рига: Педагогический центр «Эксперимент», 1999. 150 с. **7.** *Леонтьев, А.* Психология общения. Москва : Смысл, 1997. 365 с. **8.** *Печенко, І.* Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві у просторі дитячої субкультури. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»: зб. наук. пр. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2007. С. 84-90. **9.** *Пироженко, Т.* Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с. **10.** *Цейтлин, С.* Лингвистика детской речи: некоторые размышления. Ч. 1. 2001. **11.** *Чуковский, К.* Стихи и сказки. От 2 до 5. Москва : Детская литература, 1981. 578 с.

УДК 82'09+004.773

Анастасія Кісельова
Національний університет "Одеська юридична академія"

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ТЕМА ТА ПЛАТФОРМА МЕРЕЖЕВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена розгляду такого поняття, як «мережева література», його визначенням та особливостям. У межах мережевої літератури розглянуто жанр фанфікшену як одного з найбільш розповсюджених та характерних для мережевої літератури. Увага зосереджена на форматі творів, події яких повністю відбуваються у соціальних мережах, що водночас виступає платформою для їх розміщення.

***Ключові слова**: мережева література, фанфікшен, соціальні мережі, твіттер.*

The article is devoted to the consideration of such a concept as "online literature", its definitions and features. Within the online literature, the genre of fan fiction is considered as one of the most common and characteristic of online literature. Attention is focused on the format of works, the events of which take place entirely on social networks, which is also a platform for their placement.

Key words*: *online literature, network literature, social networks, social media, twitter.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день інтернет є невід'ємною складовою життя більшості сучасних людей. Після початку в 2020 році всесвітньої пандемії і подальшої самоізоляції багатьох із них ця ситуація загострилась ще більше. Практично кожна сфера людського існування зараз так чи інакше пов'язана із усесвітньою мережею, в тому числі і література. Безумовно, саме інтернет є тим оперативним ресурсом, який надає доступ до будь-якого твору світової літератури. Проте необхідно також пам'ятати про те, що окрім функції збереження літературних творів, інтернет вже давно виконує й іншу роль – функцію середовища їх створення та існування. Саме на позначення цього феномена вітчизняні і зарубіжні науковці майже одностайно використовують поняття «*мережева література»,* а в закордонній практиці побутують ще терміни «*електронна література*» (Н. Кетрін Хейлс), «*цифрове розповідання*» (Б. Александер), «*гіпертекстова література*» (Е. Белл). Попри всі розбіжності йдеться про те саме явище — тексти, що створені в мережі і тільки там можуть бути адекватно сприйнятими, оскільки їхніми відмінними рисами є нелінійність, мультимедійність, інтерактивність. Оскільки ці якості зараз цілком і повністю пов'язані з мережею як середовищем буття такої літератури, на думку українських теоретиків, найобґрунтованішим поняттям усе ж є саме «*мережева література*»[6], актуальність дослідження якої видається нам цілком очевидною з огляду на викладене вище.

Аналіз досліджень. Питання самобутньої природи віртуальної літератури та її класифікації розглянуті в працях О. Баришева, А. Бєловицької, С. Бушуєва, Г. Василенко, Р. Гиляревського, С. Дубай, Ю. Завадського, В. Маркової, Р. Семків, Л. Чередник та інших. Проте зазначимо, що, хоча мережева література існує вже не одне десятиліття, увага до неї наукової спільноти все ж ніколи не була значною, а той її аспект, що стосується фанфікшену («літературної творчості прихильників певних продуктів масової культури, що відбувається на базі цих продуктів» [1]) взагалі ґрунтовно не досліджувався, що видається нам перспективним та зумовлює **новизну** пропонованої розвідки.

Метою цієї статті є розгляд нових актуальних жанрів сучасної мережевої літератури, що присвячені соціальним мережам. Для її досягнення необхідно розглянути такі **завдання**:

1. Дати визначення поняттю «мережева література»;
2. Окреслити сутність та історію явища фанфікшену;
3. Розглянути функції, які на сьогодні виконують соціальні мережі у мережевій літературі.

Викладення основного матеріалу. З появою інтернету формується новий тип культури - інформаційний. На думку Л. Дербеньової, «зараз комп'ютеризація

літератури - одна з найбільших перспектив»[3, с. 151]. Авторка також згадує, що нова якість літературної діяльності - «не тільки комп'ютерний набір тексту, а також засвоєння комп'ютерної технології та їх використання як художнього засобу » [там само, с. 152].

Загалом, з точки зору багатьох науковців, літературу, що є в мережі, можна розподілити на два види. У першу чергу, це первинно паперова література, викладена в інтернет. Йдеться про класичні або сучасні твори, спочатку видані в паперовому варіанті. По-друге, це безпосередньо онлайн-література, яка може бути згодом видана поліграфічним шляхом.

Як зауважує Ю. Завадський, вивчення інтернет-літератури має давню історію. Воно розпочалось у США й об'єднані з міждисциплінарними працями Т. Нельсона та Д. Енгельбарта, які з'явилися в 1960-х роках 20-го століття і ґрунтується також на методології зв'язку між людьми та машинами, а також на принципах створення комп'ютерного середовища [4].

З початку 1980-х років формується теоретична та літературна база для вивчення літератури комп'ютерного середовища. З кожним роком розвиток комп'ютерів відкриває нові можливості у сфері цієї незвичайної літератури.

Науковець С. Корнєв окреслює шість основних рис, що характеризують сприятливість мережі інтернету для популяризації цієї літератури. Зупинимось детальніше лише на перших чотирьох:

1. Інтернет – досить зручне з технічної точки зору середовище, ідеальне для публікації, поширення, обговорення, колективного створення текстів, середовище, куди рано чи пізно переміститься центр літературного життя.
2. З появою інтернету істотно змінюється доля тексту в суспільстві. Той факт, що для публікації й широкого розповсюдження тексту не потрібно посередництво друкованого верстату, не потрібні гроші, влада і так інше, не тільки змінює весь ланцюжок владно-комерційних відносин, що стоять за літературою, але й істотно впливає на форму і зміст самих текстів.
3. У мережі зовсім по-іншому має вигляд постать самого автора й звичні взаємини між автором і читачем. З огляду на безмежні можливості містифікації й множення «віртуальних особистостей», «автор» в інтернеті перетворюється ледве не на особливий жанр літературної творчості. Крім того, в мережі зменшується, а іноді й взагалі зникає статусна дистанція між автором і читачем, що неминуче позначається на них обох.
4. Інтернет надає комфортні умови для розквіту раніше маргінальних жанрів і типів літературної творчости. Він переносить акцент із продукту на процес творчості й у перспективі призводить до народження принципово нової фігури – «активного читача», давньої мрії інтелектуалів XX століття [5].

Серед мережевої літератури, безумовно, існує така, що в результаті буде опублікована – таких прикладів доволі багато як у вітчизняному, так і у

зарубіжному досвіді. Однак є такі твори, що можуть існувати виключно в мережевому форматі: це блоги, відеопроєкти, особливістю яких є візуалізація та наявність гіперпосилань. Такі тексти складно перенести на папір, оскільки зникає інтерактивність, яка полегшує розуміння цих творів.

До другого типу також можемо уналежнити такі зразки мережевої літератури, як фанфікшен. За визначенням Д. Березіної, «фанфікшен – літературний твір, створений непрофесійним (як правило) літератором, такий, що не претендує на комерційну публікацію та породжений прихильністю автора до іншого твору і бажанням розвинути його сюжетну та фабульну лінії, побачивши героїв у наново згенерованих ним, автором, ситуаціях» [1]. Отже, такий твір за своїм визначенням не прагне друку та комерційного успіху, його головна мета – висловлення прихильності до того чи іншого першоджерела, розвинення його сюжету.

Хоча перші твори, що наділені усіма ознаками фанфікшену з'явилися ще наприкінці XIX століття, але 1930 рік вважається офіційною задокументованою датою виникнення фанфікшену, й рушійною силою для розвитку цього жанру стала поява Інтернету. Звичайно ж поодинокі тексти та фензіни (самовидавні журнали, де письменники-аматори розміщували свої твори), що існували задовго до інтернету, ні в яке порівняння не йдуть із цілою низкою сайтів, де автори розміщують свої твори сьогодні. Варто зазначити, що фанфікшен як літературне явище має чітку класифікацію жанрів, кожному з яких притаманні свої характерні риси та правила написання, а також різні формати – тут можна зустріти і зовсім короткі тексти (так би мовити, «в один екран»), і оповідання середнього розміру і, звичайно ж, твори, що за обсягом не поступаються текстам класичних романів.

Однак фанфікшен, так само як і традиційні літературні жанри, не стоїть на місті. З розвитком технологій та появою соціальних мереж, вони почали використовуватись у творах у різний спосіб. Тут і прості згадки про взаємодію персонажів у соціальних мережах, і включення в текст графічних елементів, що ніби представляють особисті сторінки персонажів. У 2018 році, наприклад, набув популярності абсолютно новий формат фанфікшену – так звані «снс ау» (розповсюджений в англомовному сегменті варіант назви - «social media au»), де абсолютно всі події твору є лише взаємодією персонажів у соціальних мережах, а частинка «ау» вказує на те, що все це відбуваються в альтернативній першоджерелу реальності [7] .

Автори таких фанфіків (назва робіт у жанрі фанфікшен) створюють графічні зображення, схожі на акаунти в соціальних мережах для вигаданих ними персонажів. Тип візуальних зображень варіюється - від створення сторінки профілю для персонажа аж до моделювання того, як би виглядала його стрічка новин. Деякі представники цього жанру є малими за обсягом, де персонаж "публікує" картинку, а інші персонажі відповідають або коментують її, але іноді йдеться про низку публікацій та уявне спілкування між героями. Подекуди автори створюють свої твори, схожі на звичайний текстовий фанфікшен, але представлений у візуальному форматі.

Серед соціальних мереж, презентованих у цьому жанрі, найбільш популярною є платформа Твіттер, іноді можна зустріти також Інстаграм та Фейсбук. Публікують їх найчастіше не у спеціальних архівах, а в тій самій соціальній мережі Твіттер. Отже, читач у своєму реальному Твіттері може спостерігати за фанфікшеном, де події повністю відбуваються у вигаданому твіттер-акаунті персонажа.

Так звані "твіттер ау" твори, як правило, потребують від читачів високого рівня обізнаності щодо роботи соціальних мереж, щоб зрозуміти, на що вказують невеликі деталі формату, такі як, макет профілю у Твіттері, співвідношення підписників та людей, за якими стежить сам персонаж, кількість лайків і ретвітів тощо. Графічні зображення, зазвичай, створюються за допомогою онлайн-генератора, який повторює вигляд Твіттеру або інших соціальних медіа. У форматі "твіттер ау" є деякі елементи, які є постійними. Зазвичай вони починаються з твітту заголовку/резюме та зображення образів профілів персонажів у твіттері, потім переходять до розповіді. Поширеними є також елементи, що супроводжують зображення/графіку в першому твітті, використання функції опитування у твіттері, що дозволяє аудиторії вирішувати перебіг історії, та правила, що пояснюють, як взаємодіяти із творами та тлумачити їх, наприклад "*цитуйте, ретвітьте, але не відповідайте*!" (тобто, дозвіл на розповсюдження інформації, але прохання не розміщувати свої коментарі у відповідях), "*мітки часу нічого не означають*"(вказівка на те, що не варто звертати увагу на час, зазначений у повідомленнях – частинах твору).

"Твіттер ау" не завжди побудовані однаково. Деякі автори включають велику кількість власне тексту, але щоб обійти обмеження кількості символів, публікують зображення знімку екрана із текстом. Оскільки, здебільшого, історії розповідаються переважно завдяки зображенням, використання підписів під ними може так само варіюватись. Наприклад, вони можуть бути використані для авторських приміток, нумерації частин твору тощо[там само,7].

Висновки. Отже, на сьогодні масовою аудиторією читачів та авторами «снс ау» є переважно молоді люди віком від 12-16 років, проте цей формат, що є простим для сприйняття та швидким для читання, стає все більш популярним, а отже, має, на нашу думку, перспективи для подальшого розвитку як у жанрі фанфікшену, так і іншої мережевої літератури, бо він відображає сучасну реальність, у якій люди приділяють соціальним мережам дедалі більше часу, проводячи в них, як свідчить статистика, в середньому 2,5 години на день [2]. Зазначене акцентує на можливостях і перспективах подальшого дослідження, як розглянутого нами формату текстів, так і мережевої літератури загалом.

Література

1.*Березіна Д. Ю.* Феномен fanfiction: правила гри без правил. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"*.Сер.:Філологія. Літературознавство, 2009. Т. 124, Вип. 111. С. 8-13. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2009_124_111_4 (дата звернення: 23.08.2021); **2**. *Вся* статистика интернета и соцсетей на 2021 год URL: https://www.web-

canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-i-socsetej-na-2021-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii/ (дата звернення: 24.08.2021); **3.** *Дербеньова Л. В.* Літературний комп'ютерний феномен у комунікативно–мережевій культурній парадигмі. *Гілея: науковий вісник*, 2013. № 76. С. 151-153. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_76_54 (дата звернення: 23.08.2021); **4.** *Завадський Ю. Р.* Типологія й поетика мережевої літератури і сучасне західне літературознавство : Автореф. дис. .... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. Тернопіль, 2006. – 21 с. **5.** *Корнев С.* Теория сетературы. *Новое Литературное Обозрение*, 1998. № 4. С. 32. **6.** *Маркова В.* Феномен мережевої літератури: книгознавчий аспект. *Вісник Книжкової палати*, 2015. № 1. С. 42-45. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2015_1_15 (дата звернення: 23.08.2021); **7.** *Social* Media AU. URL: https://fanlore.org/wiki/Social_ Media_AU (дата звернення: 24.08.2021).

УДК 82.09: 929 (477)

Анастасія Кобилянська, Ірина Нечиталюк
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

«ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМЯТІ У РОМАНІ «ЗАБУТТЯ» ТЕТЯНИ МАЛЯРЧУК

У дослідженні на прикладі прози Тетяни Малярчук поглиблюється погляд на механізми повернення до сучасності через художню літературу імен відомих історичних діячів початку ХХ століття. Здійснено спробу проаналізувати ідеї головних героїв, як носіїв картини світу, її індивідуально-особистісного та колективно-національного орієнтирів.

***Ключові слова**: Тетяна Малярчук, проблематика, історична пам'ять.*

The article reveals the analysis of the mechanizms of returning to modernity through fiction literature names of famous Ukrainian figures of the beginning of XX centuary as V.Lipinsky, using the example of the Oblivion by Tania Maliarchuk. From this point of view the authors study the plot of composition originality of the novel ''Oblivion'' by Tania Maliarchuk.

***Ключові слова**: Tania Maliarchuk, historical memory, novel ''Oblivion''*

Постановка проблеми. Українські автори намагаються зламати усталені уявлення читача про світ, філософськи осмислюючи закони світобудови, долю цивілізації, цілком вписуючись цим у загальноєвропейський контекст. Основні проблеми, до яких звертаються представники постмодерну, – пошук молодою людиною себе, визначення життєвих орієнтирів, сенсу життя, протест проти «жорстоких» звичаїв «дорослого» світу із його лицемірством та подвійними стандартами.

Вельми злободенною в останні роки в постмодерній літературі є тема моралі та моральних пошуків, дуже чітко простежується потяг до коріння українськості, бо саме це є найпершою ознакою існування нашої нації, яка під загрозою московської навали та зросійщення все одно впевнено прямує до вільної родини європейських народів. На наш погляд, саме Таня Малярчук, авторка кількох збірок короткої прози (зокрема, «Згори вниз. Книга страхів», «Як я стала святою», «Говорити», «Звірослов»), кількох романів «Біографія випадкового

чуда» (2013), «Забуття» (2016), есеїстки, яка регулярно дописує в україно- та німецькомовні медіа, та її роман «Забуття» є одним із яскравих прикладів виразного літературного тренду останніх років – творів, присвячених питанням приватного виміру історії. Кожен, хто торкається сторінок роману «Забуття», спершу отримує цілковите враження, що ця книга є продуктом модного тренду, започаткованого відомою українською письменницею та громадською діячкою Оксаною Забужко. Однак, поринувши в зміст роману, стає зрозумілим: перед нами твір, який у найяскравіших кольорах живопису зображає події минулого, коли у муках та судомах народжувалася славетна українська державність. Також на сьогодні важливим є, на нашу думку, що «Забуття» – дуже очікуваний роман, присвячений актуальній темі пошуку національно-культурної ідентичності та розкриттю маловідомих сторінок вітчизняної історії, вже встиг стати надбанням і предметом обговорень широкої та добре поінформованої громадськості. Та це й не дивно, бо коло різнопланових образів, які переплітаються у дві сюжетні лінії, історичну та сучасну: політика і мислителя В'ячеслава Липинського й жінки з теперішнього, яка з його допомогою шукає шлях до себе, розвиває вміння одночасно дивитися назад і вперед. Це спроба згадати забуте. А також об'єднати індивідуальне і колективне в українській пам'яті, історичну достовірність і художню вигадку, кохання і покликання, божевілля і здоровий глузд. Незаангажований свіжий погляд на історичні постаті минулого, їхнє відродження у сучасному світі через призму історичного сприйняття дійсності, що й зумовило **актуальність дослідження.**

Мета цієї розвідки полягає у науково обґрунтованому вивченні проблематики роману сучасної української письменниці Т. Малярчук «Забуття» та з'ясуванні сюжетно-композиційної своєрідності твору.

Викладення основного матеріалу. Роман Т. Малярчук вперше був опублікований в Україні в 2016 році у Видавництві Старого Лева. Як ми вже зазначали, роман розповідає про пошуки жінкою себе через дослідження життя В'ячеслава Липинського (1882 – 1931). Книжка увійшла у Довгий список літературної премії Книга року ВВС-2016, згодом і в короткий, а 9 грудня 2016 року було оголошено про перемогу. Пізніше роман отримав премію «ЛітАкцент року» в номінації «Золота булька» як книжка-розчарування. Таким чином, роман отримав як схвальні, так і доволі критичні відгуки, однак посів помітне місце у творчості молодої української письменниці і знайшов свого читача та критика.

Історичну площину твору можна охарактеризувати, як діахронічну, оскільки вона охоплює декілька часопросторових пласти: Краків та Відень, Галицька провінція першої половини XX століття і Волинь, Київ, Уманщина початку XXI століття. Основою для роману послугувало життя політика-невдахи і пристрасного мислителя В'ячеслава Липинського. Українська нація завинила перед ним, але ще більше вона завинили перед собою, тому що у той час наша нація була надто слабкою, щоб не стати жертвою. Хоча й з іншого боку, якраз слабкі та покірливі змогли вижити і народити тих, що пізніше народять нас [2].

Як слушно зауважує А. Герасимова, «забуття було в цьому процесі відродження необхідним актом самозахисту. Я почуваюся тим крайнім поколінням, яке тепер змушене віддавати борги. Розрізати запалені рани, боротися зі страхом, брати відповідальність, визнавати вину і прощати. Цей роман – данина моєму корінню. Я мусила його написати» [1].

У романі «Забуття» авторка розмірковує над філософськими питаннями, що таке час, порівнюючи його з китом, який все поглинає, зрівнює у бездонному череві геніїв і невдах, шляхетних добродіїв і політичних злочинців. Багато людських життів непересічних українців були заковтнуті невблаганним часом, немов планктон. Їх неможливо дістати із забуття, однак сучасники раз у раз відчувають потребу згадувати минувшину, постаті, які залишили певний слід в історії людства. У романі Т. Малярчук тим славетним забутим виступає В'ячеслав Липинський, український історик з польським корінням, філософ та політик, теоретики національного консерватизму і засновник українського монархізму. Головний герой роману – палкий ідеолог національного монархізму, чиї «Листи до братів-хліборобів» та «Україна на переломі» мусили б стати (але не стали) настільними книгами для наших політиків. В'ячеслав Липинський обрав непростий шлях, життя політика було схоже на рух проти вітру, свою особисті амбіції він пожертвував в ім'я ідеї. Але і його поглинули жорнова історії. Таня Малярчук вкладає розповідь про цю постать в уста героїні роману, нашої сучасниці, яка присвятила себе дослідженню старих газет, щоб пізнати власну ідентичність і наблизитися до минулого, яке вирізали з її історії, як з кіноплівки.

В основі роману Т. Малярчук «Забуття» лежать реальні політичні події сторічної давнини. Одним із завдань письменниці стало розкриття політичної дійсності, а не вигадування неправдивих фактів і дій, зображення суспільного розвиту України на початку ХХ ст. Основна думка твору акцентована на проблемах соціально-політичного характеру (порушуються загальнонаціональні проблеми); головний герой роману В. Липинський постає виразником ідеологічних і політичних переконань прогресивної української еліти того часу. Текст роману документалізовано, оскільки має фактажну основу завдяки використанню певного документарію. Т. Малярчук вдалося досягнути балансу між фактами та вимислом. Хоча зображення національних політичних діячів у романі має дещо довільний характер, домислюються другорядні персонажі, але авторці вдалося правдиво відтворити епоху піднесення української національної ідеї, змалювати побут, суспільні відносини тогочасної України. Ми спостерігаємо відтворення історичних подій без пафосу, повчання та бравурної героїзації.

Сама письменниця у передмові до видання так характеризує твір: «Забуття» – це мій роман про ХХ століття, мої сто років, але не самотності, а втраченої пам'яті». Роман писався 4 роки. Над історичними матеріалами авторка працювала в Австрійській національній бібліотеці більше року, а перші 100 сторінок переписувалися 5 разів. Т Малярчук, перебираючи можливі варіанти заголовку роману, довго не могла вибрати остаточну назву, а на одному із літературних заходів, за порадою із Ю. Андруховича, зупинилася на «Забутті».

Книжковий оглядач та *літературний критик* А. Герасимова на сайті культурно-видавничого проекту «Читомо» зауважила, що: «Малярчук вдається до майже мінімальних мовних стилізацій і наближень до часу Липинського, але при цьому лаконічно, але впевнено створює кілька виразних другорядних персонажів... Здається, що у тексті «Забуття» цінність саме у деталях, маленьких людях, які обрамляють велику особистість, одночасно створюючи її» [1]. М. Шокало, даючи оцінку роману Т. Малярчук, пише, що «Забуття» – важка книжка, але написана легко і пронизливо... Цей роман схожий на вирваний із душі іржавий цвях, який не давав їй жити» [2].

Крім екзистенційного страху забуття, який властивий кожному письменнику, Т. Малярчук вклала у роман й історичний приклад забуття колективного, коли цілі покоління стерли зі своєї генетичної пам'яті деяких історичних постатей, які чимало зусиль доклали для розбудови Української державності. З часом поринуло у забуття явище еміграції української інтелігенції у 1920-х роках. Філософи, політики, державні діячі, інтелектуали дуже часто виїжджали, рятуючись від швидкоплинних змін політичних уподобань, ідеологій, висміюючи більшовицькі ідеї і мріючи про те, що на чужині їм вдасться сформувати ідею української державності. Імена більшості із них канули в забуття. Через долю одного із головних героїв роману – мислителя, політика В'ячеслава Липинського – письменниця описала забуття цілого покоління.

Для роману Тані Малярчук «Забуття», перш за все, характерним є кількість амбіцій та прагнень, зокрема у висвітлені соціально-політичних подій, у посилах про те, що українці вкотре наступають на ті самі граблі, намагаючись будувати свою національну ідеологію на боротьбі проти когось чи чогось. Як і сто років тому для В'ячеслава Липинського, для українців новітньої доби важливими є поняття честь, дисципліна, ідейність, шляхетність у контексті існуванні та функціонування держави.

За допомогою роману письменниця повертає ім'я В'ячеслава Липинського до сучасного читача. Услід за видатними діячами, як от Володимир Винниченко, Євген Чикаленко, Михайло Драгоманов, В'ячеслав Липинський є людиною, про яку варто знати. До того ж, Малярчук розкриває важливу тему національно-культурної ідентичності: польський шляхтич Липинський стає теоретиком української ідеї й українським дипломатом, він всюди називається українцем і використовує українську мову. Завдяки роману ми також дізнаємося, що слава ні прижиттєва, ні посмертна, нічого не дає цій історичній постаті, адже через свою діяльність Липинський пересварився з усіма – від власної родини до інших українських діячів; статків не заробив, а державу, яку він представляв у Відні, знесло вихором історії. Саме такі риси характеру як вірність ідеї та впертість цього персонажа викликають повагу; утім, у романі так і не знаходимо переконливої відповіді на питання, чому Липинський раптом вирішив вдатися до таких радикальних змін у власному світогляді. У романі загалом небагато переконливих, вичерпних відповідей – більше переказу прочитаних авторкою першоджерел.

Тому основною проблемою, яку Таня Малярчук порушує у своєму романі, є проблема пам'яті та забуття, яка, у свою чергу, є неймовірно назрілою в наш час, адже не слід забувати, що історія рухається по спіралі. Адже саме в минулому людина знаходить джерело для формування свідомості, пошуку свого місця в навколишньому світі та суспільстві. При втраті пам'яті втрачаються всі соціальні зв'язки. Вона є певним життєвим досвідом, усвідомленням пережитих подій. Не менш важливою є й історична пам'ять, яка передбачає збереження історичного та соціального досвіду. Саме від того, наскільки дбайливо в родині, місті, країні ставляться до традицій, безпосередньо залежить історична пам'ять. Тому у літературі минулого століття центральне місце посіло питання відповідальності за страшні наслідки минулого. У творах багатьох авторів фіксуємо проблему історичної пам'яті. Аргументи з літератури служать тому прямим доказом. Наприклад, О. Т. Твардовський закликав у своїй поемі «По праву пам'яті» переосмислити сумний досвід тоталітаризму. Не обійшла поза увагою цю проблему й Анна Ахматова в знаменитому «Реквіємі». Поетка розкриває всю несправедливість, беззаконня, які панували в той час в суспільстві, наводить вагомі аргументи. Проблема історичної пам'яті простежується і у творчості О. І. Солженіцина. Його оповідання «Один день Івана Денисовича» містить вирок тогочасній державній системі, в якій пріоритетами стали брехня і несправедливість.

Також центром загальної уваги є питання, пов'язані зі збереженням пам'яток старовини. У суворий постреволюційний період, який характеризується зміною політичного ладу, відбувалося повсюдне знищення колишніх цінностей. Все це призвело до того, що сучасне покоління забуває минуле, а отже, важливі події історії країни не будуть відомі наступному поколінню. Якщо не поважати своєї історії, не шанувати своїх предків, втрачається історична пам'ять, та й нація як така. Тому роман Тані Малярчук «Забуття» є ще одним свідченням того, що історична пам'ять є важливим фактором у будуванні нового процвітаючого суспільства, й не слід забувати наших предків, які власноруч створювали націю, до якої, власне, ми належимо.

Проблематика роману достатньо поліфонічна, але принципово важливе місце у колі сформульованих письменницею питань посідає, на нашу думку, питання морально-психологічного вибору особистості, яке суголосне за концепцією письменниці в певному сенсі вибору історичному. Тому не випадковою є побудова твору. У романі Т. Малярчук «Забуття» наявні дві сюжетні лінії оповіді. Письменниця протиставляє абсолютно різні особистості. Авторка на самому початку роману зазначає про те, що не існує нічого спільного між головними героями: видатним політичним діячем епохи українського державотворення початку XX століття, невизнаним генієм, політологом В'ячеславом Липинським, до ідеалізму якого були не готові прихильники радикальних дій, та середньостатистичною письменницею-філологинею, схильною до неврозів і депресивних станів.

У творі простежуються два види сюжету: концентричний і хронікальний. Перший полягає в тому, що події роману «Забуття» поєднані причинно-наслідковим зв'язком; дії сконцентровані навколо двох головних героїв. Другий передбачає поступовість розвитку подій у далеких 1910-1920-х роках та у теперішніх днях. У романі наявні різні наративні стратегії: розповідь у формі щоденників, листів, уривків газетних статей сторічної давності. Оповідь у романі ведеться від першої особи: головна героїня відкриває читачеві історію свого простого життя літераторки і паралельно розповідає про біографію В. Липинського – головного героя іншої сюжетної лінії. Така оповідна стратегія роману призводить до функціонування художнього часу у двох площинах: фабульно-сюжетний час (пригоди політика В. Липинського, які відбулися на початку XX ст.) та оповідально-нараційний час (теперішній, співвіднесений оповідачеві час, у якому філологиня пише свої оповідання, а також розкриває маленькі трагедії особистого життя і життя своєї родини; ці події відбуваються через сто років після подій, пов'язаних з діяльністю В. Липинського).

Висновки. Отже, особистісний розвиток, мрії, поривання, дії одного з головних героїв роману – В. Липинського поєднують у собі національно-свідому, патріотичну енергію української інтелігенції доби українського державотворення. Життєвий шлях В. Липинського в еміграції розгортається на тлі значущих і складних історичних перипетій. Поступово, крок за кроком, Т. Малярчук вплітає сторінки з біографії українського політика у книгу життя України початку XX ст., художньо втілюючи химерно розроблений план твору, тобто його композицію. Авторка надає право читачеві самому визначити кут, за допомогою якого він трактуватиме роман: чи то історичний чи то психологічний. Роман «Забуття» написано прозоро, просто і загалом реалістично. У цьому сенсі він, з одного боку, помітно відрізняється від попередньої творчості Тані Малярчук, а особливо ранньої, а з другого, викликав схвалення в багатьох критиків і оглядачів, переконаних, що сучасній українській літературі бракує саме виразної сюжетності та прозорості. Тож і нагорода премією «Книга року ВВС» виглядала очікувано.

Література:

1.*Герасимова А.* «Забуття» чи знаходження себе через Липинського / А. Герасимова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://starylev.com.ua/club/article/zabuttya-chy-znahodzhennya-sebe-cherez-lypynskogo. **2.** *Шокало М.* Протяг із душі і минулого - рецензія на Малярчук / М. Шокало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/features-38209585.

УДК 82.09 (075.08)

Ірина Ковальчук, Жанна Горіна
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КАРНАВАЛЬНО-РАБЛЕЗІАНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА ПОСТМОДЕРНОГО ДИСКУРСУ

У статті запропоновано інтерпретацію феномена «маргінальна мовна особистість» крізь призму карнавально-раблезіанської тематики українського постмодерністського тексту. Стилістика постмодерну в аспекті дослідження проявів раблезіанського комплексу розглянути на прикладі прозових текстів Ю.Андруховича, С.Жадана, Л.Подерев'янського

***Ключові слова**: маргінальна мовна особистість, раблезіанський комплекс, карнавал,*

The article identifies the normative stylistic and functional components of the phenomenon of "marginal language personality"trough the prism of carnival-rabelaisian theme of the Ukainian postmodernism texts.The stylistics of postmodernism and manifistations of the Rabelaisian complex are considered by using of prose texts of Y.Andruchovich, S.Zhadan, L Podereviansky

***Keyword**: marginal language personality, carnival, Rabelaisian complex*

Постановка проблеми. Зміна часу неодмінно тягне за собою зміну мовних уподобань та ідеалів і моралі в суспільстві. З розпадом радянської держави пришвидшилася й девальвація ідеологічних цінностей, притаманних псевдокомуністичній моралі, а отже, з'явився новий прошарок людей, які втративши постійну роботу, статки, віру й ідеали, так і не пристосувавшись до потреб нового часу, стали соціальними або мовними маргіналами, ненавмисно й умисно порушуючи й етичні норми мовленнєвої поведінки. Звернімося до словникового тлумачення: «Маргінал 1) той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя; 2) той, хто не визнає загальноприйнятих норм і правил поведінки» [2, с. 509].

Аналіз наукових досліджень. Досліджуючи феномен маргінальної мовної особистості, В.Карасик слушно зауважує, що це: а) ті, хто не володіє мовним мінімумом, необхідним для того, щоб вважатися своїм у певній культурі (це переважно представники інших культур); б) ті, хто страждають на відхилення від загальновизнаної поведінки (патологічні випадки); в) а також ті, що ненавмисно й умисно порушують етичні норми поведінки, в тому числі й мовленнєвої [6, с. 15]. Виходить, як у будь-якого соціального прошарку, в маргіналів так само почали з'являтися свої специфічні риси мовленнєвої поведінки. Так, наприклад, В.Єлістратов, В.Нерознак, Л.Ставицька, О.Земська, Т.Гундорова, Л.Масенко, Л.Крисін, С.Форманова небезпідставно вважають, що показником належності мовця до мовних маргіналів є ненормативна лексика – арго, сленг, жаргон, нецензурні слова або лихослів'я, при цьому неодмінно акцентуючи на тому, що найістотнішою характеристикою в оцінці мовної особистості як маргінальної слід уважати інвективізованість мовлення. Як слушно зауважує В. Жельвіс у відомій праці «Поле брани», «інвектива – це усвідомлюване брутальне порушення соціальних заборон, викликане передовсім потребою зняти психічне напруження

<…> інвектива нагадує сокиру там, де необхідний скальпель» [5, с.69]. Хоча, слід визнати, що протягом доволі тривалого часу цей мовленнєвий феномен «сором'язливо» замовчувався, як щось непристойне, що виходить далеко за межі інтересів академічної науки. Однак останнім часом помічаємо пожвавлення дослідницької уваги з боку вчених і до цього вельми делікатного феномена. Так, згідно з міркуваннями Ю. Лотмана та його численних прибічників, лихослів'я, цинічна лайка, «смачні» матюки мають водночас й усі ознаки художньої творчості, надаючи таким чином мовленню експресії й елементів словесної гри: «Вишукані, відбірні матюки – важливі засоби, що допомагають адаптуватися у надскладних умовах. Вони мають беззаперечні ознаки художньої творчості, вносячи в буденність ігровий елемент, що психологічно полегшує переживання вкрай складних життєвих обставин» [7, с. 14].

Мета цієї розвідки полягає в дослідженні стилістики постмодерну й проявів феномену карнавально-раблезіанської тематики на матеріалі прозових текстів Л.Подеревя'нського, С.Жадана, Ю.Андруховича.

Викладення основного матеріалу. Епоха й естетика постмодернізму, яким передувало зародження постмодерного стану суспільної свідомості, що характеризується хаотичністю, карнавалізацією, відходом від догм та класичних традицій, порушенням майже усіх раніше встановлених канонів, неминуче позначилася на всіх видах мистецтва, а чи не найпотужніше на мистецтві слова. У творах досліджуваних письменників-постмодерністів, де більше, а де менше, яскраво відображено, за влучним висловом І.Дзюби життя «героїв дна» [3, с. 16]. У цьому сенсі, на нашу думку, творчість Леся Подерев'янського – це суцільний перфоманс з елементами кітчу, а подекуди й відвертого тролінгу. Чи не найцікавішою рисою авторського ідіостилю є ота особлива матюкально-ласкава манера оповіді, що неодмінно супроводжуються невибагливими і смаковитими матюками: «*Гамлєт: Я тільки випить іноді люблю. Бо ми народ широкий і гостинний. І випити ми можем дохуя, намного більше всяких інородців, жидів та бусурман; Опанас дістав вино. Батя, будеш пить? Та, блядська печінка..ну, наливай*!» (Подерев'янський Лесь. Аудіозапис). Власне, саме цим, вочевидь, пояснюється зацікавленість досліджуваних постмодерністів, а Леся Подерев'янського особливо, карнавально-раблезіанською тематикою: нестримне поглинання їжі, питва, відправлення фізіологічних потреб, статеве життя, лайка з бійкою – все це, зрештою, і є атрибутами тілесного низу. Причому такі мовні спроби подати Всесвіт як величезне людське тіло притаманні й магії «арго», як «грандіозної сміхової метафори тіла», як «сміхового» олюднення світу, його «отілеснення», «інкарнації», перетворення його на тіло. Світ висміюється через тіло і таким чином перестає бути страшним, чужинним» [4, с. 105 - 106].

Згаданий дослідник арготичного дискурсу В.Єлістратов ще одну прикметну рису цього дискурсу (так само і постмодерного – І. К., Ж.Г.) пов'язує з народною сміховою філософією, в основі якої лежить оптимістичне карнавальне світовідчуття, колективне несвідоме етносу. Саме цим спричинений підвищений інтерес арго і, скажімо, жаргонної чи інвективної лексики до карнавально –

раблезіанської тематики: іжа, питво, фізіологічні потреби організму, бійка, брутальна та цинічна лайка, статеве життя і загалом позначення атрибутів тілесного низу. Завдяки сміховому олюдненню світу, його отілесненню і саме довкілля перестає бути страшним чи чужинним (за М.Бахтіним). Широко відомий феномен «пасхального сміху», описаний М.Бахтіним, полягає в тому, що « давня традиція дозволяла в пасхальні дні сміх і вільні жарти навіть у церкві. Священник з кафедри дозволяв собі в ці дні всілякі розважливі оповіді і відверті жарти, аби після тривалого посту і смути викликати у прихожан веселий сміх, як радісне відродження...Жарти ці і веселі розваги переважно стосувалися матеріально-тілесного життя, це були веселощі карнавального типу. Адже дозвіл на сміх був пов'язаний одночасно з дозволом на м' ясні страви і статеве життя, що в піст суворо заборонялися. Тепер, вилаявшись уголос досхочу, вже рідко хто боязко обертався довкола, щоби не почути осуду навколишніх людей» [1]. Дещо подібне, на нашу думку, бере початок від найдавніших технологій управління масами, коли в часи масових бідувань, зубожіння, голоду правляча верхівка намагалася переключити увагу на кров і статеве життя. Пригадаймо, як у Стародавньому Римі гладіатори на арені Колізею відчайдушно боролися за життя, а потім ті, хто вижили, мали право вступати у статеві стосунки з дружинами патриціїв прямо на очах у розпаленої видовищем публіки. І це обговорювали всі римляни, забуваючи при цьому про власне нікчемне життя.

Карнавально-раблезіанська тематика чітко простежується на таких прикладах:

а) нестримне поглинання їжі і вживання спиртних напоїв: *«Коли мені було 14, і в мене були свої види на життя, я вперше накачався алкоголем. Під саму зав'язку. Було дуже тепло і наді мною пливли сині небеса, а я лежав, помирав на смугастому матрасі і навіть похмелитися не міг, тому що мені було лише 14 і похмелятися я ще просто не навчився»* (Жадан. Депеш Мод, с.3); «*Протягом сорока хвилин Собаку приводять до тями. В нього вливають водяру і за якимись законами фізики, Собака, наповнюючись нею, прибуває на поверхню і говорить всім «привіт»* (Жадан.Депеш Мод, с.11); « *Тебе, друже, десь перемкнуло так між третім і четвертим слоїком, а отже, між п'ятим і шостим походом до вбиральні, а може, щойно тоді, як Галіцин-Тургенєв пляшку чогось червоного крилато оголосив: Вино на піво ето діво»* (Андрухович.Московіада, с.30); « *В скляній будці сидить вартовий із обрізним калашом, читає порнуху і жере консерви*» (Андрухович.Московіада, с.59); «*Крім того, завдяки новій посаді в нього зявилася можливість пиячити по-справжньому безпробудно, не обмежуючись лише днями получки*» (Андрухович. Дванадцять обручів, с. 18); «*М'яса, дай нам м'яса і шнапсу, слався Отче*» (Андрухович. Первердія, с.27), «*Респондент шалено активізувався і щохвилини просив зупинити авто, вдихнути повітря, співати разом з ним, дати йому чогось кайфового (віски Джім Бім, чверть пляшки, просто з пляшки)»* (Андрухович. Первердія, с.42), « *Вистачило рішуче стартувати пополудні (два по 100, томатний сік, шо-небудь*)» (Андрухович. Первердія, с.105), «*Ми допили останні краплі і, спотикаючись, підтримувані один одним, рушили берегом острова назад до церкви»*

(Андрухович. Перверзія, с.115), « *Ми разом з ним пили, часто ходили по барах, влаштовували кількаденні алкогольні запливи за буйки*»(Андрухович. Перверзія, с.120); « *Входять Бруно Адольфович і Адам Джорджович з пляшками противного вина. Адам Джорджович миттю розлива вино в стакани. Всі випивають..за столом сидять знайомі там мужички і п'ють противне вино. На полу лежать потоптані шматки бринзи*» (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис).

Як бачимо, пияцтво стає основним заняттям героїв, а для деяких – способом і метою життя. Причому герої пиячать, не соромлячись нікого і нічого, аби лише досягти тієї ейфорії, що дає вживання «чудодійного напою», який поглинається в безмежних кількостях, а в деяких випадках, коли бажаного кайфу не досягнуто, вони імпровізують – вживають горілчані напої разом із легкими наркотиками, щоб почуватися «*як ріка, що тече проти власної течії*»: «*На отримані гроші накуповує в аптечних кіосках навколо ринку таблеток і їде до нас. Тоді ми взагалі не виходимо з кімнати кілька днів, хіба що відлити чи поригати, але поригати можна і в кімнаті. Відлити, в принципі, теж*» (Жадан.Депеш Мод, с.39). Суцільне пияцтво межує з доволі низьким рівнем застільного відпочинку й алкоголем сумнівної якості («*противне вино*», «*розтоптана по підлозі бринза*», «*поригати в кімнаті*»); «*Вони там, значить, наковталися якоїсь гадості, а потім водярою залили, уявляєте?*» (Жадан.Депеш Мод, с.22); «*Скажіть, ви справді п'єте горілку і вживаєте легкі наркотики? – Ну, правда. – А в мене, говорить він із сумом, ніколи разом не виходило. Або водяра, або драп, розумієте? – Ну, а як ви себе при цьому почуваєте? – Почуваю себе, як ріка, що тече проти течії*» (Жадан.Депеш Мод, с.179).

б) фізіологічні випорожнення : «*Входить Цицькін. Під час розмови Миколи Гнатовича і Кіндрата Омельяновича він з насолодою сцяв у толоку і все чув… Привид. Це був Привид. Він обісцяв мене на полюванні, коли я міцно спав*» (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис); «*До ранку Собака Павлов обригує всі простирадла, якими його було обгорнуто, і викликає різку відразу з боку медичного персоналу*» (Жадан.Депеш Мод, с.19).*; «За словами Чапая, Юрік деградував морально і фізично, сцявся в штани просто на сцені клубу, спав у власних ригаках*» (Жадан.Депеш Мод, с.93); «*Собака пробує лягти, але йому відразу стає погано і він починає ригати- на ноші, на стіни, на якусь фарбу, ну, ви розумієте. Водій у відчаї гальмує, біжить до задніх дверей, відчиняє їх.отримує свою порцію Собачих ригак і викидає напівголого Собаку на вранішній харківський асфальт і, вже лаячись на чому світ стоїть, повертається назад до лікарні*» (Жадан.Депеш Мод, с.21); «*..ми вискакували на зупинці і летіли в першу-ліпшу браму, де Вона, нарешті, вибухала своїм, давно стримуваним блювотинням..*» (Жадан. Біг Мак, с.51);*, «Привіт, - кажу, - хороший сьогодні день. Та нічого, - говорить він крізь вуса, заходить до крайньої кабінки і починає голосно ригати*» (Жадан. Біг Мак, с.31);*,, «Алік займався чимось прикладним, здається, мовознавством, і сильно від цього пив. Здоров'я особливого він не мав, тож алкоголь давався йому важко. Алік постійно ригав і мав багатоденні похмілля*» (Жадан. Біг Мак, с.117). Письменники, власне, не тільки натуралістично

змальовують відправлення фізіологічних потреб, а й смакують опис чуттєвого задоволення, неабияку насолоду, яку герої отримують унаслідок випорожнення.

в) статеве життя, що так само змальовано вельми натуралістично з відвертим, цинічним висміюванням статевої неспроможності чи, навпаки, перебільшенням статевої сили : «*Микола Гнатович: А Василь, Йосипа Шуряк п'ятдесят років бабу їбав. Один раз десять штук так задєлав. Вони наче показилися…*» (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис), *« Адам Джорджович: Я єту курву так задєлав, шо вона і говорить не может»* (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис), *«Ти такий хуйовий зробився, Валер'ян. Чи у тебе жизнь хуйовая такая, чи у тебе кожа на галавє сухая? Валер'ян Валер'янович: У мене волос ломкий. Адам Джорджович: А хєр у тебе случаймо не ломкий?»* (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис) або з поетичною піднесеністю, як у Ю.Андруховича в «Дванадцять обручів»: *«Передусім він урешті дірвався до жіночих статевих органів. За лічені тижні перемолотивши кілька нещасних і безборонних учительок (українська мова, географія та історія середніх віків), ніби навмисне засланих цьому на поталу, він перекинувся було на шістдесятилітню пропахлу комбіжирами глухоніму кухарку, але врешті порушив і останню межу законності, змушуючи до заборонених фізичних занять деяких учениць», «..за стіною хтось із кимось недвозначно і голосно – як би це сказати? – кохався. При цьому жіночий голос досягав таких пронизливо високих частот звукової ієрархії, що годі було й уявити собі всю невичерпність пристрасті, часом до нього поєднувався ще один, так само доведений до шалу..», « Дівчата, що викликали старого з таємниць анабіозу, накинулися на нього з дедалі більшими екстремальними ласками, одна з них робила це, як Джина Вільд, нічна мрія всіх самців, інша, як Доріс Фант, невситима тигриця пристрасті, вони здерли з старого покривало і, захлинаючись власними стогонами, довели самих себе разом із музикою до ошаління; вони занурювали свої чутливі звинні язики в його старечу посинілу пахвину, знаходячи доторками найпотрібніші зони і центри; за лічені хвилини змінений на виду професор почав перетворюватися на навесні розспіваного князя..і став любитися з ними обома*» (цит. за http://proza.com.ua/) чи як у «Московіаді»: «*Бо, як інформували тебе свого часу, в цьому гуртожитку, де навіть стіни і стільці просякли дешевою слизькою розпустою, є багато таких мандрівних дівчат (мандрьох), котрі ночами просто ходять від дверей до дверей і шукають собі коханого*» (с.19), або, як у С. Жадана в «Депеш Мод», бачачи в сексуальних втіхах сенс життя: «*Робити нам, за великим рахунком, нема чого, хоча у кожного свої стосунки з дійсністю, в нашому віці вони зводяться до якихось простих примх і побажань – там потрахатись, я не знаю, що іще*» (с.49). Окреме місце відведене опису статевих збочень, зокрема гомосексуальним стосункам: «*Клавдій: Мон шер, Гамлєт, ходім у кабінет. Канхвету дам тобі я посмоктати. Канхвета очінь класна, тузік вкусний. Привид: не вір, мій сину, цьому підерасу! Канхвету ту, тобі він у жопу встромить!»; «Всі стоять раком. Двері відчиняються,в них входить Карпо Герасимович, мовчки скида штани»* (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис); *«Гоша – підар номер один у цьому довбаному місті»* (Андрухович.Московіада,

с.141), *«Худорлявий південний тип років на шістдесят, костюм сидить бездоганно, краватка з блискучою брошкою, золотий зуб, засмагле обличчя – якийсь азер або ара, або й циган. Щось останнім часом забагато гоміків розвелося – чують прийдешні зміни в законодавстві і все відвертіше виявляють свої оригінальні нахили»* (Андрухович.Московіада, с.78).

в) бійки,мабуть, чи не найулюбленіше заняття чоловічих персонажів, героїв, у яких «сила є, а розуму не треба», героїв, ладних розтрощити, побити все і всіх заради власної втіхи, а потім, говорячи словами одного з персонажів, Ахванасія, зазначити «*от нєхуйово пагулялі»: «Взагалі вони товаришували.. а от напивалися, виходили непомітно на коридор і починали мочити один одного, причому по-справжньому, без дураків, з вибитими зубами, з соплями, слізьми на фейсах»* (Андрухович.Московіада, с.41), «*у залі хтось когось мандячить по мармизі кулаками, а всі інші зацікавлено очікують розв'язки»* (Андрухович.Московіада, с.32); «*Гашпер дозволяв собі іноді такі радощі життя – набратися пива і ганяти заспаним Віднем, зрізаючи на поворотах і сигналячи сплячим жандармам»* (Жадан. Біг Мак, с.14). Іноді, коли задоволення ще не сягло омріяного апопею, а довкола побито все, що могло чинити опір, нищівно трощаться меблі, посуд : *«Гамлєт пиздить усіх дрючком, пиздячить герба з ведмедем, потім заливає шампанськоє в рояль і шпроти запускає туди ж. І по роялю пиздить.Рояль гуде»* (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис). Під гарячу руку отаких «бойовиків» часто потрапляють жінки, від побиття яких герої отримують не меншу втіху і задоволення: *«Савка пиздить Анжелу, Жанну і Вєроніку. В результаті на полу лежать п'ять тіл без ознак життя», «Сінєглазка і Нєзнайка ідуть в просторную уборную, звідки в самом скором врємєні доносяться противні женські матюки і звуки ляпасів. З уборной раком вилазить відпизджена Сінєглазка», «Ахванасій пиздить Горгону Пилипівну. Горгона Пилипівна падає довго і важко, як хвора кобила»* (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис).Особливу лють у бійку герої-патріоти вкладають, коли перед ними справжній ворог, а такими ворогами для них є росіяни або в авторській стилістиці частіше – «кацапи»: « *Миша, Гриша, Опанас і Толя пиздять кацапів. Канапи кричать дурними голосами».*

Засилля непристойних слів на позначення сексуальних стосунків, фізіологічних актів організму, брутальної та цинічної лайки з обсценною лексикою міцно вкорінено в текстову тканину досліджуваних творів. Натомість варто зазначити, що авторська інвектива певним чином набуває й виразних українських рис, хоч і створена переважно на російськомовному грунті. Візьмімо для прикладу цитати «*Цицькін: Колись ніяких Б-52 не було. А Моронив Грицько випивав піввідра самогону, а потім пиздив бугая кулаками», «Привид: Підступною рукою спрямував у вухо він брудного хуйця. І скосопиздила моє прекрасне тільце смертельна гангрена», «…цицькаста Митридора Пилипівна: Гарний пацанчик, їбать мене в дишло!»* (Подерев'янський Лесь. Аудіо запис); *«Вася комуніст, хороший хлопець, рідкісної душі похуїст»* (Жадан.Депеш Мод, с.45), *«… розйобаний соціалізмом універсам»* (Жадан.Депеш Мод, с.47), «*Ти б мовчав уже, - каже йому Собака, - триперенесець хрінів*» (Жадан. Депеш Мод, с.105), де

простежуються спроби українізувати інвективу через надання їй відповідних словотворчих ознак або створення власне українських лайливих зворотів. І в мовному сенсі саме Подерев'янський Лесь і Жадан Сергій є, на наш погляд, надзвичайно мобільними і винахідливими експериментаторами.

Висновки. У дослідженні загальної проблематики маргінальної мовної особистості на прикладі аналізу мови художнього тексту важливо враховувати, що інвектованість мовлення персонажів максимально зростає у відверто інтимних, довірливих чи фамільярних стосунках, або ж, навпаки, в безвихідних, екстремальних ситуаціях їх життя, вбираючи таким чином енергію колективного несвідомого. Наявність архетипів народно-карнавальної сміхової культури є не лише карикатурою на повсякденне життя, а й веселим сміхом письменника над самим собою. Зрозуміло, що низький рівень соціального життя, бідування й нестатки, зовнішні стресові обставини неминуче призводять до нервової дестабілізації, яка і виявляється у спробах вербально позбутися негативних емоцій за рахунок, скажімо, «триповерхових конструкції» безапеляційної інвективи. Герой твору, не маючи можливості фізичного впливу, вповні компенсує це нецензурними і лайливими словами. Саме стилістика постмодерну розкриває навіть не абсурд, а жахи буття, що виявляються в тому, що марґіналами, викинутими за межі нормального людського існування, часом стають духовно багаті, чисті, щирі люди з багатим на любов серцем.

Література

1.*Бахтин М.* Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1986. 485 с. **2.** *Великий тлумачний словник української мови* / Укл. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2004 1440 с. **3.** *Дзюба Іван*. До судилища над суржиком //Урок української. 2005.№ 1-2. С. 14-16. **4**. *Елистратов В.С. Арго и культура.*М.: Изд-воМГУ, 1995.231 с. **5**. *Жельвис В. П.* Поле брани. Сквернословия как социальная проблема.М. : Ладомир, 1997. 330 с. **6**. *Карасик В. И***.** Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.**7**. *Лотман Ю.М.* Не-мемуары //Лотмановский сборник 1. М.:Гарант, 1995. С.5-53.

УДК 821.161.2'42:32

Наталя Кондратенко
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Любов Завальська
Національний університет «Одеська юридична академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПАРАМЕТРА ТЕАТРАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ОСНОВНІ ВИЯВИ

У статті проаналізовано один з основних параметрів функціонування політичного дискурсу – театральність, який визначено на лінгвосеміотичному і лінгвопрагматичному рівнях. Лінгвосеміотичне розуміння зумовило аналіз політичного дискурсу як симулякра, а лінгвопрагматичне – як специфічний різновид комунікативної взаємодії інституційного характеру. Виокремлено основні вияви театральності – політична проксеміка, комунікативні ролі учасників спілкування, сценарії комунікації, дистанційність і домінування чинника аудиторії. Проаналізовано часові і просторові особливості політичної комунікації, визначено

специфіку комунікативних ролей політиків, схарактеризовано поняття дистанційності спілкування, обґрунтовано домінування чинника аудиторії у створенні політичного дискурсу як симуляції. Доведено, тролінг є однією з форм дистанційної комунікативної взаємодії українських політиків, представлених в засобах масової інформації і соціальних мережах.

***Ключові слова**: політичний дискурс, театральність, комунікативна взаємодія, комунікативна роль, сценарій спілкування.*

The article analyzes one of the main parameters of political discourse functioning – theatricality, which is defined at the linguosemiotic and linguopragmatic levels. Linguistic semiotic understanding has led to the analysis of political discourse as simulacra, and linguopragmatic as a specific kind of communicative interaction of an institutional nature. The main manifestations of theatricality – political proxemics, communicative roles of participants of communication, scenarios of communication, distance and domination of the factor of audience are distinguished. The temporal and spatial peculiarities of political communication are analyzed, the specifics of communicative roles of politicians are defined, the concept of distance communication is characterized, the dominance of the audience factor in creating political discourse as a simulation is substantiated. It is proved that trolling is a form of remote communication interaction of Ukrainian politicians, represented in mass media and social networks.

***Key words**: political discourse, theatricality, communicative interaction, communicative role, scenario of communication.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний український політичний дискурс швидко змінюється, підлаштовуючись до новітніх умов і реалій. Усе більше віддаляючись від реальності, він трансформується у медійний продукт: виборці й політики переважно комунікують через засоби масової інформації, що створюють, а не відтворюють політичну реальність. Медійна продукція, трансльована через телебачення, радіо, Інтернет, рекламу, підпорядкована законам театральності, що передбачає надання переваги візуальним ефектам, потужність вербальних складників, актуалізацію ролей-масок основних учасників-акторів. Домінантними характеристиками політичного дискурсу вважаємо такі: персуазивність, оскільки його основна функція – вплив на потенційних виборців; міфологічність – актуалізація архетипного і стереотипного сприйняття політичної дійсності в реципієнтів; ритуальність – закріпленість і типовість повторюваних ситуацій і текстів у межах політичних ритуалів; агональність – настанова на змагальність і перемогу учасників політичних перегонів і виборів; театральність – актуалізація ігрового характеру політичної комунікації. Серед наведених ознак особливе місце належить театральності, що охоплює ролі учасників політичної взаємодії та умовність політичного дискурсу. Це спричиняє потрактування політичної сфери як своєрідної театральної дії і сприйняття політиків як акторів.

Аналіз лінгвістичної літератури з теми. Вивчення політичного дискурсу належить до актуальних напрямів зарубіжного (Р. Водак, Т. ван Дейк, М. Едельман, Е. Лассан, Дж. Покок, А. Баранов, В. Дем'янков, О. Паршина, А. Чудінов, О. Шейгал, та ін.) та українського (Ф. Бацевич, А. Загнітко, Н. Петлюченко, І. Сєрякова, Л. Славова, М. Степаненко та ін.) мовознавства. Дослідники політичного дискурсу виокремлюють параметри політичної

комунікації, серед яких окреме місце посідає театральність. О. Шейгал зазначає, що «політики у спілкуванні один з одним та з журналістами постійно пам'ятають про «глядацьку аудиторію» і свідомо або несвідомо ліцедійствують, «працюють на публіку», намагаються вразити і «зірвати оплески» [4, с. 63]. Театральність випливає з основних характеристик політичного дискурсу, що мають амбівалентний характер. А. Чудінов визначає суперечливі ознаки політичної комунікації, називаючи їх антиномія́ми [3, с. 53–71]. Театральність у політичному дискурсі визначають як «сукупність театральних прийомів, перенесених на політичну сцену», «своєрідний лінгвосеміотичний "інструмент", що сприяє точно вирахуваній реалізації політичних суб'єктів у формуванні зручного для свого існування владного середовища і комунікації; інструмент, зо охоплює механізми презентації і самопрезентації як необхідні елементи комунікативного впливу на середовище і соціум» [2, с. 176].

Мета дослідження – проаналізувати вияви театральності в українському політичному дискурсі, опосередкованому через рекламу і медіа. Мета зумовила розв'язання таких завдань, як визначення театральності як параметру політичного дискурсу, аналіз фактичного матеріалу та виокремлення основних виявів реалізації театральності в українській політичній комунікації.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглянемо основні аспекти, за якими відбувається актуалізація театральності в українському політичному дискурсі, що спричиняє трансформацію вигаданого образу світу в реальний.

1. ***Політична проксеміка*** охоплює часо-просторові характеристики політичного дискурсу. Театральність видозмінює політичний дискурс передусім на рівні часопростору. Так, топос політичної діяльності пов'язаний з тим, що місця перебігу політичної діяльності перетворюються на «сцену»: замість студій офіційних телеканалів – зали Верховної Ради, замість інформаційних агенцій політики виступають з промовами в тих локаціях, що відповідають задуму авторів «сценарію». Так, наприклад, останні дебати між кандидатами на пост президента в 2019 році відбулися не в телестудії, а на стадіоні (звідси поява мему *Стадіон так стадіон*). Зміна місця проведення принципово вплинула і на презентацію дебатів, і на сприйняття їх аудиторією, оскільки був посилений саме параметр театральності: учасники повинні були передусім зважати на чинник аудиторії. Умова відкритого виступу перед виборцями була скерована на використання звичного для одного з кандидатів сценарію вистави, оскільки обраний формат передбачав не живу комунікацію, а акторські навички.

Щодо часових характеристик сучасного політичного дискурсу зазначимо, що вони переважно пов'язані з поняттями періодичності і регулярності, оскільки комунікативна взаємодія підпорядкована ритуальним правилам. Так, сюди належать привітання з урочистими датами, регулярні звернення до народу, вербальні реакції на кризові ситуації тощо.

2. ***Комунікативні ролі*** суб'єктів комунікативної взаємодії також зазнають трансформацій під впливом театральності як домінантного параметра політичного

дискурсу. Представлені ролі політиків є не лише штучними продуктами іміджмейкерів, вони взагалі не спираються на денотат, тобто в реальності відсутній той суб'єкт, образ якого транслюється аудиторії. Наприклад, образи Василя Голобородька й Володимира Зеленського злилися в той момент, коли актор подав свою кандидатуру на вибори Президента України: вигаданого ідеалізованого персонажа почали ототожнювати з реальною особою. Звідси й вибір комунікативної поведінки, що демонструє особистість, наближену до екранного образу: використання стилістично зниженої і просторічної лексики, простих синтаксичних конструкцій, порушення правил ввічливості, напр.: *Послухай, я президент цієї країни. Мені 42-й рік.* ***Я ж не лох якийсь****. Я тебе прийшов і сказав – зброю прибери* (В. Зеленський, 26. 10.2019). Звернення до незнайомої людини на «ти», вживання жаргонізмів, пряма апеляція до адресата в агресивній формі демонструють вибір конфліктного типу мовленнєвої поведінки з використанням мовної агресії і наданням пріоритету комунікативній стратегії дискредитації. Комунікативна роль вказує на мовленнєву поведінку політика, тому в такому разі поведінка суб'єкта політичної діяльності повинна або повністю збігатися з екранним образом, або його не заперечувати.

3. ***Сценарії спілкування***. Однією з основних ознак театральності в політичному дискурсі є використання «сценаріїв» мовленнєвої поведінки, що не передбачають спонтанності й орієнтовані на виконання визначених комунікативних ролей в окреслених комунікативних ситуаціях. А. Мартинюк вважає сценарій різновидом когнітивного фрейму, який «структурує стандартну послідовність подій, обумовлену певною рекурентною ситуацією» [1, с. 134]. Так, виступ Президента України на Економічному форумі в Давосі передбачав виконання відповідного сценарію-фрейму комунікативної поведінки, обов'язковим елементом вербального складника якого є декларація принципів розвитку країни в економічному аспекті, напр.: *Виклики, які стоять перед нами, перед українцями, мобілізують нас і змушують рухатися швидше, надихають робити неймовірне і неможливе. Ми програмуємо себе на позитивне мислення, ми програмуємо себе на амбітні завдання* (В. Зеленський, 22.01.2020). Відхилення від сценарію сприймається як порушення параметру театралізації, зокрема це стосується ритуальних жанрів політичної комунікації – інавгурації, привітань, звернень тощо.

Для сучасного українського політичного дискурсу вважаємо характерними пошук і реалізацію нових типів політичних сценаріїв, серед яких можна назвати «президентський марафон», що ґрунтувався на сценарії пресконференції, проте зазнав певних трансформацій. Спілкування здійснювалося з понад 300 журналістами, що були поділені на невеликі групи по 10–12 осіб, яким відводилося пів години на запитання Президенту. При цьому загальний сценарій складався з низки однотипних фреймів, що представляли обговорення різних проблем, напр., на запитання про ринок землі політик відповідав: *Якийсь час ми повинні продавати землі лише українцям. Другий період, коли наші вже купили, коли у нас вже є кредитна ставка та пільги, тоді ми вже зможемо відкрити*

ринок іншим – іноземним компаніям, які стовідсотково працюватимуть на цій землі, і наші українці там працюватимуть (В. Зеленський, 10.10.2019). Обрані сценарії ґрунтуються на комплексі комунікативних стратегій і розгортаються відповідно до обраного типу мовленнєвої поведінки.

4. ***Дистанційність*** політичного дискурсу зумовлена специфікою театральності як її визначального параметра, оскільки спілкування з аудиторією переважно здійснюється опосередковано. Політична комунікація загалом характеризується дистанційністю між політиками і масовими адресатом, утім, сучасний політичний дискурс ще й демонструє актуалізацію цього параметра безпосередньо між політиками – учасниками взаємодії. Замість прямого спілкування у форматі діалогу (ток-шоу, інтерв'ю, дебати) домінують форми, характерні для сучасного інформаційного простору – коментарі у ЗМІ і соцмережах. При цьому політики не стільки звертаються з коментарями до опонентів, скільки «працюють» на публіку. Новітньою формою дистанційного спілкування вважаємо тролінг у соцмережах, комунікативна інтенція якого полягає у створенні провокативної ситуації і конфліктів через розміщення повідомлень в інформаційному просторі.

Тролінг стає одним із способів реалізації театральності і в президентській риториці. Так, В. Зеленський, коментуючи спілкування з експрем'єркою і лідером політичної партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко щодо кадрових призначень, зазначає: *Є дуже давня українська традиція. Раз на 5 років Юлія Володимирівна Тимошенко йде в опозицію до чинного Президента, імітуючи турботу про народ. Вчора подивився «Свободу слова» на ICTV. Там Юлія Володимирівна розповідала, що пропонувала нам нових людей на різні посади. Людей, які «принесуть інвестиції». Хотів би, щоб усі ми були чесними до кінця. Так, Юлія Володимирівна справді пропонувала. Вона принесла список своїх людей для призначення* ***на «солодкі» місця****. А натомість обіцяла протягом року голосувати за всі закони разом зі «Слугою Народу» у Верховній Раді. Звісно, ми відмовили.* Адже *епоха* ***договірняків*** *скінчилася назавжди. Але подивіться, який гарний вигляд має зараз «опозиція».* ***Така фігура****! А знаєте, чому? Тому що зараз* ***їй просто не дають «солоденького»*** (Facebook, В. Зеленський, 19.11.2019). Характерною рисою тролінгу є «націленість на конфронтацію, троль не намагається висловити свою точку зору, знайти істину, його не цікавить інформація, думки інших людей, йому важлива реакція на його провокацію» [Гриценко, Демидова 2018: 31]. При цьому основна мета тролінгу – самопрезентація, привернення уваги до себе через провокативну мовленнєву поведінку.

5. ***Актуалізація ролі аудиторії*** також визначена параметром театралізації і полягає в пріоритетній орієнтації на масового адресата в політичному дискурсі. Це є цілком логічним і закономірним, оскільки перемогу на виборах забезпечує електоральна більшість, на яку і орієнтується актор-політик. В українському політичному дискурсі чинник аудиторії задіяний насамперед у численних політичних скандалах – в прямих етерах на телебаченні, в телеінтерв'ю, у

Верховній Раді, у громадських місцях, де політики демонструють епатажну, скандальну поведінку. Об'єднувальною ланкою для цих ситуацій презентації мовної особистості політика є обов'язкове залучення аудиторії – пряма трансляція ситуації або запис для розповсюдження в Інтернеті. Серед останніх ситуацій варто назвати конфлікт О. Ляшка з А. Герусом в аеропорту «Бориспіль», що розпочався зі звинувачень лідера Радикальної партії на адресу опонента: *Ти пустив сюди росіян. Може, ти не знаєш, що Росія – агресор? Ти змінив закон і пустив* росіян!» (6.11.2019) і закінчився бійкою. Усі подібні конфлікти мали місце виключно за умови наявності відеозапису або прямого етеру, коли аудиторія долучається до співучасті в ситуації, відповідно реагуючи і підтримуючи учасників. Натомість поза участю глядачів і засобів масової інформації політичні конфлікти втрачають свою актуальність.

На нашу думку, саме вектор комунікативної інтенції визначає специфіку театральності політичного дискурсу, оскільки основним адресатом мовця є не співрозмовник, аудиторія – «глядачі» на «сцені» політичної вистави. Актуалізація ролі аудиторії, насамперед масового адресата є визначальною рисою сучасної політичної комунікації.

Висновки і перспективи дослідження. Театральність політичного дискурсу забезпечує ототожнення ролі політика та його особи. У разі участі у виборчих перегонах відомих осіб – акторів, музикантів, спортсменів, художників, спостерігаємо повне злиття екранного образу з реальною людиною, що і визначає позицію виборців. Фактично пересічні виборці голосують не за нового політика, а за втілення умовних персонажів – героїв кінострічок чи телесеріалів, переможців спортивних змагань, успішних діячів мистецтва. Очікування виборців пов'язані з умовною реальністю, яка і проектується на політичну сферу: вчинки, прагнення, результати діяльності медійного або кіноперсонажа є підставами для їхнього «злиття» з реальною особою-політиком.

Література

1.*Мартинюк А. П.* Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В. Каразіна, 2011. 196 с. **2.** *Олянич А.* Театральность как категория политического дискурса. *Диалог-ПИ*. 2015. С. 176–178. **3.** *Чудинов А. П.* Политическая лингвистика. Москва: Флинта; Наука, 2007. 256 с. **4.** *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса. Москва: Гнозис, 2004. 326 с.

УДК: 372. 461

Тетяна Котик, Аліса Павлюк, Леся Височан
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ЯК МЕТА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті визначено нормативні та функційні складові феномена «мовна особистість», такі як стан розвитку мови (структурно-мовна складність тексту), інтелекту (глибина та

точність відображення дійсності), ставлення до дійсності (адекватна цільова спрямованість).

***Ключові слова**: мовна особистість, національно-мовна особистість*

The article identifies the normative and functional components of the phenomenon of "language personality", such as the state of language development (structural-linguistic complexity of the text), intelligence (depth and accuracy of reflection of reality), attitude to reality (adequate targeting).

***Keyword**: linguistic personality, national-linguistic personality*

Постановка проблеми. Поняття «національно-мовна особистість» не є неподільним цілісним конгломератом, воно історично розвивалося й увібрало в себе сутність таких понять, як «особистість», «мовна особистість», «мовленнєва особистість». В Україні увага до проблеми формування національно-мовної особистості посилилася наприкінці XX століття на тлі зростання національної свідомості, звернення до витоків національної самоідентифікації.

1994 р. С.Єрмоленко, Л. Мацько в навчально-виховній концепції викладання української мови як державної обґрунтували поняття мовної особистості як результату виховання і навчання на українознавчій основі [6]. У 1996 р. О.Біляєв, Л.Скуратівський, Л.Симоненкова, Г.Шелехова наголосили на специфіці мовної освіти в нашій державі, зміст якої охоплює три взаємопов'язані компоненти: лінгвістичний, що відповідає за формування мовної та мовленнєвої компетенцій; етнокультурознавчий, що забезпечує ознайомлення з культурними набутками українського народу та світу, виховання патріотизму та моральності; а також методологічний, сутність якого на той час ще не була окреслена. Кінцевим результатом мовної освіти, за концепцією, має бути сформована особистість, яка володіє уміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття та створення висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення [1].

У 2002 році цей же авторський колектив більш точно і рішучіше окреслив мету мовної освіти – «формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка уміє орієнтуватися в потоці різноманітної, нерідко суперечливої інформації і спроможна вільно, у неповторній мовленнєвій формі виражати власну позицію патріота і громадянина стосовно певних життєвих явищ...» [9, с. 4]. Автори концепції відводять визначну роль мовній особистості в справі відродження й подальшого розвитку української мови на всьому просторі України, уважаючи українську мовну особистість «гарантом збереження і подальшого розвитку національної культури й державності» [9, с. 5]

Аналіз наукових досліджень. Термін «національно свідома україномовна особистість» використовують українські мовознавці і лінгводидакти С.Єрмоленко, Л. Мацько, М.Пентилюк, Р.Друженко, О.Семеног, І.Хом'як й ін.

За визначенням М.Пентилюк, «мовна особистість – це людина, яка не тільки знає українську мову, а й постійно використовує її в повсякденному спілкуванні, а головне – любить, шанує і дбає про її збагачення й розвиток, людина, для якої стає престижним користуватися мовою, що має давню історію й належить до

найрозвиненіших мов світу» [10, с.85]. На переконання науковця, провідною ознакою мовної особистості є те, що вона творить україномовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує культуру, традиції народу, подає зразки висококультурного інтелектуального спілкування [там само]. Відтак пріоритетним напрямом діяльності мовної особистості є, на думку знаного мовознавця, створювати і розширювати національне культуромовне середовище.

Р. Друженко зазначає, що національний компонент мовної особистості містить уроджені мовні здібності, чуття мови, національний спосіб мислення. національну свідомість і самосвідомість, національно-мовну свідомість. національний характер, менталітет, національно-культурну мотивацію [4, с.6].

На думку А.Богуш, мовна особистість – це «високорозвинена особистість, носій як національно-мовленнєвої так і загальнолюдської культури, що володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння й навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення» [2].

Про особливі характеристики мовної особистості, сформованої в поліетнічному середовищі, йдеться в праці Є.Голобородько, де вона зазначає, що національну мовну особистість визначає національна культура, і що мовець стане мовною особистістю не тоді, коли пізнає мову і культуру народу, а лише тоді, як ці знання будуть органічно пов'язані з життєвою та розумовою діяльністю особистості. Білінгвальна або багатомовна особистість формується на ґрунті полікультурних реалій [3]. О.Семеног підкреслює, що генетичну основу української мовної особистості складають національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні, психологічні характеристики мовного колективу, національний характер, мовна, комунікативна, лінгвокультурознавча компетенції [11, с.18].

Є.Санченко вивчала елітарну українську мовну особистість. За її спостереженнями, найвищим ступенем ієрархічного розгляду мовної особистості є «елітарна мовна особистість з діалектним субстратом». Мовлення такої особистості характеризується найвищим рівнем мовної компетенції, оскільки ґрунтується на значному обсязі знання діалектної та літературної мов та «має найвищий ступінь навичок уживання засобів мовних систем, що співіснують у їхній мовній свідомості та виявляються в різноманітних ситуаціях спілкування» [8, с. 34]. Одним з провідних чинників становлення елітарної мовної особистості, поруч з такими, як генетична спадковість, культура спілкування, груповий досвід, що засобами різних соціальних ролей впливає на становлення власного „Я", та індивідуальний досвід, дослідниця називає діалектне, територіально марковане, оточення.

Відтак, паралельне вживання двох мов, соціально-мовна взаємодія двох мовних систем – діалектної та літературної – підвищує комунікативний статус мовця і рівень комунікативної компетенції у різних сферах спілкування.

Так, С.Єрмоленко наполягає на тому, що мовна особистість – це національна особистість, яка виступає як узагальнений образ носія мовної свідомості, національно-мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди [5].

Мета статті: визначити нормативні та функційні складові феномена «мовна особистість», передумови їх становлення та розвитку.

Викладення основного матеріалу. Мовна особистість формується в межах і під впливом національної культури, що дає підстави говорити про синонімічність понять «мовна особистість» та «національно-мовна особистість» .

Синонімічність помітна із зіставлення дефініцій понять «мовна особистість» та «національно-мовна особистість». Так, за визначенням науковців, національно-мовна особистість – це «людина, що: а) має досконалі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з національними особливостями; б) володіє високим рівнем комунікативних умінь; в) любить і поважає рідну мову, яка є для неї єством, частиною світогляду та світосприйняття» [7, с. 14], тобто перший компонент моделі національно-мовної особистості засвідчує досконалість розвитку мови, другий - стан розвитку інтелекту, що відповідає високому рівню комунікативних умінь, третій – відображає емоційно-ціннісне ставлення до дійсності. Тотожні компоненти виокремлено й у моделях мовної особистості.

Зважаючи на те, що проблема формування української мовної особистості надзвичайно актуальна для мовної освіти та процесу національного відродження України, і продовжуючи традиції українських лінгводидактів, уважаємо за доцільне послуговуватися терміном «національно-мовна особистість» для характеристики національно свідомої *української* мовної особистості, а терміном «мовна особистість» – для аналізу *загальних* питань досліджуваної проблеми.

Спираючись на отримане знання щодо сутності та структури феноменів «особистість», «мовна особистість», дійшли висновку про основні характеристики, які можуть слугувати за параметри дослідження національно-мовної особистості молодшого школяра . Усі параметри, що характеризують сутність мовної особистості, можна об’єднати, на нашу думку, в три групи, що визначають стан розвитку мови, розвиток інтелекту та ставлення до дійсності.

Стан розвитку мови залежить від мовних здібностей і ґрунтується на них; мовна свідомість є підґрунтям для становлення й подальшого розвитку інтелекту; різні потреби в комунікації обумовлюють ціннісне ставлення до дійсності.

Пріоритетними напрямами діяльності національно-мовної особистості є використання мовно-культурних традицій для створення та розширення національного мовно-культурного середовища як в ситуаціях діалогічного міжособистісного спілкування, так і під час групової комунікативної діяльності.

Передумовами для становлення й розвитку мовних здібностей та свідомості, комунікативної потреби є спроможність особистості добирати адекватні мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації та набутий досвід міжкультурного

спілкування, що свідчить про наявність мовної, комунікативної та лінгвокультурологічної компетентностей.

Висновки: єдиної, універсальної моделі мовної особистості, що враховувала б здобутки дослідження різних аспектів феномена «мовна особистість» поки не існує, натомість науковці в теоретичних моделях намагаються якнайповніше відобразити такі компоненти мовної особистості, як стан розвитку мови (структурно-мовна складність тексту), інтелекту (глибина та точність відображення дійсності), ставлення до дійсності (адекватна цільова спрямованість), для чого застосовують сукупність соціальних, фізичних, психологічних, емоційних, прагматичних, культурних та інших параметрів.

Перспективи дослідження. У теорії мовної особистості в останні десятиліття активно розробляються поняття «мовленнєва особистість», «комунікативна особистість». Структурно-компонентний та функційний аналіз цих понять допоможе отримати нове знання про сутність феномена «мовна особистість».

Література

1.*Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г.* Концепція навчання державної мови в школах України. Дивослово. 1996. № 1. С. 16. **2.** *Богуш. А.М.*Розвиток мовленнєвої особистості дитини в полікультурному середовищі: теоретичний аспект. http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4164/1/Bogush.pdf **3.** Г*олобородько Є. П.* Концептуальні засади формування мовної особистості на сучасному етапі. https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp2/filosofia/goloborodko.pdf **4.** *Друженченко Р. С.* Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 .Херсон, 2005. 18 с. **5.** *Єрмоленко* С. Формування української мовної особистості . Українознавство. 2010. №1. С. 120–123. **6.** *Єрмоленко С., Мацько Л.* Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови. Дивослово. 1994. №7. С. 28-31. **7.** *Національно-мовна* особистість як об'єкт наукового дослідження. http://194.44.152.155/elib/local/1118.pdf **8.** *Санченко Є.М.* Елітарна мовна особистість: від діалектних витоків до літературної мови: дис.канд.філол.наук: 10.02.01. «Українська мова». Луганськ., 2009. 185с. **9.** *Скуратівський Л.* Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова) .УМЛШ. 2002. №2. С. 4 -10. **10.** *Словник-довідник* з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М.Пентилюк.. К. :Ленвіт, 2003. 149 с. **11.** *Формування* культуромовної особистості фахівця в умовах неперервної освіти: монографія / за заг. ред. О. Семеног. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 212 с.

УДК 911.2 : 551.4

Тетяна Крупеньова, Марина Мороко
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОГНІТИВНІ СКЛАДНИКИ ТОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ

У статті проаналізовано асоціативне поле топонімів у свідомості носіїв української мови, визначено особливостей їх функціонування в українських народних думах та з'ясовано їх художньо-естетичну скерованість. Доведено, що топоніми у свідомості наших пращурів та

сучасників мають частково *споріднене значення, що* свідчить про те, що образне *осмислення нашими предками реальної конкретики природного довкілля, життя і героїки органічно ввійшло в лінгвоментальність їхніх нащадків.*

Ключові слова: *ономастика, топонім, народні думи, асоціативне поле.*

The article analyzes the associative field of toponyms in the minds of Ukrainian speakers, identifies the peculiarities of their functioning in Ukrainian folk dumas and clarifies their artistic and aesthetic orientation. It is proved that toponyms in the minds of our ancestors and contemporaries have a partially related meaning, which indicates that the figurative understanding of our ancestors of the natural environment's real specifics, life and heroism became an integral part of the linguomentality of their descendants.

Key words*: onomastics, toponym, folk dumas, associative field.*

Постановка проблеми. Думи завжди відображали дійсність, важливі суспільні події, героїчні вчинки, що здійснювались в ім'я народу і тому саме в цьому жанрі зосереджена найбільш достовірна інформація про долю України. Важливе місце і значення мають топоніми, вжиті в контексті народних дум. Цей шар лексики важливий тому, що він конкретно відбиває суспільно-історичні події, а також безпосередньо віддзеркалює образне осмислення народом реальної конкретики природного довкілля. Великі цикли в епічному доробку складають думи про боротьбу проти турецько-татарських та польсько-шляхетських загарбників. Помітне місце серед творів героїчного епосу належить і думам, що відображають історію України XX століття (починаючи з революційних подій 1905-го року). Присвячені ці твори здебільшого конкретним історичним подіям та особам. Опис реальних подій неможливий без вказівки на місце події, зображення місцевості, цим і пояснюється частотне вживання у текстах дум топонімів, виконують адресну функцію. Дослідження такого роду топонімів дає нам змогу встановити, які події і якого саме періоду описуються в думах. Крім того, тексти народних дум містять чимало онімів, які до свого лексикографічно закріпленого значення прирощують інші сили, що імпліцитно містять ставлення людей до світу, довкілля, тобто набувають для них певного когнітивного смислу. У зв'язку з цим, **актуальність** нашої розвідки зумовлена увагою до проблем історичної правди в усній народній творчості в умовах нових підходів до реалій життя та прагненням зрозуміти лінгвоментальність наших пращурів, їх світобачення та світовідчуття, що вплинуло на менталітет наших сучасників.

Варто зазначити, що багато вчених, зокрема О.Суперанська, В.Никонов, А.Білецький, Ю.Карпенко, Н.Подольська, Л.Калакуцька, О.Реформатський досліджували топоніми як одиницю класу онімів. Але переважна більшість ґрунтовних праць з топоніміки – це дослідження топонімів певної місцевості чи регіону (зокрема багато робіт присвячено топоніміці Волині, Буковини, Поділля, Полісся тощо). Значна частина праць вчених – це дослідження одного певного топоніма в різних аспектах. Саме тому **предметом** нашого дослідження було обрано топоніми в народних думах. **Об'єктом** дослідження є українська народно-пісенна творчість, а саме народні думи.

Метою статті є з'ясування асоціативного поля топонімів у свідомості носіїв української мови (зіставивши фольклорні тексти та матеріали асоціативного експерименту), визначення особливостей їх функціонування в українських народних думах, з'ясування їх художньо-естетичної скерованості. Методика дослідження підпорядкована основним завданням і має комплексний характер. Методами, що використовуються у нашому дослідженні є описовий, метод кількісного підрахунку, елементи методу компонентного аналізу та метод польового дослідження (анкетування).

Виклад основного матеріалу. У 70-х роках XX століття відбулось становлення порівняно нової сфери теорії мови – когнітивної лінгвістики, покликання якої – пошук відповіді на вічну проблему зв'язку мови і мислення. Ми поділяємо думку Л.Родніної, яка вважає, що «мова справляє певний вплив на мислення і пізнавальну діяльність людини. По-перше, вона забезпечує можливість специфічно людського, узагальненого, абстрактного мислення і пізнання світу. По-друге, мова фіксує результати попередніх етапів пізнання дійсності, які справляють вплив на наступні етапи пізнавальної діяльності. У цьому виявляється активна роль мови у пізнанні» [6, с. 25]. Отже, мова дозволила одній людині передати іншій свій досвід і розуміння навколишнього світу.

Кожна природна мова по-своєму членує світ, тобто має специфічний спосіб його концептуалізації. Мовне суспільство загалом (як і кожний його член зокрема) має організувати зміст свого висловлювання у відповідності до особливої моделі світобачення. Найдавніші уявлення про світ зафіксовані у фольклорі, який опосередковано відбиває елементи повсякденного досвіду народного буття та героїки. Звісно, відбиває не всі елементи, не увесь світ, а лише ті його складники, які вважаються найбільш вагомими з боку концептуального уявлення певної мовної сутності. Дуже важливо з'ясувати когнітивну систему онімів, адже це синтагматичний потенціал лексеми. М.Кочерган наголошує на тому, що семантика слова залежить від контексту і вважає, що «свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші – актуалізуються» [4, с. 14]. Принагідно зазначимо, що на розвиток значення слова впливають також зовнішні умови життя мови, тобто під час аналізу семантики слова ми звертаємось не лише до мовних, а й до позамовних (екстралінгвальних) факторів. Погляд на власну назву з позамовних позицій веде до встановлення широкої семантики онімів. У зв'язку з цим, Ю.Карпенко вважає, що семантизувати назву, не виходячи за межі мови в екстралінгвальні сфери, не завжди можливо [3, с. 4-5]. Отже, життя слова, тобто семантичні процеси, що в ньому відбуваються, його смисловий потенціал, взаємовплив слів, навіть розвиток їх значень неможливо пізнати, якщо ми будемо розглядати слово в ізольованому стані, тобто у відриві від мови та позамовних факторів, які для власної назви (а, отже, і для топонімів) означають набагато більше, ніж для загальної.

У нашій розвідці головним засобом семантизації топоніма є його контекстуальне оточення, у даному випадку – тексти дум. Без контексту топонім

не мав би жодних додаткових конотацій, окрім локалізації дії. Лексичне оточення здатне актуалізувати різноманітні потенційні семи, що є у топоніма, підсилити його експресивність, емоційну виразність. Контекст активізує певну образну інформацію онімів, оскільки ці лексеми у текстах дум викликають певну семантичну низку зв'язків та асоціацій, що мають вибірковий характер. Крім номінативної функції в контексті дум, назви річок виконують і когнітивну, зокрема часто набувають смислу рятівної сили, порятунку. Наприклад, у думі «Втеча з турецької неволі» [1, с. 61-62] зображується втеча козаків під керівництвом Івана Корсуна і для того, щоб втекти з полону, козакам треба перепливти Дунай, що їм і вдається зробити. І коли турки намагаються наздогнати втікачів, то отаман Корсун говорить : «*Переплив я Дунай-ріку, –/ Відцурався ворога довіку*» [1, с. 61]. Тобто, у цій думі гідронім *Дунай* є символом порятунку козаків. Також в епічному доробку оніми – назви рік прирощують до свого звичайного значення сему «загибель», «смерть» для турків, ляхів. У такому значенні вживається гідронім *Буг* у думі «Іван Богун» [1, с. 231-232], де зустрічаємо такі рядки про вчинки Богуна : «*Силу він ляхів, турків стріляв,/ І шабельками рубав,/ На аркан забирав,/ В річку Буг їх утопляв*» [1, 231]. Онім *Вісла* у думі «Про Білоцерківщину» [1, с. 228-231] також виступає символом загибелі ляхів : «*От тоді-то ляхам бог погодив,/ На Вислі-річці лід обломив*» [1, с. 231].

Але є поодинокі випадки, коли ріки і для козаків набувають смислу загибелі, смерті. Зокрема в думі «Три самарські брати» [1, с. 136-139], до лексикографічного значення гідроніма *Самарка* додається складник «смерть» трьох братів-козаків, які втікають з турецької неволі до рідного краю : «*Стали козаки в чистім полі помирати,/ Стали свої голови козацькії в річці Самарці покладати...*» [1, с. 139]. З таким же значенням зустрічається і онім *Дунай* у думі «Іван Богуславець» [1, 70-73]. Один з козаків звертається до своїх товаришів з проханням: «*Ой озьміте мене під пишнії боки, / Да вкиньте мене в Дунай глибокий, / Да гей же, глибокий...*» [1, с. 73].

В епос народ вкладає своє розуміння життя, у ньому розкриваються філософські погляди на суспільні явища і взаємини між людьми, тобто зміст епічного твору відбиває світобачення людини, зокрема українця. Світобачення людини тісно пов'язане з ментальністю нації. Ментальність – це спільне психологічне оснащення представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства. Емоційно-почуттєвий характер української душі, її «кордоцентричність» спричиняють до певної своєрідності світосприймальних настанов. Професор О.Кульчицький визначає чинники, що вплинули на формування української душі, обумовили певні «конфігурації» психічних властивостей українця. Такими, на думку вченого, є расовий, соціопсихічний, географічний, історичний, культуроморфічний та глибиннопсихічний чинники [5, с. 709]. Так, якщо говорити про соціопсихічний чинник, то найбільше вплинула на формування української психіки недостатня диференціація суспільної структури з інколи майже виключною перевагою в ній

(до недавніх часів) селянського класу, а почасти також історичними обставинами спричинене виключне значення малих груп у соціальному житті українця. Виключна перевага селянського класу в деякі періоди української історії визначала рід і обсяг людських взаємин і таким чином оформлювала психіку. Селянський побут далеко більшою мірою узалежнював людину від природи, ніж від іншої людини. При цьому О.Кульчицький слушно акцентує увагу на геопсихічному факторові становлення людської психіки. Справді, родючість землі, чарівна м'якість краєвиду не сприяють розвиткові активно-агресивних настанов на боротьбу з природою за перетворення навколишнього світу, а навпаки, викликають такі людські реакції, як почуття довірливості, релігійної вдячності [5, с. 71]. На нашу думку, це призвело до того, що наші пращури сприймали своє життя невіддільно від життя природи та природних стихій (зокрема води). Так, у думі «Пирятинський попович Олексій» [1, с. 122-125] герой твору відчуває, що Бог та природні стихії карають всіх козаків через нього, бо він має великий гріх на душі, і тому він звертається до побратимів з проханням : «*Добре, ви, братці, дбайте,/ Із мого тугого лука шовковую тятиву ізнімайте,/ Назад мені руки козацькі зав'яжіте,/ До шиї тяжкий камінь прив'яжіте,/ Чорним оксамитом мені очі зав'яжіте,/ Та в Чорне море упустіте:/ Нехай я буду в Чорнім морі потопати,/ За собою війська козацького не занапащати*» [1, с. 124]. У даному випадку гідронім Чорне море прирощує до свого звичайного, лексикографічно закріпленого значення сему «загибель», «смерть» козака.

У такому ж значенні онім Чорне море вживається в думі «Смерть Корецького» [1, с. 48-49], де описується як турки схопили в полон запорізького козака Дмитра Корецького, знаходимо вказівку на те, як «турський царевич» наказує своїм слугам покарати Дмитра : «*Озьміте його на море Чорноє,/ Скиньте його на гак високий*» [1, с. 49]. А ось в епічному творі «Самійло Кішка» [1, с. 78-90] Чорне море є символом загибелі турків-яничар, а не козаків. Самійло Кішка хоче звільнити своїх побратимів з турецької неволі і звертається до козаків із словами : «*Ви, козаки-молодці, добре, братіє, майте,/ Од города Козлова забігайте,/ Турків-яничар рубайте,/ Котрих живцем у Чорне море бросайте*!» [1,с. 85]. Козаки під його керівництвом нападають на сонних турків і розправляються з ними : «*Тоді козаки до города Козлова забігали,/ Турків-яничар упень рубали,/ Котрих живцем у Чорнеє море бросали,/ А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,/ На три часті розтяв у Чорнеє море побросав...*» [1,с. 85].

Семантико-асоціативна трансформація гідроніма *Чорне море* спричиняє появу семи «кара за гріхи». Для функціонування розширеного символічного значення оніма фоном виступає контекст думи «Пирятинський попович Олексій» [1, с. 122-125] : «*Із чистого поля буєн вітер повіває,/ На Чорнім морі супротивну валечну хвилю ізриває,/ Скоро супротивну валечну хвилю сорвало,/ Козацькеє судно на три часті розбивало,/ Первую часть одбило,/ В дунайське гирло забило,/ А другу часть одбило,/ В Арапську землю заносило,/ Третюю часть серед Чорного моря потопило*» [1, с. 122-123].

Бог і Чорне море може карати, а може й милувати. Отже, відбувається розширення семантики оніма : Чорне море набуває смислу «помилування» козаків в думі «Буря на Чорному морі» [1, с. 132-134] : «*То як стали словами промовляти,/ Отцеві і матчину молитву споминати,– / Став господь милосердний їм помагати,/ Стало Чорне море утихати : / То так-то утихло,/ Ніби не гуляло*» [1, с. 133]. До свого звичайного значення гідронім *Чорне море* в контексті думи «Втеча невольників з каторги» [1, с. 62] прирощує сему «допомога», тобто море допомагає козакам звільнитись з неволі: «*На Чорному морі/ Схватилася сильная хвиля,/ Вона ту турецьку/ Бусурменську/ Темницю розбила/ І тоді безщасники-невольники/ Із тої темниці повтікали*» [1, с. 62].

Лексичне значення оніма *Чорне море* в контексті дум «Невільники» [1, 52] та «Плач невільника» [1, с. 58-60] розширюється за рахунок сем «розлука» чи «неволя». Наприклад, у думі «Невільники» [1, с. 52], зображуючи важку долю козаків, які потрапили в турецький полон, автор пише : «*Що на Чорному морі,/ Потреби царській, / Громади козацькій, / Там много війська посаджено,/ У три ряди бідних, безщасних невільників посаджено...*» [1,с. 52]. Такого ж значення набуває цей гідронім і в думі «Плач невільника» [1, с. 58-60], де зустрічаємо такі рядки : «Тільки бідному невільнику на світі не вільно:/ Що *біднії* невольники у неволі просувають, / Празника різдва чи то великодня не знають, / Усі на Чорному морі у каторзі проклятій пробувають» [1, с. 60]. Отже, онім *Чорне море* в контексті українських народних дум утворює один асоціативний ряд з лексемами : *допомога, розлука, неволя, кара за гріхи, загибель, смерть (щодо козаків) та смерть, загибель турків, поляків*.

Розширити значущість топоніма в певному контексті дозволяє і метонімічне використання власної назви. Наприклад, у думі «Похід Свіговського на Волощину» [1, с. 76] хоронім *Україна* дає таке метонімічне утворення : «...*А Україна сумувала,/ Ой Україна сумувала,/ Свого гетьмана оплакала*» [1, с. 76]. Отже, онім *Україна* вживається на позначення всього українського народу, який сумував з приводу загибелі гетьмана Свіговського під час походу на турків. До лексикографічно закріпленого значення хоронім *Україна* в контексті «Думи про Олега Кошового» [1, с. 486-487] прирощує сему «народ», а сам онім вживається у переносному значенні : «*Гей, в тисяча дев'ятсот сорок першім році/ Заплакала, заридала/ Наша Україна*» [1, с. 486].

У переносному значенні вживається і комонім *Великі Овчарі* та *Малі Овчарі* в «Думі про чабана» [1, с. 309-314] і прирощує додаткову сему «населення» : «*Не схотіли мені Великі Овчарі хліба дати, / Ну я в Малих прохати. / Который дав, я поклонився,/ Который не дав, богу помолився*» [1, с. 313], – говорить чабан, якому доводиться йти від села до села в пошуках роботи. Семантичне значення оніма *Сороки* розширюється за рахунок семантичного складника «пожива», «збагачення». Даний топонім у контексті думи «Про Хмельницького і Василя Молдавського» [1, с. 224-227] виконує роль риторичного звертання : «*Ей городе, городе Сороко!/ Ще ти моїм козакам-дітям не заполоха,/ Буду я тебе доставати/ Буду я за тебе великії скарби мати*» [1, с. 225], – звертається Богдан Хме-

льницький до міста. Співвідношення між уривком певної картини світу та його мовним уявленням виявляється в мовній ментальності.

Висновки. Отже, мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу : інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами. Звернення до фольклорних джерел переконує нас в особливому, вартісно-змістовому світобаченні, в тому, що складна образна система збагачує загалом когнітивну картину світу.

Література

1.*Думи* / За ред. Г. П. Коваль. Київ, 1969. 256 с. **2**. *Жаботинская С.* Когнитивная лингвистика: ракурсы анализа языковой картины мира. *Актуальні проблеми металінгвістики*. Київ–Черкаси, 1999. С.47–58. **3**. *Карпенко Ю.А.* Специфика ономастики. *Русская ономастика*. Одесса, 1984. С.23-37.**4**. *Кочерган М.П. Слово* і *контекст*. (Лексична сполучуваність і значення *слова*). *Львів* : Вища школа, *1980*. 183 с. **5**. *Кульчицький О.* Риси характерології українського народу. Енциклопедія українознавства. Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. Т.1. С.120-122. **6**. *Родніна Л.О.* Мова як елемент культури. *Мова і культура*. Київ, **1***986*. С.11-17.

УДК 371.321:801.8

Оксана Кучерук, Анастасія Бугайчук
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті на основі аналізу теоретичних положень та узагальнення педагогічного досвіду висвітлено питання формування інфомедійної грамотності старшокласників у просторі мовної освіти. Досліджено цільові напрями й шляхи використання медіатекстів у процесі навчання української мови.

***Ключові слова**: інформаційна грамотність, медіаграмотність, медіатекст; медіатворчість, методика навчання української мови.*

The article, based on the analysis of theoretical positions and generalization of pedagogical experience, highlights the issue of formation of infomedia literacy of high school students in the space of language education. The target directions and ways of using media texts in the process of learning the Ukrainian language are studied.

***Keywords**: media literacy; media text; mediacreativity, methods of teaching the Ukrainian language.*

Постановка проблеми та її зв'язки із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні освітні тенденції спрямовані на формування в учнів цілісної картини світу з адекватним ставленням до неї та на створення умов для соціалізації юного здобувача освіти в інформаційно-цифровому суспільстві. Як члену такого суспільства випускникові нової української школи без інфомедійної грамотності буде важко орієнтуватися в повсякденному житті. Усвідомлюючи це, педагоги активно шукають шляхи формування інфомедійної

грамотності учнів, яка б уможливила перетворити виклики, спричинені можливостями інформаційно-цифрового суспільства, на ресурс для саморозвитку.

У 2016 р. Президією Національної академії педагогічних наук України було схвалено нову редакцію Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, у якій декларується «впровадження медіаосвіти в педагогічну практику на всіх рівнях», а також «поширення практики інтеграції медіаосвітніх елементів у навчальні програми з різних предметів» [3]. Власне, над цими ідеями нині активно працюють учасники проєкту «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність», який реалізує Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за підтримки Посольств США та Великобританії у партнерстві з МОН України й Академією української преси, про що свідчить збірник статей, створений у межах цього проєкту [2].

Виникає питання: як сформувати в учнів інфомедійну грамотність у шкільному курсі української мови? У цьому контексті набуває **актуальності** проблема застосування медіатекстів, належна організація роботи з якими сприятиме зацікавленню та активності учнівської молоді на заняттях з української мови.

Аналіз наукових досліджень. Останніми роками розвиткові медіаграмотної особистості присвячено низку вітчизняних та зарубіжних наукових праць. Цікавими є прикладні дослідження щодо типології й аналізу медіатекстів (Ж. Горіна, О. Волошенюк, Т.Добросклонська, В. Іванов, Т. Іванова, Л. Кульчицька, Д.Сазонов, М. Скиба, О.Федоров, Л.Шевченко, М.Яцимірська), дидактичних підходів до формування медіаграмотності студентів (Л. Найдьонова, Н. Ничкало, О. Семеног, Г. Онкович, Ю. Наливайко), окремих аспектів формування медіаграмотної особистості на уроках мови (О. Глазова, О. Горошкіна, Г. Корицька, О. Кучерук), використання засобів ІКТ для створення розвивального освітнього середовища в навчанні української мови учнів і студентів (М. Греб, Н. Грона, Ю.Казаков, С. Караман, С.Шаров, Т.Шарова, Г. Шиліна, М. Ячменик та ін.). Водночас потребують глибшого вивчення, теоретичного обґрунтування шляхи формування інфомедійної грамотності в практиці навчання української мови, адже на відповідних заняттях освітній потенціал засобів медіаосвіти реалізується недостатньо.

Мета статті – розглянути лінгводидактичні умови формування медіаграмотної мовної особистості старшокласника в процесі навчання української мови.

Виклад основного матеріалу. За О. Семеног і М. Ячменик, ефективному вирішенню професійних завдань з формування компетентної мовної особистості школяра, його соціалізації, морального, громадянського, естетичного виховання сприяють засоби медіаосвіти – технічні, програмні, мережеві, креолізовані, аудіовізуальні [5, с. 137]. Такі засоби уможливлюють формування інфомедійної грамотності учнів.

Поділяємо думку, що **інфомедійна грамотність** – це вміння сприймати на основі критичного мислення і створювати медіапродукти, ураховуючи

динамічність подій навколишнього світу та спираючись на аналіз і оцінку медіатекстів відповідно до контексту функціонування медіа, а також до використання кодових і репрезентаційних систем. Виділене поняття об'єднує в собі кілька компонентів: інформаційну грамотність, креативність, медіаграмотність, цифрову безпеку, критичне мислення, соціальну толерантність, стійкість до впливів медіа на наші емоції, візуальну грамотність, інноваційність [4, с. 10]. Водночас у контексті сказаного варто акцентувати увагу на суміжному питанні академічної доброчесності. Т. Насалевич слушно зазначає, що це питання виховання, яке закладається ще в початковій школі, коли молодші школярі створюють міні-проєкти з певної теми та користуються інформацією з різних джерел [2, с. 298].

Формування інфомедійної грамотності потребує модернізації уроків української мови, зокрема створення уроків із інфомедійним компонентом. Таким компонентом може бути ***скрайбінг*** як сучасна техніка анімаційної презентації інформації, матеріалу, у якій наративне мовлення мовця ілюструється нашвидку, мимохідь графічними малюнками на дошці. Зручним застосунком для створення скрайбінгу є «Powtoon». Наприклад, у процесі дослідження ми під час педагогічної діяльності з учнями спробували створити анімаційну презентацію (скрайбінг) з теми «Іменник» за допомогою зазначеного цифрового ресурсу. Створене відео займає за часом трохи більше двох хвилин. Щоб його змогли побачити учні та всі зацікавлені, скрайбінг завантажено на власний канал YouTube для зберігання (https://www.youtube.com/watch?v=U8WnaQLCHIY).

Лінгвометодична цінність використання скрайбінгу з освітньою метою зумовлена тим, що він співвідноситься з психічними особливостями сучасної учнівської молоді, так званого покоління «Z», яке фрагментарно сприймає інформацію й характеризується мозаїчним (кліповим) мисленням. Переваги цього способу навчання ще й у тому, що він забезпечує в процесі сприйняття навчального матеріалу одночасне поєднання зорових і слухових відчуттів. У результаті виникає феномен синестезії, який позитивно впливає на психіку учня, сприяє запам'ятовуванню інформації, розвитку емоційного інтелекту, надихає на креативність.

Умовами ефективного навчання української мови на засадах медіаосвіти є дотримання відповідних принципів навчання: принцип особистісно орієнтованого навчання з використанням медіаресурсів; принцип соціокультурний та мовно-комунікативний; принцип культури аналітичної роботи з медіатекстом; принцип інтегрування інфомедійної грамотності в процес мовної освіти. Варто окремо наголосити на психологічному аспекті медіауроку. Загальновідомий факт, що більшість людей запам'ятовує 5 % почутого і 20 % побаченого під час першого сприйняття. На медіауроках запам'ятовуваність підвищується до 40-50% [1, с. 9]. Крім того, варто зазначити, що до таких уроків учні готуються більш мотивовано й активніше.

Аналіз власного педагогічного досвіду свідчить, що на занятті з інфомедійним компонентом підвищується мотивація навчання та активізується

самостійна діяльність учнів. Для таких занять характерним є використання електронних освітніх ресурсів, інфографіки, медіатекстів. Відповідно до цілей навчання основні напрями роботи з медіатекстами можуть бути такими: 1) сприйняття й розуміння учнями контенту медіатексту, перевірка його джерела, авторства, з використанням довідкових медіаресурсів, інтерпретації, бесіди, есе, відгуку, соціальних мереж для обміну інформацією, думками тощо; 2) аналіз учнями медіатексту, маніпуляційних прийомів у ньому, із застосуванням способів розвитку критичного мислення – метод «Шість капелюхів мислення» Едварда де Боно, маркування тексту позначками, передбачення, асоціативний кущ, дискусія та ін.; 3) створення власного медіатексту (реклами, рекламного буклету, інтерактивного плакату, мемів, колажів, коміксів, відеоролика, аудіотексту, сторітелінгу у формі лонгриду тощо), з використанням цифрових сервісів, вебплатформ; 4) оцінювання медіатекстової діяльності.

У контексті лінгвометодичної роботи з формування інфомедійної грамотності учнів на уроках української мови окреме місце відводимо вправам з інфомедійним компонентом на сприйняття, аналіз та самостійне створення медіатексту, що дають змогу культивувати мовну спостережливість, збагачують словниковий запас учнів, розвивають мовно-естетичні смаки. Відтак розглянемо приклади деяких вправ.

Вправа «Знайди помилку». Учням пропонується розглянути рекламні продукти, визначити й усунути помилки. Як варіант цієї вправи старшокласники в позаурочний час можуть самостійно виявляти певні недоліки у вивісках, рекламі, фотографувати це і відсилати у спільну групу Viber чи Instagram/ Telegram, пропонуючи однокласникам визначити, яку норму порушено (у наведених нижче візуальних медіатекстах дві помилки у слові *освідченні*, потрібно писати *освічені*; у другому медіатексті частку *будь* у складному неозначеному займеннику *будь-який* необхідно писати з дефісом; у третьому – замість *самі низькі* потрібно писати *найнижчі,* оскільки найвищий ступінь порівняння прикметника утворюємо шляхом додавання префікса *най-* до форми вищого ступеня).

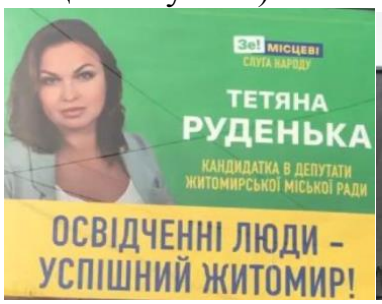

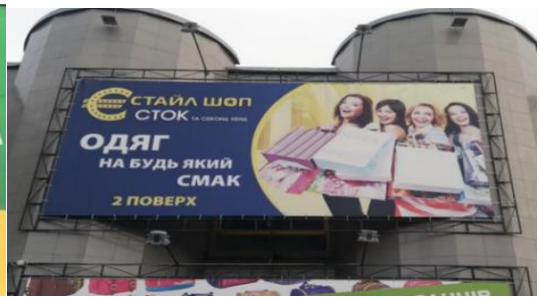

Метою вправи «Редактор» є формування навичок редагування медіатекстів, зокрема дописів у соціальних мережах, розвиток критичного мислення і комунікації. Учні разом із учителем вибирають декілька instagram-профілів, переглядають дописи в них, у разі потреби застосовують фактчекінг до медіаконтенту, знаходять помилки, обговорюють їх і вносять корективи.

Сформувати навички інфомедійної грамотності учнів допоможе вправа «Ми – журналісти». У процесі вироблення вміння писати статтю в газету на морально-етичну, зокрема «Булінг – це прояв цькування чи людська вада?», учні до уроку отримують випереджувальне завдання: зняти відео, як у перехожих людей (дорослих, дітей) запитують, чи відомо їм, що таке булінг, і чи були вони його жертвою. Після перегляду відео на уроці старшокласники створюють відповідну газету про булінг, розміщують її на сайті школи. Завдяки такій вправі учні стають активними громадянами в медійному просторі.

Цікавою для учнів є вправа «Мова пісень», що дає змогу розвивати мовну свідомість, критичну думку, нормативне мовлення. Для виконання цієї вправи вчитель пропонує послухати пісні відомих виконавців (на дошці проєктуються слова), учні мають виписати в зошити помилки, визначити й пояснити, які норми порушено. Наприклад, У пісні Святослава Вакарчука «Дощ» використано скальковане з російської мови слово *виключить («Наш декаданс виключить світло, В кімнаті залишить ескіз …»*), якому відповідає нормативне українське – *вимкне* тощо. Ще однією вправою може бути «Есе», її призначення – розвивати креативне мислення учнів, уміння писати аргументативне есе, навички цифрової грамотності. Старшокласники мають написати короткий твір-міркування «Чи може бути дерево медіатекстом?». Есе потрібно зберегти на власному Google диску в папці «Домашні роботи» і надати доступ для перегляду та коментування вчителю. Для того щоб учні справилися з таким завданням, необхідно допомогти їм зрозуміти суть поняття медіатексту, його характерні особливості. Додатково можна дати їм покликання на віртуальну дошку, де розміщене зображення дерева й запропонувати написати на дереві окремі думки, коментарі чи розмістити на ньому стікери з побажаннями. Таке дерево з коментарями становитиме цінний матеріал для дослідження створеного медіаконтенту.

Інтерес до виконання наведених вправ посилюється завдяки актуальному й цікавому змістовому наповненню їх, візуалізації інформації, застосуванню різних форм навчання та засобів інноваційних технологій організації освітнього процесу. Ефективним є використання QR-кодів; сервісу для створення хмар слів Wordart.com; сервісів Learning Apps, WordWall для створення інтерактивних вправ, вікторин; сервісу Canva для створення буклетів, плакатів, презентацій; віртуальних дошок Google Jamboard, Padlet, Linoit, Miro та ін.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, інфомедійна грамотність – це одна з ключових компетентностей сучасного громадянина, необхідна для повноцінної життєдіяльності. Така грамотність поєднує в собі інформаційний, медійний і цифровий складники. Аналіз теоретичних джерел і педагогічної практики дає підстави для висновку, що учитель-словесник нової української школи має використовувати традиційні й інноваційні підходи до формування мовної особистості, яка володіє інфомедійною грамотністю. Належний рівень інформаційно-цифрової компетентності вчителя уможливлює розроблювати інноваційні варіативні методики, орієнтовані на ефективне навчання української мови, розвиток критичного мислення учнів, креативності, умінь пошуку, відбору,

інтерпретації, аналізу, оцінювання інформації та створення власних медіатекстів тощо. Перспективами подальших досліджень може бути вивчення способів підвищення професійної компетентності вчителя української мови в питанні розроблення ефективних електронних освітніх ресурсів.

Література

1. *Босак С.* Використання мультимедійних технологій на уроках української мови. *Дивослово*. 2011. № 10. С. 9–11. **2.** *Інфомедійна* грамотність – невід'ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти : збірник статей / Редкол. : В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. – Київ: Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси. 2021. 400 с. **3.** *Концепція* впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/ **4.** *Кучерук* Оксана. Інтегрування інфомедійної грамотності в простір мовної освіти. *Українська мова і література в школі.* 2020. №3. С.9-12. **5.** *Семеног О., Ячменик М.М.* Мовно-методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до використання засобів медіаосвіти: монографія. – Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2019. 211 с.

УДК 378:37.011.3-051:811.161,2+821.161.2

Оксана Кучерява
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ФОРМУВАННЯ АТМОСФЕРИ ПРОДУКТИВНОГО ПІЗНАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті порушено проблему формування творчої особистості студента філологічного факультету. Зокрема розкрито поняття «середовище продуктивного пізнання» та дидактичні можливості таких прийомів, як побудова інтелект карт, креативне письмо, розв'язання творчих задач на заняттях із сучасної української мови.

***Ключові слова**: середовище продуктивного пізнання, творча особистість студента філологічного факультету, сучасна українська мова.*

According to the results of the World Economic Forum (2020), in the competency model of training such skills as creativity, originality and initiative, occupy a relevant position. The article raises the problem of forming student's of the Faculty of Philology creative personality. The content of the concept «environment of productive cognition» and the main lines of creativity of the future teacher are specified. Initiated reconnaissance has a practical direction. The author focuses on the creative potential of educational material in the modern Ukrainian language.

***Keywords**: environment of productive cognition, creative personality, students of the Faculty of Philology, modern Ukrainian language.*

Те, який внесок зробить кожна людина в довколишній світ, залежить від того, в яких стосунках вона перебуває зі своїм внутрішнім світом (сер Кен Робінсон)

Постановка проблеми. За результатами аналізу й досліджень, що проводила експертна група Всесвітнього економічного форуму [4], креативність — одна з ключових компетентностей, на яку звертають і будуть звертати увагу роботодавці в майбутньому. Фахівець, якого відрізняють такі риси, як ініціативність,

оригінальність, відкритість до нових ідей, гнучкість, самостійність у судженнях, швидше реагує на непередбачені зміни й виклики сьогодення та орієнтується в нестандартних ситуаціях. Для майбутніх учителів творчість особливо важлива, адже саме перед ними стоїть складне завдання — «дати учням можливість зрозуміти довколишній світ і власні таланти, щоб вирости щасливими людьми й активними, гуманними громадянами» [2, с. 23].

Аналіз досліджень. Проблема творчості й формування творчої особистості неодноразово порушувалась у психологічній (Д. Б. Богоявленська, Дж. Гілфорд, В. В. Давидов, Є. П. Ільїн, В. В. Клименко, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Е. Торренс та інші) і педагогічній літературі (І. А. Зязюн, В. А. Кан-Калик, Н. В. Кічук, Л. М. Лузіна, О. М. Пєхота, С. О. Сисоєва та інші). **Мета** цієї розвідки полягає у визначенні й методичному обґрунтуванні феномена «атмосфера продуктивного пізнання».

Викладення основного матеріалу. Зокрема, за визначенням С. О. Сисоєвої, творча особистість — це «креативна особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації своїх творчих можливостей додаткових якостей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи декількох видах творчої діяльності» [3, с. 139]. Незаперечним є той факт, що творчий потенціал студентів можна активізувати й реалізувати в межах будь-якої дисципліни, якщо створити відповідні умови. Тому започаткована розвідка має практичний характер і спрямована на пошук ефективних шляхів урізноманітнення й вдосконалення лекційних і практичних занять у педагогічному університеті з метою формування творчої особистості студента, розкриття його внутрішнього світу.

У межах науково-дослідної роботи кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Університету Ушинського (2017–2021) «Українська словесність у культурно-освітньому просторі» окреслена проблема розроблялась з опорою на термінологію Н. Вейс Роберт. Ми звернулись до терміна «середовище продуктивного пізнання». У навчально-методичному посібнику «Освітні технології» за редакцією О. М. Пєхоти *продуктивне середовище пізнання* О. М. Любарська визначає як «особливе середовище взаємодії інформаційного, пізнавального, психологічного, педагогічного, яке створює комфортні умови продуктивно-творчій діяльності» [1, с. 118]. Середовище продуктивного пізнання забезпечує творчу навчально-пізнавальну діяльність студентів й творчу психолого-педагогічну, організаційно-управлінську діяльність викладачів і охоплює весь період навчання та всі складові й напрями професійної підготовки студента, зокрема й такі основні лінії творчості майбутнього вчителя:

1) опанування педагогічної майстерності («вчитель-актор»);
2) активізація методичної творчості («вчитель-новатор»);
3) становлення особистості вчителя-вихователя («вчитель-організатор»);
4) розвиток природних здібностей і талантів («вчитель-митець, винахідник») тощо.

Як відомо, творча особистість формується у творчій діяльності, а для цього

лекційні і практичні заняття рекомендуємо будувати таким чином, щоб студенти могли а) співпрацювати; б) під іншим кутом зору подивитись на типові й нетипові проблеми, завдання, мовленнєві ситуації; в) обговорити свої невдачі, помилки й активізувати всі внутрішні ресурси для розв'язання творчих або проблемних завдань; г) здійснювати самоаналіз результатів творчої діяльності.

Крім того, на лекційних і практичних заняттях із сучасної української мови було апробовано різноманітні методи й прийоми формування творчої особистості студента. Атмосфера продуктивного пізнання дозволяла студентам відступити від шаблонного виконання вправ і завдань та моделювати, імпровізувати, творити, розкривати свій внутрішній світ, свої таланти.

Наприклад, у підготовці й обговоренні теоретичних питань використовувались інтелект карти. Карти асоціацій, або інтелект-карти («mind map»), — один з ефективних методичних інструментів візуалізації й структурування важливої інформації. Такий вид роботи не лише дозволяє детально розглянути складне питання, з'ясувати прогалини в проблемі, що вивчається, а й розвивати творче мислення, адже в кожного студента інтелект-карта буде своя. Різні кольори й форми, самостійно обрана техніка й схема, можливість використовувати малюнки, символи, опора на асоціативні зв'язки змушує кожного студента шукати власний спосіб подачі теоретичного й практичного матеріалу.

У формуванні мовних і мовленнєвих умінь та навичок ефективним виявився метод креативного письма, який у зарубіжній методиці характеризують як письмо нетрадиційних жанрів. Студентам пропонувались не лише вправи на продовження, перебудову, редагування, а й використовувались різноманітні поетичні прийоми («11 слів», сенкан, хоку), і такі жанри, як есе, етюди, мініатюри, твори-замальовки, асоціативне письмо. Творчі письмові завдання озброюють студентів новими жанрами й художніми прийомами, позитивно впливають на розвиток нестандартного мислення й пошук власного стилю написання. Окреме місце посідав прийом розв'язання творчих задач, які містили умову й запитання, у пошуках відповіді на яке студенти опрацьовували мовний і лінгвокультурологічний матеріал, звертались до різних джерел (наукових і фольклорних праць, різних видів мистецтва, власного досвіду) й творчо презентували зібраний матеріал.

В організації продуктивного середовища пізнання важливо враховувати й такі фактори, як створення сприятливого емоційного мікроклімату в колективі і на заняттях, постійне підкріплення пізнавального інтересу, позитивна мотивація, використання міждисциплінарних зв'язків, різноманітних форм, технологій, методів і прийомів творчого розвитку особистості.

У **висновку** хотілося б звернутись до слів Кена Робінсона, що невипадково були обрані як епіграф: якщо ми будемо уважними до внутрішнього світу студентів, ми допоможемо їм розкрити, віднайти себе; а тоді можна сподіватись, що вихованні у творчій атмосфері майбутні вчителі будуть створювати відповідні умови для творчого розвитку своїх учнів.

Література

1. *Освітні технології :* навч.-метод. посібник / за ред. О. М. Пєхоти. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 255 с. **2**. *Робінсон Кен, Ароніка Лу.* Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / переклала з англ. Ганна Лелів. Львів : Літопис. 2018. 256 *с.* **3**. *Сисоєва С. О.* Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344с. **4.** *These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them.* URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes- to- learn-them? (дата звернення: 01.10.2021).

Українська література
УДК 82.091

Артур Малиновський
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

ПОЕТИКА ІСТОРІЇ ЯК ГРА КОЛОНІАЛЬНОЮ ЕКЗОТИКОЮ («Головатый» Г.Ф.Квітки-Основ'яненка)

У статті йдеться про майже недосліджений твір Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Головатый (Материал для истории Малороссии)» з огляду на наявність у ньому елементів контроверсійного мовлення, альтернативної концепції національної історії. Розглянуто роль психоемоційного компоненту, родинного літописання і міжпоколіннєвої біографії в створенні регіональної моделі історії. Найголовнішим чинником постає інтеріоризація подієвого плану у внутрішні структури людської поведінки, побуту, емоційного переживання об'єктивної логіки того, що відбувалося в минулому. Застосовано поняття краєзнавчого, локального погляду на загальнонаціональне в контексті імперського. Обґрунтовано нову модель історизму, крізь призму якої вияснюються шляхи розвитку національної прози.

Доведено, що карнавальність постає надзвичайно продуктивним інструментарієм у розкодуванні постколоніальних сенсів твору. Розглянуто засоби карнавалізації світу, серед яких переодягання, маскування, різноманітні містифікації тощо. Цікавим моментом є співвіднесення зі світом навиворіт звичаєвого ладу Запорозької Січі. Встановлено щільний зв'язок між жанровою кумуляцією, нанизуванням анекдотів і життєвих казусів та засобами осмішування, карнавалізації. Акцентовано на особливій театральності, ігровому характері публічних акцій останнього запорожця, які вкладаються у фреймову структуру взаємодії суб'єктів. Виокремлюються мікросцени, акти, які постають інтродукцією для головної містерії розігрування ролі, мімікрії перед імперськими особами і перед царицею. Обґрунтовано модерне розуміння ідентичності, яка стає предметом торгу, культурного обміну, обстоювання своїх прав. Використання колоніальної екзотики слугує виразним проявом перформативної поведінки, що є запорукою досягнення мети на імперській сцені.

Ключові слова: *анекдот, карнавальність, перелицювання, колоніальний, культурний обмін.*

The article is about the almost unexplored work of GF Kvitka-Osnovyanenko "Golovaty (Material for the history of Little Russia)" given the presence of elements of controversial speech, an alternative concept of national history. The role of the psycho-emotional component, family chronicle and intergenerational biography in creating a regional model of history is considered. The most important factor is the internalization of the event plan into the internal structures of human behavior, life, emotional experience of the objective logic of what happened in the past. The notion of local lore, local view of the national in the context of the imperial is applied. A new model of historicism is substantiated, through the prism of which the ways of development of national prose are clarified.

It is proved that carnival is an extremely productive tool in decoding the postcolonial meanings of the work. Means of carnivalization of the world are considered, among which disguises, disguises, various mystifications, etc. An interesting point is the correlation with the world inside out the customary system of the Zaporozhian Sich. There is a close connection between genre cumulation, stringing of anecdotes and life incidents and means of ridicule, carnivalization. Emphasis is placed on the special theatricality, the playful nature of the public actions of the last Cossack, which are embedded in the frame structure of the interaction of the subjects. There are micro-scenes, acts that appear as an introduction to the main mystery of role-playing, mimicry before the imperial figures and before the queen. The modern understanding of identity, which becomes the subject of bargaining, cultural exchange, defense of one's rights, is substantiated. The use of colonial exoticism is a clear manifestation of performative behavior, which is the key to achieving the goal on the imperial stage.

Key words: *anecdote, carnival, personification, colonial, cultural exchange.*

Постановка проблеми. Потреба художнього переосмислення національної минувшини диктувалася не лише загальним інтересом до неї, але й необхідністю пов'язати своє приватне життя, власну долю з історією впливового роду Квіток, постанням малої Вітчизни, крайової, місцевої ідентичності та її ролі у кшталтуванні модерної нації. Письменник у такий спосіб долучається до творення родинного літопису, черпаючи з нього матеріал та опрацьовуючи його відповідно до законів *повіствування* нового типу. Відлуння описаних у приватній хроніці подій в окремих творах, ба більше, проекції на сучасність національних рухів минулого, державницьких ідей, великих історичних епох Гетьманщини і Руїни має неабияке моделююче значення, відбиває текстотворчі прийоми роботи з каноном, його актуалізацію в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день текст обраного для аналізу нарису залишається на периферії дослідницької уваги. Найбільшу цінність для його розуміння являють собою праці з постколоніальної проблематики, теорії фреймів і карнавалу як невід'ємного підґрунтя національної культури. У монографії О. Борзенка творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка розглянуто під кутом зору регіональної ідентичності, крайової психології з притаманними їй рисами пограниччя. Стрижневим моментом дослідження постають зіставлення імперського і локального, центру і периферії, поглядів зсередини метрополії і збоку, з околиці. У вельми цікавій статті Т. Гундорової колоніальність інтерпретується у специфічних кодах перевдягання: театральності, маскарадності, мімікрії. Дослідження історика В. Маслійчука сприяють розумінню слобожанської ідентичності, регіональної історії. Концепція І. Гофмана дозволяє дозволяє розглянути акції й дії головного героя в категоріях фрейму як структури із завчасно розподіленими ролями і сценаріями. Монографія М. Шкандрія є спробою розглянути тексти Квітки саме під таким кутом зору.

Постановка завдання – дослідити механізми використання карнавальності як культурного коду в контексті тропів і засобів текстуалізації антиколоніального спротиву. Довести продуктивність фрейму «лицедійства» у відносинах між імперією та підпорядкованою їй периферією, у ставленні колонізованого, субалтерна до влади та її найбільш репрезентативних символів. Систематизувати

різні прояви перелицювання як найпотужнішої дії культурного обміну, торгу колоніальною екзотикою.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших спроб інтерпретації історії крізь призму міжпоколіннєвої біографії був нарис Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Головатый (Материал для истории Малороссии)» (1829). Барвистому відтворенню образу останнього полкового старшини А. Головатого сприяли психоемоційні фактори, дитячі спогади письменника про особисте знайомство із запорожцем, відомості про контакти батька письменника Ф. Квітки з представниками козацької старшини. Цілком ймовірним є також чинник інтертекстуальної дії регіональної версії історії, місцевого літописання в особі дядька письменника Іллі Квітки, який пропустивши значущі події крізь власний психологічний досвід та, можливо, використавши матеріали родинної хроніки, зміг вказати на «просвітницький зміст ліквідації козацької автономії» і зробити свої «Записки про слобідські полки» взірцевою моделлю для подальшої історіографії [5, с. 337].

Відверто іронічним є вступ, де після полеміки з відомим на той час історичним твором провладної спрямованості пропонується власна версія викладу подій від всесвітнього потопу до постання Російської імперії і Запорозької Січі до ліквідації козацької вольниці. Зачин схематично повторює літописний канон про генеалогію слов'янських племен і походження Русі на широкому тлі біблійної і світової історії. Проте перегуки з «Повістю минулих літ» зміщуються в бік десакралізації, навмисного зниження минулого на рівні фабулярності, суцільної белетризації і представлення сфери високого, піднесеного, державного у прозаїчному ошатненні, колоритно виписаній череді подій як ланцюжка майже новелістичних, подекуди анекдотичних ситуацій. Тому «священні» моменти літописної оповіді обминаються, відверто ігноруються і створюють враження порожнечі порівняно з насиченим подіями описом діяльності Головатого. («Потом было то, было се… было другое… время текло… события следовали одни за другими… происходило опять то и се… по временам ни то ни се…и после того еще время текло… события следовали одни за другими… как вдруг…»). Центр оповіді переноситься з об'єктивного перебігу подій на сферу особистісного, інтимного, точніше, на проникнення історичного процесу у внутрішній світ людини, її побут, стосунки з безпосереднім оточенням. Історія вторгається в дім, наповнюючи камерний простір подієвістю, бурхливістю і, як наслідок, змінюючи долі «приватних» людей, які згодом стають частиною історичного життя, впливають на нього і повертають у потрібне для становлення нації русло.

Ця модель наративу передбачає навіть перетворення *неісторичного* в історичне, а прийом «переплетіння доль» сприяє інтеріоризації глобального змісту у сфері чутливості окремої людини або локальної спільноти. Не останню роль відігравав сентименталізм як органічно притаманний українській літературі спосіб відтворення психоемоційного життя і тип «чутливоті тубільного походження» (Зеров). Камерність і приватність сентименталізму добре

узгоджувалися з місцевим, крайовим оповідним дискурсом. «Так формувалося своєрідне краєзнавче зацікавлення минулим, виявлене в численних спогадах, фамільних літописах, анекдотах, повчальних оповідках, у яких важливим елементом виступала особиста причетність автора чи його роду до відомих історичних подій. Власне, Квітка у своєму нарисі пропонує читачеві такий "краєзнавчий" погляд на минувшину, навіть доленосні речі інтерпретуючи через "мале" й "наближене"» [1, с. 230].

Зосередившись на гостроті фабули, Квітка змальовує «чоловіка дикого і страшного», який у заметіль грудневого вечора 1787 року появляється в затишному патріархальному маєтку, грубо порушуючи спокій родини і лякаючи всіх своїм вбранням. Поява чи то гайдамаки, чи то «харциза-запорожця» в «большой волчьей шубе, на голове ужасной мохнатой шапке с длинными, висячими и также мохнатыми ушами» у перспективі всього твору створює типово карнавальну ситуацію з маскуванням і перевдяганням. Уведення незнайомця в сюжет здійснюється шляхом його поступового впізнавання, розгадування, причому він і сам допомагає цьому, демонструючи традиційні поведінкові практики та етикет запорожця. Знявши свій химерний одяг, «страшный гость явился явился обыкновенным "гостем", порядочным господином», бо ж під сподом був убраний відповідно до світських стандартів. Не лише брутальне мовлення запорожця, а й демонстрація своєї обізнаності, навіть поведінки характерника викликають здивування, створюють інтригу, яка, правда, відразу профанується («здесь должны быть проказы, или, как ныне называют *по-русски,* "мистификация" кого из знакомых»). У дворянському маєтку Головатий по суті розігрує маскарад, репрезентуючи семіотику «низової» неофіційної культури Запорозької Січі. Тому він і сприймається як представник антисвіту, втілюючи додатково проімперський негативний стереотип запорожців як бісів, нападників і розбишак.

Оскільки між цим уявленням і справжньою опозиційністю козацької вольниці до соціальних норм практично не відчувалася різниця, штучний стереотип і низова культура накладалися одне на одне і приводили в дію ефект подвійних смислів, віддзеркалення в єдиному образі офіційної ідеології і неофіційної архаїчної народної поведінки. Балансування між ними є надзвичайно зручним інструментарієм для розкодування колоніальних структур, ілюстрації тонко продуманого використання імперією елементів *своєї*, автентичної культури з метою конструювання *чужого* ворожого образу. М. Попович охарактеризував ієрархію Січі в категоріях карнавалу: «З погляду нормального соціального світу з його структурами Низ становив "антиструктуру" і "антисвіт". Сама назва "Низ" має не тільки географічний сенс; Запоріжжя було простором безпосереднього контакту з "чужим світом",а, отже, "нечистим", "нижнім", таким, що знаходиться на межі з Хаосом. Власне, Січ знаходилась за "порогом" свого, освяченого і окультуреного віками, господарськи й духовно освоєного простору... За соціально-культурним змістом запорізький Низ є світом "*навиворіт*", що й визначає його с*міхову, карнавальну символізацію*» (Попович 1998: 165).

Прочитання низки анекдотів, казусів, що трапилися з Головатим, крізь призму категорій карнавальної культури полегшує розуміння непростих взаємин між колонізованим і колонізатором, підлеглими і владою. Відзначимо, що обидва дискурси практично нероздільні, подекуди злиті в єдиному мовленнєвому потоці або невербальному жесті. Амбівалентність просякає без виключення всі рівні оповіді, досягаючи ефекту хамелеона, програвання ролей відповідно до ситуацій. Під запорозькою шубою був сюртук синього кольору, голова підстрижена за тодішньою модою, за козацькою грубістю приховувалася освічена світська людина. Проте, коли герой навіть вдається до переміни декорацій і демонструє за допомогою «чистого, употребительного языка» свою приналежність до імперського дискурсу, крізь його мовлення мимоволі прориває́ться стихія національного слова, хоча не без відтінку відданою на відкуп імперією екзотичності («чего неудобно было выразить так верно и сильно по-русски, тут он *украшал* – и точно украшал – речь запорожскою поговоркою, и все кстати и неподражаемо»).

Потрібно зауважити, що подвійна семіотизація стає нормою після реформування запорізького війська в чорноморське, коли до традиційно козацьких обов'язків і посад додавалися чини регулярної армії, а одяг ставав більш одноманітним, уніфікованим, окремі деталі армійської атрибутики нашивалися на старі мундири. Це суміщення й суто формальне поєднання звичаєвого, неписаного із штучним, офіційно регламентованим і номенклатурним ставало нормою часу. Вельми прикметно, що обмін емблематикою і символікою здійснювався і в зворотньому напрямку. Не лише Головатий був нагороджений орденами св. Георгія та Володимира 3-го ступеня, але й Потьомкін отримав титул «великого гетмана» і утримував «гетьманський конвой». Високоповажні особи іменувалися жартівливими карнавальними прізвиськами (Потьомкін – Грицько Нечеса) і виконували роль таких собі кураторів, покровителів Запорізької Січі. Однак це паритетне існування офіційної і неофіційної культур, двірцевого етикету і перевернутої ієрархії козацької вольниці виявляється позірним і пояснюється ідеологічно, стаючи імагололо́гічним образом, маркером здійснюваного імперією обміну на засадах демонстрованої лояльності. У межах цього сценічного майданчику «"малоросійський" колоніальний маскарад розігрується всередині офіційної культури російської імперії. У найзагальнішому сенсі через мову, одяг, типи простодушного й екзотичного народу відбувається імітація народності і "вписування" Малоросії у структури імперської культури та імперської влади. Так продукується і репродукується колоніальність, яка передбачає стирання автентичних етнонаціональних ознак, їхню гібридизацію й надмірність деталей, взятих із різних сфер – козацької історії, придворного одягу, елементів родинного життя, царського етикету…» (Гундорова 2009: 30).

Головна акція Головатого розігрується в Петербурзі, куди підтягуються потужні ресурси карнавальності з безперервною зміною масок, підлаштуванням під ситуацію, увінчанням-розвінчанням та іншими формами репрезентації «навиворіт». Докладно виписана сцена депутації являє собою фрейм з

численними варіантами ігрової поведінки, серією театральних мікровистав, побудованих на перевтіленнях і не менш змістовних цезурах між ними. Останній запорожець вдається до гри з цілком прагматичною метою, здійснюючи майже товарний обмін ідентичності на соціальні привілеї і матеріальні статки. І. Гофман вважає гру проявленням фреймової структури, в межах якої відбувається обмін, інтеракція, домовляння. «Гра – це форма взаємодії "*чужаків*", які уважно вивчають один одного, приглядаються і, нарешті, приймають один одного з непомітно-напруженою чемністю. Під грою тут розуміємо не інсценування уявлюваної ситуації, а цілком реальний обмін діями і ресурсами для досягнення мети» (Гофман 2004: 48). Герой нарису вдається до лицедійства з множинною ускладненою структурою, бо ж в ньому уявне і реальне, зовнішнє і внутрішнє зрощені і майже не піддаються розмежуванню на практиці. Окремі прояви справжнього, щирого, відвертого існують хіба що в найпотаємніших глибинах поведінки, як-от, непримітних жестах, словах, авторських коментарях.

По-перше, Головатий зовсім не проти інсценізувати вироблений суспільною свідомістю стереотип запорожців як «диких людей» зі страшними обличчями, дивного вигляду, які не знають людської мови і на все реагують не відомими жодному лексикону вигуками «та ни», «еге», «атож». «В такой маске Головатый явился к докладчикам, и ими описан был такими красками государыне…». Імаготип недолугих, грубих і неосвічених січовиків щоразу нарощується і навіть набуває ознак тубільної екзотизації, постає майже кітчовим, лубочним. Проте зсередини стереотип має потужну підривну силу, яка оприявнюється в іронічних деталях, підмічених авторським оком. Оповідь тримається на цьому ефекті подвійних планів, балансуванні зовнішнього і внутрішнього, офіційного, публічного і приватного. Погоджуючись з вельможами щодо необхідності дотримуватися двірцевого етикету, запорожці реагують так: «Чуємо! – отвечал Головатый своим наставникам, смотря в землю; *но при этом левый угол верхней губы его незаметно мигнул*» (Квітка-Основ'яненко 1981: 20). Відразу цей «неофіційний» жест оприявнюється словесно як спротив світському церемоніалу та ігнорування двірцевої ієрархії: «Як съумиемо». Справжнім порушенням диспозиції постає сцена появи групи людей с виголеними головами, оселедцями та довгими вусами, екзотичному одязі посеред блискучої, по-європейськи одягненої, придворної еліти. Очевидно, контрастна картина запорожців на загальному парадному тлі не лише викликає критичні судження на їхню адресу, але й сприяє тонким спостереженням Головатого, який є головною контроверсійною фігурою на цьому маскараді. Виявляється, ті, хто висміює та осуджує, самі заслуговують на гостру критику за їхнє мавпування, сліпе копіювання чужого, галоманію. Вельможі теж охоплені суцільним лицедійством, дистанціюються від *свого,* граючи в *чуже*, розмовляючи один з одним французькою мовою. Апофеоз розвінчання настає після урочистої промови «чистым выговором и приятным тоном» із емблематично значущим вкрапленням «та й годі» вразило вельмож і сподобалося імператриці. За розвінчанням відразу йде увінчання, ідеалізація цариці у поняттях патерналізму, усвідомлення

природності підпорядкування верховній владі, персоналізованої в кровноспоріднених категоріях: «Внимая же словам моим, “мати наша” скоро восприняла свой взор и улыбку, с окончанием речи удостоверяющую меня в снисхождении, благоволении и милости. Заметно было, что “та й годи”, произнесенное мною отличным от русской речи тоном и голосом, поразило ее и вынудило едва заметную усмешку» (Квітка-Основ’яненко 1981: 22).

Водночас це зведення на п’єдестал сповнене іронії, прохач від запорожців увесь час слідкує за найтоншими, найдрібнішими мімічними рухами цариці, поява і зникнення посмішки на її обличчі є для нього особливим маркером прихильності, стаючи також віддзеркаленням реакцій і оцінок на дивне лицедійство з боку вельмож. Квітка доречно фіксує цезури між віртуозною мімікрією і моментами розмаскування, спробами продемонструвати справжнє *я*, ідентичність, що не підлягає товарному обміну. Хоча ж насправді цезури такого роду є радше бажаннями письменника, виникають в його уяві. «Головатый отбросил уже свою маску как ненужную и начал показывать себя в настоящем своем виде, “но, – как говорил он, – когда попал в круг придворных, а притом имея на руках важное дело, должен был еще взять в помощь волчий рот и лисий хвост»” (Квітка-Основ’яненко 1981: 22).

Отже, лицедійство перетворюється в повсякденний ритуал, необхідний для включення героя в імперські структури і досягнення життєво важливої мети. Запорізька Січ стає в цих структурах екзотизованим образом, уявною спільнотою, ідеологічним конструктом, придатним для ведення перемовин, здійснення обміну в площині прагматичної комунікації. «Между тем Головатый вошел в моду», – констатує оповідач і з потужним нарощувальним темпом демонструє вдавання героя до різноманітних мімікрійних технік. Це і лестощі на адресу великих князів, і панегірики Катерині, які сусідили майже з фетишизацією, і складання жалібних пісень, і удаване ридання, сльозливість, – усе слугує остаточній меті Головатого. Він перетворює ідентичність на товарний знак, уявний образ, культурний патерн, за посередництвом яких ведуться перемовини і здійснюється обмін. Промовляння з позиції меншого, колонізованого, дотепна експлуатація фольклорного наративу із прихованим зверненням до цариці з приводу отримання Тамані постають проявами лицедійства як політичної тактики, запоруки успіху.

У фреймовій концепції «феномен “лицедійства” при аналізі міжнародних конфліктів з ігрової точки зори, показав, що наддержави так само, як і вуличні торговці, всім своїм виглядом виражають загальнолюдські цінності, щоби потенційні покупці змогли реалізувати притаманне їм бажання “зберегти обличчя” та прихильність нормі, навіть, якщо це обличчя належить зовсім не їм» (Гофман 2004: 49). Ясна річ, ця гра цілком відбиває взаємини між імперським центром і підпорядкованою йому периферією і вимагає політики лояльності, підтримання патерналістського іміджу. Головатий розуміє це та успішно випродуковує колоніальну екзотику на імперських теренах, вдаючись до низової, бурлескної поведінки, переносячи національну атрибутику в парадні зали, інсценізуючи «малоросійський» маскарад не як щось *чуже*, а як інваріант *свого*,

пізнаного в *іншому*. «Головатого приглашали по-прежнему на обеды и всегда с бандурою, просили спеть “свою” песню; он пел и *при случае* плакал припевая или пел приплакивая. Говорили: “Как хитер черноморец! Написал жалобу, подделал голос и поет публично”» (Квітка-Основ’яненко 1981: 25). Т. Гундорова, простежуючи діалектику і креативну силу бурлеску в репродукуванні колоніальності, зазначає, що «традиція бурлеску як “неофіційної” мови на основі “мужичьего наречия” закріплює колоніальний статус України, виокремлюючи її як екзотичну і простодушну провінцію, і водночас “вписує” в статусі підкореного й пристосованого “іншого” в структури імперської культури» (Гундорова 2009: 32).

Справжній перформанс із перевдяганням та зміною мовних кодів розігрує Головатий на шляху до Царського Села. Створюючи гротескні ситуації, ідентифікуючи свою поведінку за допомогою архаїчної лексики і тим самим ототожнюючи себе з виробленими здавна моделями слабшого, підкореного, герой пришвидшує хід справи і отримує Тамань.

Вдаючись до технологій формування іміджу за допомогою розкручування пружини чуток і пліток, закріплюючи уявний образ віртуозним лицедійством, запорожці, за влучним висловом М. Шкандрія, в столиці «щасливо “поставили на сцені“ українську ідентичність». Зрозуміло, сценічність зумовила ті подвійні коди, які є передумовою відчитання постколоніальних смислів. Адже лояльність Головатого до імперії – це продукт його лицедійства, тому є двозначною. «Його нарікання від імені війська, так само, як і його майстерно написане звернення, сповнене поваги до імператриці та захвату перед нею, – все це твори, виставлені на публіку, але ясно, що його щирі почуття належать історичній Січі. Публічна вистава автономної ідентичності пов’язана з порушенням умовностей світського товариства: мова й манери запорожців інколи напрочуд грубі, межують з неповагою до імперської влади, консервативних вартостей та ієрархії. Молодий Квітка відкриває у своїх гостях ідентичність, з якою він глибоко пов’язаний» (Шкандрій 2004: 216-217).

Висновки. Карнавальність в нарисі Квітки постає способом текстуалізації історії, яка включається в процес переосмислення сучасності і стає піддатливим матеріалом для постколоніального письма з його нетривкими подвійними кодами. Вироблена на підґрунті складної взаємодії минулого і теперішнього поетика історії поєднує тропологічний характер з ментальним переносом ідей, образів, іміджів за допомогою селекції, відфільтровування історичною пам’яттю. Емоційно відібрані фрагменти минулого дискурсивно оформлюються у відповідні тропи і жанри, які навантажуються додатковими моделюючими функціями і віртуозно підлаштовують нарацію під ідеологічні завдання автора. Сугестивний вплив фамільної хроніки, одомашнення історії особистими спогадами про гостювання і бенкети запорожців в родинній господі, насичення оповіді анекдотичною фабулярністю, різноманітними формами лицедійства, – все це сприяє самобутній поетиці історії, в якій закладені коди національної ідентичності.

Література

1.*Борзенко О.* Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі її становлення). Харків, 2006. 322 с. **2.** *Гофман И.* Анализ фреймов. Эссе об организации повседневного опыта. Москва, 2004. 752 с. **3**.*Гундорова Т.* Микола Гоголь і колоніальний кітч. *Гоголезнавчі студії.* Ніжин. 2009. Вип. 18. С. 17–40. **4.** *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібрання творів у семи томах. Київ, 1981. Т. 6. С. 518-582. **5.** *Маслійчук В.* Ілля Іванович Квітка – малознаний історик кінця XVIII – початку XIX століття. *Український археографічний щорічник.* Київ, 2006. Вип. 10 / 11. С. 318–342. **6.** *Попович М.* Нарис історії культури України. Київ, 1998. 728 с. **7.** *Шкандрій М.* В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. Київ, 2004. 296 с.

УДК 811.161.2'42:32

Людмила Марчук
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СЕМАНТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ

Предметом дослідження статті є політичний текст української сучасної преси, як текст, який не тільки повідомляє про події об'єктивної реальності, але й насамперед виявляє соціально-прагматичну позицію автора, а також параметри його семіотичного відношення до того явища, яке утворилося в українській мові як наслідок подій і змін у суспільному житті країни.

***Ключові слова**: політичний дискурс, політична мова, мовні кліше, мовна постать, експресивність.*

The subject of the article is the political text of the Ukrainian modern press, as a text that not only reports on the events of objective reality, but also primarily reveals the socio-pragmatic position of the author, as well as the parameters of his semiotic attitude to the phenomenon formed in the Ukrainian language. consequence of events and changes in public life.

***Key words:** political discourse, political language, language clichés, language figure, expressiveness.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Політичний дискурс українських мас-медій — це автономний і синтетичний чинник внутрішньої і зовнішньої політики, регулятор і координатор політичних процесів у державі і водночас їх віддзеркалення. Як багатожанровий різновид публічного мовлення, політичний дискурс характеризується цілою низкою специфічних засобів: специфічна детермінована політичною діяльністю лексика, набір гасел, закликів тощо, невербальні засоби. Вважається, що їх інформативність перевищує відповідну вагу вербаліки. Політики усвідомлюють необхідність оволодіння таким стилем мовлення і нормами літературної мови, які здатні впливати на слухача. Завдання політика в побудові мовленнєвого акту – правильно розташувати, компонувати мовні одиниці, створити правильну промову за допомогою словесної імплікації за рахунок ідеологічності, оцінювання, модальності, рухомості, семантики та прагматики слова, варіативності денотативних та конотативних значень одних і тих же мовних знаків під впливом соціальних, культурних та інших чинників.

Аналіз наукових досліджень. Політична комунікація не існує поза конкретним текстовим простором, її апелюють через ЗМІ. «ЗМІ фактично є основним середовищем її існування» [8, с. 21]. З огляду на це, лексичні іновації, властиві політичній комунікації, з'являються на сторінках газет і журналів. дослідниця Н.В. Кондратенко зазначає, що «в зарубіжному мовознавстві проблеми лінгвістичної генристики та їх типології в різних типах дискурсів висвітлено в наукових розвідках А. Вежбицької, Дж. Сьорля, В. Дементьєва, М. Кожиної, К. Сєдова, О. Сиротініної, Т. Шмельової та ін., а в українському – Ф. Бацевича, О. Почепцова, С. Шабат-Савки, Т. Яхонтової та ін.» [5, с. 85] та стверджує про недостатність вивчення мовленнєвих жанрів у політичному дискурсі.

Мета та завдання – дослідити композиційну і семіотичну цілісність політичного тексту як явища соціально-політичного рівня для побудови мовного портрета політика, а саме дати відповідь на питання: які образи політиків найчастіше трапляються як засіб виразності в сучасній українській пресі? Які джерела поповнюють засоби виразності політичної мови ЗМІ?

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Процес семантичної ідентифікації політичної мови пов'язаний з тим, що в мові існують потенційні ідеологеми, тобто слова, «які за самою своєю природою ніби схильні до ідеологізації» [7, с. 39]. Це насамперед: займенники *ми, наш*, що у сучасному медіапросторі позначає: *ми* – «я і всі українці», *наш (наше, наша), свій (своя, своє)* – «українське». Наприклад, в інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського The New York Times. Розмова відбулася 16 грудня 2020 року. *«Перше – **ми** за 28 років вперше відкрили ринок землі, ухвалили важливі законопроекти в цьому напрямку. Було все – страйки, політичний вплив різних фінансових груп, правда, абсолютно ніхто не хотів, щоб ми ухвалили законопроект про землю – основний законопроект на сьогодні. Земельна реформа вже почалася – вперше за 28 років. Це велике досягнення. Друга історія – це інфраструктура, якої, я вважаю, в країні не було, точніше, вона була, але за неї було дуже соромно, доріг в Україні не було. Коли **ми** кажемо про наступний крок, я говоритиму про інвестиції, про концесію й так далі. А щоб когось запрошувати, треба розуміти, що людина повинна якось до тебе долетіти й доїхати»*[3]. Так само експресивного забарвлення набуває займенник *свій*: «*На жаль, більшість нашого народу вихована олігархічним телебаченням, яке робить усе, щоб відучити людей логічно мислити і нав'язати їм виключно свої емоційні сприйняття світу, а грати на емоціях вони вміють*» [6].

Також надзвичайно мотивовані амбівалентні лексеми на зразок *вітчизна, батьківщина, влада, сила, держава, боротьба, прапор, перемога, щастя, самоврядування, патріотизм, громадянське суспільство, рівність, справедливість, благо, герой, битва, прогрес (поступ), курс, депутат* і т. ін., що можуть вживатися з різною оцінною семою: *«Прикметно, що такий гіпотетичний висновок отримав своє підтвердження в заяві МЗС ФРН,*

*присвяченій згаданому використанню ЗС **України** БПЛА Bayraktar. Щодо цієї заяви з'явилося вже чимало коментарів, у т.ч. і **посла України** в ФРН Андрія Мельника. Однак усе ж у двох словах нагадаю суть проблеми, яка полягає в тому, що стурбованість МЗС ФРН щодо загострень на Донбасі викликає не загибель українських військовослужбовців, а саме збройна відповідь **української сторони** на їхнє вбивство.*

*У ситуаціях, коли треба захищати Росію, бо того і гляди їй знову надають по мордах, усякий там гуманізм та **загальнолюдські цінності** для МЗС ФРН відходять на десятий план! Ну, дійсно ж, що таке життя та здоров'я українських солдатів у порівнянні з тим, що український Bayraktar знищив аж цілу гаубицю російських окупаційних військ! Аморальність та паскудність цієї заяви МЗС ФРН реально зашкалює!»* [6].

Оцінна семантика наповнює й імена окремих політиків. Наприклад: *«Під час однієї з душпастирських розмов, які з В'ячеславом Чорноволом регулярно провадилися в мордовському таборі, на запитання начальника зони майора Пікуліна, яку посаду той обійматиме у незалежній Україні, Чорновіл відповів: «У вільній Україні я обійматиму лише одну посаду – редактора опозиційної газети». «А-а-а, – завівся начальник. – Ось яка ви **небезпечна людина, Чорновіл**! Ви навіть у незалежній Україні будете опозиціонером!». Тоді В'ячеслав Максимович іще не знав, наскільки пророчими виявляться ті його слова, і що йому навіть після проголошення незалежності доведеться тримати опозицію до влади, утверджуючи власним прикладом критерії порядності й жертовності в політиці»* [2].

Крім того, відбувається зміна референційної проєкції. Так, упродовж останніх двох десятків років конотативно-оцінний макрокомпоненг концепту *держава* еволюціонував від позитивної конотації на позначення СРСР (пор. урочисті номінації – країна миру (праці), й оплот всього прогресивного людства, символ дружби) до негативної у значенні «командно-адміністративна система» (Московсько-комуністична імперія зла, імперський Молох, місце неправди і зла) і знову меліоративної, однак його референційна співвіднесеність пов'язана з іншим геополітичним об'єктом – Україною. Наразі головна тема – війна. Наприклад: *«Тоді військові експерти констатували, що хоча активні бойові зіткнення припинилися, військові підрозділи **самопроголошених «республік»** активно використовують на лінії зіткнення саморобні ударні безпілотники з під'єднаними гранатами чи мінами.*

*Крім того, на лінії фронту не припинявся снайперський вогонь: джерело BBC News Україна у **генштабі України** ще у листопаді розповідало, що з ворожого боку постійно діють «10-12 груп професійних снайперів з Росії»*[1] .

У зв'язку з тим, що сучасна політична мова широко послуговується розмовними засобами, значний науковий інтерес становить дослідження «розмовного» словотворення. У мові публіцистики виразно виявляють свої стилістичні властивості ті словотворчі засоби, в яких експресивність зумовлена включенням деяких розмовних елементів, зокрема принагідно вжитих

неологізмів, лексико-семантичних суфіксів і префіксів (формальних показників розмовності), а також словотвірних типів як схем побудови слів, за якими утворюються словотвірні мовні одиниці з відтінком розмовності. Найяскравіші приклади – мовлення Олега Ляшка: Тим часом за результатами дослідження IMI, у 2017 році **Олег Ляшко** – на другому місці (після Опоблоку) за кількістю замовленої політичної джинси у всеукраїнській пресі і онлайн-виданнях. *«Я не такий дурний, щоб платить гроші за розміщення новин. Я кажу: за гроші любий дурак може, а ти зроби без грошей. Олег Ляшко просто для всіх цікавий. І якщо Ляшко йде колядує, то це цікаво всім»*, – впевнено відповідає на ці звинувачення з боку медіаекспертів лідер Радикальної партії [4].

Для політичної мови розмовне мовлення є потужним джерелом оказіонального слововживання, що супроводжується якісними змінами і в надрах семантики слів, і у формі їх вираження.

Соціальна перебудова, зміна державної системи змінили самі умови функціювання української мови, її комунікативно-прагматичний характер. Тому найдієвішими екстралінгвістичними чинниками процесу ідеологізації сучасної української мови є ідеологія і соціальна структура суспільства, які впливають на світосприймання людей. Таке спрямування вказує на підсилення орієнтації на особистість політика. Наприклад, постать Ігоря Петровича Смешка. Проаналізувавши декілька інтерв'ю з політиком можемо виділити мовні кліше, які він часто використовує: *рецепт тільки один – **ставати сильним; на мою думку; ми** повинні захворіти **своїм економічним націоналізмом** і, до певної міри, егоїзмом; **якщо я не помиляюсь; ми передбачили; ми маємо***. Мова його чітка, лаконічна, присутні жести, але це тільки доповнює його мовлення.

Висновки, перспективи подальших досліджень. Таким чином, політична мова аналізується через категорії «соціолект», «дискурс», «мовні кліше». Загалом можна вважати, що у широкому розумінні мова політикуму – це мова публічної сфери. У вузькому розумінні політичний дискурс – це дискурс політиків, клас жанрів, закони функціювання яких є похідними від інституційних властивостей (соціальних норм) певної системи суспільних ситуацій. Перспективами дослідження вважаємо аналіз стилістичних властивостей та словотворчих засобів, в яких експресивність зумовлена включенням деяких розмовних елементів, лексико-семантичних суфіксів і префіксів та інших засобів творення експресивності політичного дискурсу.

Література

1.*Велика війна на Донбасі*. BBC News/ 12 березня 2021року.**2**.Вічний опозиціонер: 24 грудня народився В'ячеслав Чорновіл. *Український інститут національної пам'яті*: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/vichnyy-opozycioner-24-grudnya-narodyvsya-vyacheslav-chornovil. **3**.Інтерв'ю Володимира Зеленського The New York Times. 19 грудня 2020 року. https://www.president.gov.ua/news/intervyu-volodimira-zelenskogo-new-york-times-65705.
4.*Інтерв'ю Олега Ляшка.* Відео детектор медіа. https://video.detector.media/interview/oleg-lyashko-khay-natalya-vlashhenko-zgadaye-yak-vona-otrymuvala-vid-mene-zarplatu-i162.
5..*Кондратенко Н.В*. Лексичні особливості текстів мовленнєвого жанру «Політична програма». *Вісник Одеського національного університету імені І. Мєчнікова*. Сер.:

Філологія. 2017. Т. 22, вип. 2(16). С. 85 – 90. **6**.Небезпечна вісь. Чиїм союзником є Німеччина у війні Росії проти України? Газета «День». 3 листопада 2021 року: https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/nebezpechna-vis. **7**.Норман Б. Ю. К семантической эволюции некоторих русских слов (об идеологическом компоненте значения). *Мова тоталітарного суспільства*. Київ : Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні, 1995. С 37-43.**8** .Шейгал И. Семиотика политического дискурса. Москва, 2004. 276 с.

УДК 821.161.2-31 Головко

Ярослава Муравецька
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (м.Київ)

«ЧЕРВОНИЙ РОМАН» АНДРІЯ ГОЛОВКА МІЖ «КРУЧЕНИМ ШЛЯХОМ» ТА «АВТОБІОГРАФІЄЮ»: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено інтертекстуальний зв'язок між повістю «Червоний роман», оповіданням «Крученим шляхом» та «Автобіографією», яку проанізовано як художній твір. Вчена аналізує прихований зміст вищезгаданих творів.

***Ключові слова*:** *інтертекстуальність, Андрій Головко, «Червоний роман», «Крученим шляхом», «Автобіографія».*

Intertextual connections between the story "Red Novel", the story "Twisted Path" and "Autobiography", which is analyzed as a work of fiction, are investigated in the article. The scientist analyzes the hidden content of the above works.

***Key words:** intertextuality, Andriy Golovko, "Red Novel", "Twisted Path", "Autobiography".*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Досить умовно творчість письменників-соцреалістів можна поділити на два періоди: до і після 1934 року. Як слушно зазначає О. Філатова, чинниками цієї умовності є те, що, по-перше, «підвалини соцреалістичної естетики закладалися задовго до його публічної легітимізації – ще в двадцяті роки», а, по-друге, «до кінця тридцятих років численні партійні директиви й постанови офіційно закріпили за книжкою функціональний статус виховного, мобілізаційного й організаційного засобу». [6, с. 28-29]

Отже, навіть досліджуючи твори 20-х років, важко бути упевненим щодо розмежування авторської волі та партійної доктрини, тим паче, якщо йдеться про Андрія Головка – письменника-комуніста, який схилявся до ідей «червоних», з дитинства марив ідеалом революціонера-борця. Задля декодування авторського задуму видається слушним залучення інтертекстуального аналізу творів письменника: повісті «***Червоний роман***» (1922), оповідання «***Крученим шляхом***» (1924), «***Автобіографії***» (1925).

Аналіз наукових досліджень, у яких розглянута проблема і на які спирається автор, виділення невирішених аспектів загальної проблеми, про які йтиметься в статті. Зазвичай «***Червоний роман***» Андрія Головка (1922) досліджується радянськими (К. Фролова, О. Килимник, В. Півторадні) і

сучасними вченими (В. Хархун, Г. Яструбецька) у порівнянні з «Блакитним романом» Гната Михайличенка (1921). Значно рідше згадується «***Автобіографія***» (1925) (Г. Яструбецька) чи оповідання «***Крученим шляхом***» (1924).

Радянські літературознавці інтерпретують оповідання «***Крученим шляхом***» як своєрідне продовження повісті «***Червоний роман***». О. Килимник зауважує, що в «***Крученим шляхом***» автор піднімає тему бандитизму, яку розпочав у «***Червоному романі***». [4, с. 24] Із таким тлумаченням важко погодитися, адже вищезгадану тему в обох творах змальовано досить однаково, отже, можемо казати про своєрідне дублювання. Можна також констатувати подібні образи, мотиви, деталі (променисті очі у героїнь-комуністок; асоціювання прізвища Петленка з «петлею» у ***«Червоному романі»*** й згадка про петлю як про метафору заплутаного життєвого вибору у ***«Крученому шляху»***; картуз з «дутими» крисами як елемент одягу героїв обох творів тощо).

Єдиний персонаж з оповідання «***Крученим шляхом***», не пов'язаний з «***Червоним романом***» – Оксана, кохана Юрка, роль якої зводиться до репліки про героїчність партизан на початку твору та репліки про бажання вступити в К. С. М. У наприкінці. Можна сказати, що героїня певним чином відтворює й повторює шлях Юрка. Отже, виникає питання про мотив написання настільки схожих текстів.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті – розкрити приховані сенси повісті «***Червоний роман***», оповідання «***Крученим шляхом***» та «***Автобіографії***», дослідивши інтертекстуальні зв'язки цих творів. Мета обумовлює такі завдання: проаналізувати сюжет «***Червоного роману***» та «***Крученого шляху***»; порівняти жіночі образи у всіх текстах; виявити спільні мотиви «***Автобіографії***» та «***Червоного роману***».

Виклад основного матеріалу. Зміст оповідання ***«Крученим шляхом»*** такий. Головний герой Юрко вважає своїм ідеалом Кармелюка, мріє обороняти скривджених: «*От женуть шляхом заарештованих селян. Набігли – звільнили… Ось на Катеринославщині, де голод (і Оксана ж утекла з голоду), зупинили поїзд з зерном. Вагони – трісь! – Ой, братці-голодні, забирай!*». [2, с. 5] Тож Юрко вирішує пристати до партизанів, які пояснюють йому, що комунія – це *«панська петля»* [2, с. 12] на селян.

Поступово герой починає замислюватися про правильність обраного ним шляху. Найбільше Юрка приголомшує напад на зсиппункт – гори хліба звели на попіл у той час, коли в країні голод. Хлопець вбиває отамана і допомагає червоноармійцям викрити петлюрівців. Юрка за участь у ліквідації банди звільнено, проте він картає себе за минуле й не наважується прийти до комсомольського клубу. Знайомий комсомолець переконує його, що двері клубу відчинені для всіх бідняків. Юрко пише заяву в К. С. М. У., Оксана прохає вписати і її.

Шлях «ти» з ***«Червоного роману»*** починається з роздумів про жатки: *«Непотрібні ми станемо. Один із сотні хіба щасливий до машин піде в погоничі».* [3, с. 112] Роздуми «я» видаються продовженням думок «ти» і водночас

нагадують мрії Юрка (***«Крученим шляхом»***): *«<…>два десятки жаток-самов'язок, ну, хай до них півсотні людей. А решта? Здихати тоді. Або ж… Ув осінню ніч спатиме, обжершися з 1000 десятин, економія. <…> Товпа нас, голодних. – Ей, а ну ножика в пузо! Брязь! – замки. Замість тельбухів посиплеться зерно».* [3, с. 112]

Мрії про героїчне врятування селян від голоду об'єднують «я» («***Червоний роман***») та Юрка («***Крученим шляхом***»); «ти», на відміну від них, не прагне бути героєм-визволителем, а марить про щасливе життя з дівчиною і працю на власному хуторі. Розпочинається війна 1914-1917 років. «Ти» зізнається «я», що може збожеволіти, марить про минуле: *«Ах, як хочу туди! Сонце над золотим степом… У садку хутірець… Дівчина моя хороша».* [3, с. 123]

«Я» продовжує мрії «ти»: «*У повітрі, насиченім «махрою», брудними тілами, чулося придушене твоє зітхання. А потім тихий і журливий спів… Я чув його, як уві сні, дивився розпанаханими очима в ніч і бачив, як у тумані – село убоге… смутні обличчя… казки зоряної ночі. Десь на леваді співали дівчата тихо і журно. (Втекти!) Туман заколихавсь – зникло все, а натомість – ліс. Під сосною в шинелі хтось… Навколо сірі фігури… «за побєг!» клац-клац затвори…»*. [3, с. 123]

Наступна зустріч персонажів відбувається у селі, захопленому червоними. «Ти» залишається в селі, уникнувши боротьби, долучається до руйнування панського маєтку, нещадно б'ючи жатки. Тим часом більшовики відступають, «ти» уникає розстрілу, стає партизаном, потім, прориваючи оточення білих, з'єднується з червоними, де й зустрічається з «я». Згодом «ти» втікає знову. Між ним і дівчиною відбувається діалог про комунію. Кохана переконує його, що комуністи їх надурили. «Ти» вирішує приєднатись до Петленка.

Надалі «ти» повністю відтворює шлях Юрка («***Крученим шляхом***»): бере участь у спаленні «зсиппункту», розчаровується, згадує юрбу голодних, вирішує вбити отамана та допомогли червоним у ліквідації банди, за що його милує Ревтриб. Повість «***Червоний роман***» закінчується зустріччю «ти» й «я». «Ти» обробляє землю, «я» їде крізь XX-XXI століття до казки-комуни. К. Фролова пише, що «Червоний роман» був перероблений письменником на оповідання «Крученим шляхом». [7, с. 44]

У зв'язку з цим варто відзначити два моменти – поглиблення аспекту навернення героя до радянської влади та образ «Юрка» як змонтований з прагнень «я» й долі «ти». У ***«Червоному романі»*** зазначено: *«Ревтриб судив тебе й інших. Кого було присуджено до найвищої кари – розстрілу. Кого на п'ять-десять літ «прінудітельних работ». Тебе ж і ще кількох – за щире каяття, за подані відомості, що дали полегкість до ліквідації бандитизму <…> присуджено від сторожі звільнити»*. [3, с. 159]

У ***«Крученому шляху»*** «прощення» героя змальовано більш масштабно та урочисто: *«Тінями сірими лячно йшли до великого будинку Г. П. У. З каяттям, з замерлим серцем. <…> А виходили – звільнені. З блискучими очима, з поривним туканням у грудях. Хмільні розсипалися на всі боки – додому…»*. [2, с. 28]

Завершується оповідання лекцією у комсомольському клубі й приєднанням Юрка, Оксани до більшовиків, що також поглиблює ідеологічну спрямованість.

Радянська критика тлумачила образ «я» з ***«Червоного роману»*** як своєрідного наставника, свідомого комуніста, який «виховує героя-бідняка» (П. Орлик). [5, с. 6] Проте з деяких моментів повісті складається неоднозначне враження: «я» не втікає з війни, але марить втечею, навіть уявляючи кару за неї; продовжує деякі думки «ти» так, що вони видаються роздумами однієї людини, що доводить схожість цих героїв.

Цікаво й те, що шлях Юрка можна означити як поєднання долі «я» і «ти»: мрії про героїчні вчинки, бажання допомогти голодним селянам (прагнення «я»), перебування у банді, жаль за спаленим хлібом, вбивство отамана, радість від помилування (вчинки «ти»), навернення до комунізму (переконання «я» протягом всього твору). Можна сказати, що Юрко є своєрідним містком переходу між «ти» та «я».

Персонажі ***«Червоного роману»*** протиставлені одне одному через ерос. Кохана «ти» – протилежність ідеалу дівчини, вона байдужа до героя і відповідає на його любов лише за вказівкою Петленка, якому потрібен був новий спільник. Героїня змальована у знижених, натуралістичних тонах: *«Не чув ти в кутку на соломі шарудіння двох тіл оголених, важкого дихання їх, придушених скриків чи з болю, чи з радощів…»*. [3, с. 152]

Натомість кохання «я» – втілення революції, напівреальна-напівсимволічна жінка з «золотим волоссям і променистими очима», яка показує герою шлях до комуни-казки. [3, с. 112] Прикметно, що спершу вона з'являється герою заарештована, потім – уві сні, де показує комуністичне майбутнє, наприкінці – єднається з «я» під час жовтневої революції. Дотичним до неї є образ комуністки з оповідання ***«Крученим шляхом»***, вже цілком реальної простоволосої жінки в шкуратяній куртці, з ясними очима, жертви нападу петлюрівців. [2, с. 17]

Власне, символічна опозиція у «Червоному романі» оприявлена чітко: з одного боку, ідейний ерос революції, шлях до втілення всесвітньої комуністичної казки; з іншого – натуралістичний, знижений ерос до звичайної жінки, прагнення особистого щастя. Схожий конфлікт знаходимо у тексті ***«Автобіографії»*** (1925), яку, як зазначає П. Орлик, «є всі підстави віднести до художнього твору». [5, с. 15]

А. Головко у «***Автобіографії***» згадує, як у молоді роки він заснував організацію «Юнацька спілка», видавав часопис «Рідна мова», у якому публікував свої твори і статті. [1, с. 9] У ті ж роки відбувається зустріч письменника з першим коханням – Танею. А. Головко з самого початку вбачає в закоханості конфлікт: *«Ні, окрім жартів, – страшенно змінився. <…> І «муза» така «малокровна» стала: – «ночі зоряні… Туман хвилями… Кохання слиняве…» Од цього і до пелюшок недалеко <…> Треба боротися. Дурницю одкинути. Слину обтерти. І – в працю, в боротьбу»*. [1, с.12]

Цікаво, що у автобіографії згадано про захоплення Головка й його друга Петра твором Гоголя «Тарас Бульба»: «Я ж був Андрій «Бульбенко», а «Остап» –

Петро». [1, с. 9] Тож, помітивши зміни у настрої Андрія, Петро питає, чи не зустрів він якусь полячку. [1, с. 11] З часом конфлікт між особистим щастям і загальною комуністичною казкою лише поглиблюється. Письменник характеризує життя то як озеро тихе, поросле ряскою, від якого *«в серці шумовиння вкривалось ряскою»*, то як *«голубу казку»*. [1, с. 17]

Зрештою, А. Головко усвідомлює, що не може покинути дружини, тож залишається з нею, коли відступають більшовики. [1, с. 20-22] Це нагадує епізод з «***Червоного роману***», у якому персонаж «ти» зостається в селі замість того, щоб йти з червоними. [3, 139-140] Символічно, що білі заарештовують «ти» саме тоді, коли він збирається на побачення. [3, с. 140-141] Проте конфлікт цим не вичерпується, письменника знову тягне у вир подій: *«І, може, то була весна, і листи од Петра палкі із закликом – у голубій хатині став я задихатись. Тягло в далину, в борню, в горіння…»*. [1, с. 20-22]

Вдруге Головко віддає перевагу особистому, коли у 1921 році вирішує не повертатись на війну: *«Це було зроблено. Хоч знав я кваліфікацію мого «прєступлєнія». Хоч знав кару за нього – розстріл. Хотіння моє було вище за мої страхи»*. [1, с. 25] Цей епізод водночас дотичний і до втечі з війни «ти», і до роздумів про дезертирство «я» («***Червоний роман***»).

У закінчення автобіографії А. Головко віддає перевагу комунізму: *«Із далини тоді бурею прилетіла. Стала перед очі буйна, призивна. І в очах – блискавки. <…> Руки простягла. – Летімо! У серце дві любих руками вчепились. – Не можу. Тоді ще блискавки з очей. <…> З болем, з мукою пригорнув любих востаннє <…> і з криком болю із серця вирвав»*. [1, с. 31-32]. Символічний образ революції дотичний до образа революціонерки і в «***Червоному романі***», і в «***Крученим шляхом***» (мінімум опису, наголос на очах, які випромінюють світло).

Висновки, перспективи майбутніх досліджень. У «Автобіографії» наведено кілька мотивів, які дотичні як до «ти», так і до «я» («***Червоний роман***»). Отже, можна припустити, що мова йде про роздвоєння героя «***Автобіографії***» між селянином, закоханим у земну дівчину, і червоноармійцем, відданим ідеї революції. Ця тема втілилася у «***Червоному романі***». У оповіданні «***Крученим шляхом***» цей конфлікт знімається – кохана Юрка Оксана, земна дівчина, не є втіленням петлюрівщини (як дівчини «ти») чи революції (як ідеал «я» і образ у «***Автобіографії***»), що нівелює протиставлення власного та суспільного життя.

До того ж, наприкінці твору Оксана стає комуністкою, тобто поєднує ознаки і звичайної дівчини, і червоного ідеалу. Юрко також долає протиріччя між селянином та комуністом. Здається, що герою вдається уникнути закінчення шляху «ти» (отримання землі, а не навернення до комунізму) завдяки подібності його бажань з «я» (бути оборонцем скривджених). Водночас через всезагальне прощення оповідання виглядає як спроба художнього самовиправдання за зраду революційних ідеалів самим письменником (уникнення боротьби, неповернення на війну).

Залучення інтертекстуального аналізу прози А.Головка дає змогу по-іншому перепрочитати його творчість, відкривши нові можливості для дослідження.

Зокрема, варто співвіднести деякі образи ***«Червоного роману»*** (блакить) не лише з «Блакитним романом» Гната Михайличенка, а й з іншими творами самого письменника (образ «голубої казки» у ***«Автобіографії»***).

Література

1.*Головко А.* Автобіографія // Можу. Державне видавництво України. 356 с. **2.** *Головко А.* Крученим шляхом. Видавництво «Шлях освіти». Харків, 1924. 32 с. **3.** *Головко А.* Червоний роман // Можу. Державне видавництво України. 356 с. **4.** *Килимник. О.* Андрій Головко (життя і творчість). Державне вид-во художньої літератури. Київ, 1954. 188 с. **5.** *Орлик П.* Андрій Головко. Нарис життя і творчості. Видавництво «Дніпро». Київ, 1986. 211 с. **6.** *Філатова О.* Автор і текст у системі соцреалізму: монографія. Видавництво Іліон. Миколаїв, 2017. 243 с. **7.** *Фролова К.* У боротьбі за нову красу // *Фролова К, Пасічник М.* Андрій Головко. Вид-во художньої літератури «Дніпро». Київ, 1967. 256 с.

УДК: 82-311.6+801

Надія Павлюк
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ЦИТАТА ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ Ю. МУШКЕТИКА

У статті досліджуються особливості інтертекстуальних відношень на рівні цитати в історичній прозі Ю. Мушкетика. У результаті аналізу творів письменника з'ясовано, що тематичними джерелами імпліцитної та експліцитної цитатності є фактичний матеріал, фольклор, художня література та Біблія. Міжтекстова взаємодія в романах та повістях автора орієнтована на зв'язок з національним та світовим культурно-історичним надбанням.

Ключові слова: *інтертекстуальність, цитата, фольклор, Біблія.*

The peculiarities of intertextual relations at the level of a quotation in the historical prose of Yu. Mushketyk are investigated in the article. An analysis of the writer's works reveals that the thematic sources of implicit and explicit citations are factual material, folklore, fiction and the Bible. The intertextual interaction in the author's novels and short stories is focused on the connection with the national and world cultural and historical heritage.

***Key words*:** *intertextuality, quotation, folklore, Bible.*

Постановка проблеми. Історична проза Ю. Мушкетика заслуговує на особливу увагу, адже в ній митець розкрився як талановитий письменник, знавець історії нашої країни, самої атмосфери життя певного історичного періоду, дослідник внутрішнього світу персонажів творів. У романах та повістях («Семен Палій», «Гайдамаки», «Яса», «На брата брат», «Гетьманський скарб», «Прийдімо, вклонімося…», «Погоня», «Останній гетьман», «Ніч без світання») автор достовірно та повно відтворює історичну панораму, дотримується законів художнього перетворення дійсності, поглиблює сутність історичних подій, в епіцентрі яких – життєва драма людини та закономірності її буття.

Аналіз наукових досліджень. Дослідники історичної творчості письменника (В. Шевчук, Л. Ромащенко, Л. Ромас, О. Проценко, А. Шевченко та інші), аналізуючи оригінальність індивідуальної творчої манери Ю. Мушкетика, виділяють певну систему стильових домінант творів митця (психологізм, ліричність, філософічність тощо). Однак специфічною стильовою особливістю історичної прози письменника є також інтертекстуальність, зумовлена жанровими модифікаціями історичного роману та повісті XX- початку XXI ст.

Варто зауважити, що інтертекстуальність – явище багатогранне, в його основу покладена взаємодія великої кількості текстів на імпліцитному та експліцитному рівнях: «Кожний текст виступає як інтертекст; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш чи менш пізнаваних формах… <…> …бо завжди до тексту й навколо нього існує мова» [1, с. 415]. Згідно з класифікацією інтертекстуальних відношень Н. Фатєєвої розрізняють цитатність, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність, інші моделі інтертекстуальності: інтертекст як троп чи стилістична фігура, інтермедіальні тропи та стилістичні фігури, звуко-складовий і морфемний типи інтертексту та запозичення прийому; поетична парадигма [15, с. 120-160].

Одним із найпоширеніших інтертекстуальних зв’язків в історичній романістиці Ю Мушкетика є цитата – «дослівний уривок з іншого твору, вислів, що наводиться письмово чи усно для підтвердження або заперечення певної думки…» [3, с. 722].

Мета дослідження – проаналізувати інтертекстуальні відносини на рівні цитати на матеріалі історичної прози Ю. Мушкетика.

Виклад основного матеріалу. Цитата, на думку дослідниці Н. Фатєєвої, «…активно націлена на «опуклу радість впізнання», проте ця заданість може бути як експліцитною, так і імпліцитною» [15, с. 122], тобто цитати можуть супроводжуватися вказівкою на автора або бути без неї, коли чужий текст вливається в інший таким чином, що його важко розпізнати.

Найбільшу групу цитувань, спричинену жанровою специфікою романів та повістей Ю. Мушкетика, становлять прямі та опосередковані цитати з різноманітних історично-документальних та конкретно-історичних джерел, які виконують функцію своєрідних історичних коментарів та довідок, що підтверджують фактологічну правдоподібність відтворюваного.

Духовна атмосфера відображуваної історичної епохи розкривається також через надбання усної народної творчості, адже саме фольклор є найбільш «…вираженим суб’єктивним фактором творчості…», який формує та впливає на «…сюжетно-композиційну структуру і проблемно-тематичну своєрідність» творів на історичну тему [2,с. 61]. На інтертекстуальному рівні суперечливим є питання міжтекстової взаємодії художнього тексту та тексту, першочергово збереженого в людській пам’яті. У зв’язку із засвоєнням фольклорного різноманіття дослідник С. Неклюдов зауважує: «Авантекстові компоненти фольклору належать традиції в цілому, а не даному конкретному тексту й навіть не самому твору…» [14, с. 2-3]. Проте, як стверджує літературознавець Т. Цив’ян, «…фольклорний авантекст як

попередня стадія тексту продуктивний і легко реалізується в текст/тексти ще й тому, що базується не лише на збереженні в пам'яті носія окремих елементів чи фрагментів традиції, а й тому, що в пам'яті носія МС (моделі світу – Н. П.) закладені певні основи, певні правила монтажу вихідних елементів» [16]. Тобто, фольклорне надбання є важливою складовою частиною культури народу, а також своєрідним джерелом, яке збагачує художні твори героїкою минулих часів, любов'ю до рідного краю, гуманістичним пафосом та ліризмом.

Фольклор є своєрідним підґрунтям народнопоетичної образності, символічності, ліричності та афористичності їхніх текстів. Ю. Мушкетик також майстерно вводить у тексти повістей та романів цитати фольклорного походження. У першу чергу, це історичні, козацькі та чумацькі пісні, а також рядки із жартівливих пісень, пісень про кохання, про чумацьке життя, про події суспільно-політичного характеру, паремія – все це допомагає якнайвірогідніше передати атмосферу тогочасного історичного періоду. Подвиги історичних осіб – Морозенка («Ой, Морозе, Морозенку, Преславний козаче, / За тобою, Морозенку, / Вся країна плаче» [8, с. 46]), Палія («Годі, коню, в стайні спати, / Пора ляхів налякати! / В луччім чині з кремня збита, / Гасне, іскра з-під копита – / То Палій, то Палій» [8, с. 45]), Нечая («…Ой над сином, над Нечаєм / Чорний ворон кряче… / Ой не дбали вражі ляхи / На козацькую вроду, – Рвали тіло по кавалку, Пускали на воду» [8, с. 45]) – є безсмертними, вони увіковічені в народній пам'яті, а їхня сила духу надихає наступні покоління на рішучі патріотичні дії. Крім того, рядки з історичної пісні «Ой з-за гори високої», головним героєм якої є хоробрий козак Нечай, об'єднують романи «Останній гетьман», «Гетьманський скарб» та повість «Ніч без світання». Цитування Ю. Мушкетиком рядків цієї пісні у ряді творів підтверджує важливість самовідданого подвигу козака у процесі становлення історичної та національної самосвідомості українців.

Крім того, у зв'язку із козацькою тематикою творів Ю. Мушкетика найбільше прямих цитат спостерігаємо з козацьких пісень, в основу яких покладено мотиви проводів козака на Запоріжжя чи в далекий похід («Ой да розвивайся, ой да сухий дубе, – / Завтра мороз буде; / Ой да убирайся, молодий козаче, / Скоро похід буде» [6, с. 27]) або його загибелі («Ой на горі огонь горить, / А в долині козак лежить…» [9, с. 37]), запеклого бою з турком («<…> Ой там козак з турком воювався, / Там козаченько розгулявся…» [13, с. 217]), драматичної зустрічі або сумного розставання з коханою («Я дівчину люблю. / І Бог про те знає; / Карай, Боже, того, / Хто нас розлучає…» [5, с. 61-62]).

Що стосується перших історичних творів митця – повісті «Семен Палій» та роману «Гайдамаки», – об'єктом зображення яких є соціальна несправедливість та боротьба з нею, то відповідного тематичного спрямування є й міжтекстова взаємодія: нещасне життя дівчини-наймички («Чи я в лузі не калина цвіла? / Чи я в лузі не зелена цвіла?..» [4, с. 224]), життя людей за часів панщини («По цім боці в гетьманщині / Гетьман волю косить, / Іде люд весь на панщину, / Іде та голосить» [11, с. 314]). Перераховані мотиви козацьких та народних пісень

тематично споріднені не тільки з окремими епізодами, але й історичними творами письменника в цілому. У романі «Останній гетьман», в якому зображена тяжка доля українців, вимушених жити при царському дворі, представлено досить широку групу історичних пісень, пов'язаних з подіями Коліївщини та Хмельниччини. Як бачимо, пісня супроводжує всіх персонажів творів автора, вона є одним із домінантних засобів характеротворення, який сприяє багатограннішому та глибшому відтворенню їхнього духовного світу.

Ще одну групу інтертекстульності на рівні цитати в історичній прозі Ю. Мушкетика становить цитування з творів художньої літератури. У більшості випадків, це поодинокі цитати з текстів вітчизняних письменників, давньоримських поетів, відомих філософів. Так, в історичному доробку Ю. Мушкетика відчутний взаємозв'язок з поетичною спадщиною Т. Шевченка. Наприклад, роман «Прийдімо, вклонімося…» насичений прямими цитатами з творів Кобзаря, які виголошує персонаж Василь Чорний. Рядки з творів поета є болючим, пророчим підтвердженням подій сучасних: «Зненацька спливли на думку Шевченкові рядки: «Та до того й історію нашу нам розкаже…». Колись ці рядки пропливали, неначе незнайомі краєвиди за вікном поїзда. Нині зайнялися пожежею в рідному домі. Як він, Тарас, усе бачив і передбачив, один він розумів усе до кінця. Нашепотіли нам нашу історію, розказали її…» [10, с. 64-66]. Для Ю. Мушкетика Т. Шевченко є духовним наставником, у його поезіях романіст знаходить для себе народну мудрість і невпинно повторює його нетлінні слова, втілюючи їх у сюжети історичних творів.

У повісті «Ніч без світання» спостерігаємо непряме цитування філософських позицій Аристотеля, Платона, Бекона та морально-естетичні засади творчості Горація тощо. Цитати такого плану вводяться письменником без лапок, але з вказівкою на автора тих чи інших слів, та виконують функцію окреслення філософських та літературних зацікавлень персонажів: «Аристотель казав, що світ – це боротьба двох начал, двох первенів» [7, с. 110]; «…Ми – тільки порох і тінь, сказав колись Горацій» [7, с. 120] тощо. Тож, інтертекстуальна асиміляція художніх творів на рівні цитати є менш поширеною у романістиці Ю. Мушкетика, однак ті посилання, які митець майстерно вводить у контекст творів, допомагають глибшому розкриттю художньої дійсності, осмисленню людських взаємовідносин у філософському і психологічному ключах та осягненню доленосних проблем української історії.

Помітно, що духовність, тобто те, що пов'язане з глибинами внутрішнього світу людини та її мораллю, як одна із найфундаментальніших ознак українського менталітету, займає вагоме місце у творчості прозаїка, саме тому його романи та повісті насичені цитатами з Святого Письма. Так, Дорофій Ружа з роману «Яса», пізнавши всі труднощі та випробування життя, неодноразово замислюється: «– Ми всі щиро молимося по Євангелію – і порушуємо його заповіді повсякчас. Полюби ближнього, не прагни жони його, душі його, не прагни багатства, слави, влади, – повторюємо те од ранку до ночі, а чинимо навпаки. Чому?» [13, с. 142]. Так само болюче сприймає недотримання божих заповідей і протагоніст роману

«Гетьманський скарб» Іван Сулима [5, с. 220]. Інші персонажі історичної прози Ю. Мушкетика – Семен Білокобилка та Олег Зайченко, – натрапивши на слова із Біблії: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне» [9, с. 193]; «У Євангелії сказано – «ми живемо не для себе і помираємо не для себе» [10, с. 69], одночасно замислюються над найзагальнішими проблемами власної екзистенції та людського буття взагалі. До того ж завдяки інтертекстуальним зв'язкам біблійного характеру досягається повнота відтворення романістом історичної епохи, передається специфіка світосприйняття особистостей зображуваного періоду, морально-етична площина суспільства XVII-XVIII століття та духовний портрет того часу.

Висновки і перспективи. Як бачимо, історичну прозу Ю. Мушкетика визначає взаємопроникнення різноманітних текстів та мотивів на рівні імпліцитної та експліцитної цитатності, що надає їй не просто асоціативності, а подвійності смислу та певної закодованості зображуваних подій у тісному взаємозв'язку із традиціями минулого. Інтертекстуальна квінтесенція на рівні цитатності в творах митця є надзвичайно багатогранною, у зв'язку з чим було виокремлено чотири найголовніші джерела міжтекстових зв'язків: фактичний матеріал, на якому побудовані твори письменника; фольклор; художня література; Біблія. Найбільшу групу цитувань, спричинену жанровою специфікою романів та повістей романіста, становлять експліцитно введені ним прямі та опосередковані цитати з різноманітних історично-документальних джерел. Фольклорні елементи (пісні, думи, паремія) увиразнюють мовну характеристику персонажів, відіграють важливу роль у процесі характеротворення та передачі атмосфери зображуваного. Інтертекстуальні відношення на рівні цитати надають історичній прозі Ю. Мушкетика двоплановості оповіді, яка базується на органічному поєднанні конкретної ситуації та глибокого ідейного підтексту.

Перспективною подальших досліджень є аналіз інтертекстуальної спорідненості текстів автора з художніми творами інших письменників на сюжетно-композиційному, тематичному та образотворчому рівнях.

Література

1.*Барт Р.* От произведения к тексту. *Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, 1989. С. 413-423. **2.** *Гречанюк Ю.* Проблеми історизму і традиції в літературі XIX-XX ст. Чернівці : Рута, 1997. 123 с. **3.** *Літературознавчий* словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с. **4.** *Мушкетик Ю.* Гайдамаки. *Мушкетик Ю. Твори : у 5 т.* Київ : Дніпро, 1987-1988. Т. 1. 1987. С. 110-483. **5.** *Мушкетик Ю.* Гетьманський скарб. Харків : Фоліо, 2007. 415 с. **6.** *Мушкетик Ю.* На брата брат. Харків : Фоліо, 2007. 317 с. 7. *Мушкетик Ю.* Ніч без світання. *Київ*. 2011. № 6. С. 81-126. 8. *Мушкетик Ю.* Останній гетьман. *Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня*. Харків: Фоліо, 2011. С. 5-136. 9. *Мушкетик Ю.* Погоня. *Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня*. Харків : Фоліо, 2011. С. 137-373. 10. *Мушкетик Ю.* Прийдімо, вклонімося... *Сучасність*. 1996. № 7-8. С. 15-114. 11. *Мушкетик Ю.* Семен Палій. *Мушкетик Ю. Твори : у 2-х т.* Київ : Дніпро, 1979. Т. 2. С. 223-519. 12. *Мушкетик Ю.* Яса : Розд. 1-17. Харків : Фоліо, 2006. 415 с. 13. *Мушкетик Ю.* Яса : Розд. 18-33. Харків : Фоліо, 2006. 415 с. 14. *Неклюдов С.* Авантекст в фольклорной традиции. *Живая старина*. Москва : «Московская правда», 2001. № 4. С. 2-4. 15. *Фатеева Н.* Контрапункт

интертекстуальности, или интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. 280 с. 16. *Цивьян Т.* Модель мира и ее роль в создании (аван)текста [Электронный ресурс]. URL : http://www.ruthenia.ru/folklore/tcivian2.htm

УДК 81’374+03

Ольга Петришина, Елеонора Палихата
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПРАКТИЧНО ОРІЄНТОВАНІ КЕЙСИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ МАГІСТРАТУРИ В ЗАСВОЄННІ КУРСУ «РИТОРИКА.ЛІНГВОАНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ»

У дослідженні зроблено спробу охарактеризувати ефективність використання методу кейсів у формуванні текстотворчої компетентності магістрів-філологів. Запропоновано практико орієнтовану, науково обґрунтовану візію розвитку комунікативної та інших фахових компетентностей на прикладі компонента «Риторика. Лінгвоаналіз художнього тексту» в освітній програмі другого (магістерського) рівня.

***Ключові слова**: фахова компетентність, магістр-філолог, кейс, практико орієнтований освітній процес.*

The study attempts to characterize the effectiveness of case method usage in the formation of textual competence of philology masters. A practice-oriented, scientifically substantiated vision of communicative and other professional competencies development on the example of the component of the educational program "Rhetoric. Linguoanalysis of an artistic text ”of the second (master's) level in the preparation of philology masters.

***Key words**: professional competence, master-philologist, case, practice-oriented educational process.*

Постановка проблеми та її зв’язки із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування умінь і навичок текстотворення студентів-філологів магістратури педагогічного ЗВО спрямовано на реформування освітньої галузі, підготовку компетентної особистості майбутнього педагога, здатного креативно мислити і практично реалізовувати освітні досягнення в конкретній сфері діяльності. Робота над текстотворенням підвищує рівень мовно-мовленнєвого розвитку студентів,сприяє продукуванню звязних цілісних висловлювань різних стилів, типів і жанрів, актуальних для майбутньої практичної фахової її реалізації. Перспективна текстотворча діяльність майбутніх педагогів ґрунтується на знаннях і вміннях здобутих упродовж навчання в закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО) і ЗВО рівня бакалавра. Засвоєння різних навчальних курсів сприяє розвитку креативного мислення і споконвічно призначеного для єднання людей дару слова, що культивує знання, уміння, національну історію, духовний талант і силу народу. Але особливу, практично орієнтовану увага під час навчання студентів магістратури приділено під час вивчення курсу «Риторика. Лінгвоаналіз художнього тексту».

Мета дослідження – висвітлити зміст і перспективи практично орієнтованих кейсів формування умінь і навичок текстотворення у процесі підготовки студентів-філологів магістратури до ефективної фахової діяльності.

Викладення основного матеріалу. Кейс розуміємо і як методичний контент (структурований, спеціально підготовлений навчальний матеріал, який використовується в освітньому процесі з метою вивчення певної теми, аналізу чи розв'язання пропонованого завдання, часто проблемного характеру); і технологію навчання (використання змодельованих навчальних ситуацій (вербально описаних, тобто штучних, наближених до реальних, і природних, коли освітній процес трансформовано в практичну фахову діяльність здобувачів). Кейс-технології є навчальними методами, що використовуються для вироблення комунікативних і творчих здібностей студентів, для навчання і формування мисленнєво-мовленнєвих компетентностей. До них належать також вправи, що виконують на основі ситуацій для досягнення комунікативної мети. Вони моделюють життєві ситуації, які вимагають від студентів, учасників кейса, висловлення реального рішення, що відображають у процесі текстотворення рівень їхньої компетентності і професійності. Робота над текстотворенням полягає у використанні кейс-методіву вигляді ситуацій, інформацій, історій, текстів для аналізу студентами групи, для обговорення та завершального рішення як логічного вербального висновку.

Практично орієнтовані кейси підготовки студентів магістратури у засвоєнні курсу «Риторика. Лінгвоаналіз художнього тексту» ґрунтуються на знаннях, уміннях і досвіді текстотворення, здобутих раніше. Розроблені нами лінгводидактичні текстотворчі кейси – це інформаційні структурні комплекси, що складаються з виокремлення: 1) умов текстотворення, до якого долучено інтенцію, диспозицію, елокуцію, меморію, акцію з опорою на основні риторичні поняття логос, етос, пафос, топос; 2) риторичного та лінгвістичного аналізів текстів різних стилів і типів мовлення; 3) інноваційних кейс-методів: ілюстраційних навчальних ситуацій для визначення алгоритму розв'язання ситуації; вербальних навчальних ситуацій для діагностики ситуації і самостійного розв'язання проблеми; навчальних ситуацій для визначення альтернативних шляхів їхнього рішення з аналізом наявних ресурсів; прикладних вправна відшукування шляхів розв'язання проблеми за допомогою діалогу чи дискусії під час навчання текстотворення; 4) педагогічних стратегій використання кейс-технологій, коли: студентам пропонують ключі у формі додаткового запитання чи інформації для текстотворення чи готові відповіді як зразків текстотворення чи самостійно розв'язати проблему текстотворення, без допомоги викладача, щоб він не заважавнародженню нових ідей. Він може спонукати здобувачів до формулювання висновкових положень, формулювання особистої позиції, пропонувати відшукати хибні, слабкі чи сильні сторони певної ситуації. Така навчальна робота допоможе формувати в студентів загальні і фахові компетентності, soft-skeels.

Процес навчання продукування текстів різних стилів і типів мовлення є засобом формування текстотворчої компетентності студентів з опорою на конкретні текстотвірні фактори: *лінгвістичні*, що стосуються дотримання мовних норм, показників мовленнєвої культури, опрацювання й усвідомлення структури текстів (розповідей, описів і роздумів), для розвитку мовленнєвої здатності створювати власні тематично орієнтовані висловлювання згідно з комунікаційною метою текстотворчої діяльності; *лінгвометодичні*, що активізують комунікацію, забезпечують тісний зв'язок мовлення і мислення у процесі текстотворення; сприяють формуванню умінь інформувати, описувати чи аргументувати; *психолого-педагогічні*, ефективні для формування текстотворчої компетентності студентів: ускладнення пізнавально-комунікативної діяльності, «вироблення схильності до міркувань і дискусій, особистісне самовизначення, розвиток мотиваційної сфери [2, с. 10].

Вироблення у здобувачів другого (магістерського) рівня текстотворчої компетентності відбувається на рівні трьох видів креативної діяльності: 1) мовно-мовленнєвої, для дотримуючись мовних норм, керуючись текстотворчими знаннями й уміннями, здобутими в загальноосвітній школі та під час бакалаврської освіти в університеті; 2) текстотворчої активності студентів магістратури (повідомити, інформувати, розповісти, описати, обміркувати тощо) із поєднанням критичного мислення і набуттям навичок саморегуляції текстотворення; 3) власне індивідуального самостійного стимулювання творчої активності у продукуванні висловлювань та оцінюванні текстотворчої діяльності. Навчання текстотворення тісно пов'язане з використанням традиційних та інноваційних форм, методів і прийомів навчання. Основною формою практично орієнтованого навчання у ЗВО є семінарське заняття, в умовах якого забезпечується особистісно-орієнтований підхід і розвиток у студентів критичного мислення до вербального текстотворення; позааудиторні форми (батли, стем-виступи, флеш-моби (наживо та в онлайн-режимі), експрес-семінари, дискусії, конференції), що мають за мету підготовку, продукування і виголошення самостійно створених текстів.

Оптимальними у текстотворенні, крім кейс-методів, є інноваційні методи навчання, спрямовані на «впровадження у практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес відвизначення його мети до очікуваних результатів» [1, с. 185].

Інтерактивні методи формування текстотворчої компетентності передбачають активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу під час навчання, моделювання професійно-орієнтованих, міжособистісних ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу пропонованого навчального контенту (у нашому випадку – текстового матеріалу) або конкретної мовленнєвої ситуації. У процесі формування текстотворчої компетентності студентів активно використовуємо імітаційні, операційні, рольові, ділові ігри, ігри-вправи, батли, стем-формат виступів. Актуальними, на наш погляд, є зокрема: діалогування, тематичні бесіди, обговорення проблеми,

ситуаційні висловлювання, інсценування, дискусії, диспути, «мозковий штурм», саморефлексія тощо.

Актуально-результативним у процесі текстотворення є кейс-методи вправ *імітаційного* характеру для удосконалення детального відтворення тексту; *аналітично-інтерпретаційнного* – для проведення аналізу мовних, змістових, паралінгвістичних чи інших компонентів тексту, здійснення інтерпретації висловлювання; *конструкційно-трансформаційного*, спрямованого на зміни змісту тексту залежно від мети створення висловлювання; творчого характеру, спрямованих на продукування текстів різних стилів і типів мовлення. На цьому ж рівні роботи над текстотворенням відбувається тренування у виголошенні підготовленого тексту на рівні говоріння, інтонування, дотримання правильної дикції, показників мовленнєвої культури, мовленнєвого етикету та логіко-емоційної виразності.

Висновки і перспективи дослідження. Використання практично орієнтованих кейс-технологій підготовки студентів-філологів магістратури у засвоєнні курсу «Риторика. Лінгвоаналіз художнього тексту» формують уміння аналізувати інформацію, знаходити й оцінювати альтернативні шляхи розв'язання проблем засобами текстотворення. Система мислительних операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння) не тільки забезпечує формування фахових компетентностей, але й розвиває гнучкі навички, увиразнює загальні компетентності, оскільки робота з текстом, текстотворення – основний вид діяльності сучасного фахівця гуманітарної сфери. У перспективі маємо на меті розглянути практико орієнтовані кейси у зв'язку з текстосприйняттям та візуалізацією авторських текстів за допомогою цифрових технологій.

Література

1. *Оцінювання та відбір педагогічних інновацій*: теоретико-прикладний аспект : наук-метод. посіб. / за ред. Л. Даниленко. Київ : Логос, 2001. 185 с. **2.** *Перхайло Н. А.* Формування текстотворчої компетентності старшокласників у процесі профільного навчання української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2013. 22 с.

УДК 81'374+796.322

Ліліана Прокопенко
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПРОЄКТУВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО СЛОВНИКА ГАНДБОЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті висвітлено засади укладання навчального термінологічного словника з гандболу, структура якого базується на лексикографічних принципах організації простору комплексного електронного словника, поєднує лінгвоцентричний й антропоцентричний підходи до опису терміна. Представлена авторська концепція макро- і мікроструктури одномовного комплексного електронного навчального словника гандбольних термінів.

Ключові слова: *навчальний електронний словник, тезаурус, термінологія гандболу, мікроструктура, словникова стаття.*

The article describes the basics of compiling an educational terminological dictionary on handball. This dictionary's structure is based on the lexicographic principles of organizing complex electronic dictionaries. This work presents the unique micro-structural concept of the dictionary, as well as considers parametric system that provides a multidimensional description of the terminological unit.

Keywords: *educational electronic dictionary, thesaurus, handball terminology, microstructure, dictionary entry.*

Постановка проблеми. Ринок сучасної лексикографічної продукції активно завойовують поліфункціональні словники, що поєднують у своїй структурі характеристики енциклопедичних, тлумачних, навчальних, перекладних та ідеографічних словників (тезаурусів) і надають користувачеві можливість швидкого доступу до потрібної інформації через застосування мережевих технологій. Інтегральне моделювання загальної і спеціальної лексики є актуальним напрямом досліджень сучасної лексикографії і надзвичайно перспективним щодо вирішення завдань навчання мови. Водночас, уже стало очевидним, що використання електронних словників у навчальному процесі в багатьох аспектах більш ефективно, вигідно і зручно, ніж застосування традиційних поліграфічних видань. Незважаючи на практичну цінність подібних словників, їх кількість у вітчизняній науці поки незначна. Що стосується термінологічних вузькогалузевих тезаурусів, то вони зустрічаються вкрай рідко.

Метою започаткованого дослідження є створення експериментальної моделі комплексного електронного словника терміносистеми гандболу, призначеного насамперед для цільового використання в навчальному процесі. У пропонованій розвідці ставимо за **мету** висвітлити основні засади укладання навчального словника гандбольних термінів, подати інформацію про його мікроструктуру. Завдання дослідження полягають в описі організації лексикографічної праці загалом та словникової статті зокрема; розгляді системи інформаційних зон, що забезпечують багатоаспектний опис термінологічної одиниці.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній лексикографії накопичено значний досвід теоретичних розробок і практичного втілення ідеї неалфавітного опису загальної і спеціальної лексики. Так, проблеми ідеографічної або тезаурусної лексикографії розглядаються в дослідженнях Ш. Баллі, Л. Щерби, Ю. Караулова, Ю. Апресяна, Ю. Степанова, А. Уфімцевої, В. Морковкіна, О. Баранова, Н. Шведової та ін. В українському мовознавстві теоретичні ідеографічні дослідження проводили Н. Грозян, Н. Дарчук, В. Дубічинський, Є. Карпіловська, А. Середницька О. Сірук, М. Скаб, Н. Сніжко та М. Сніжко, Ж.Соколовська, Л. Струганець та ін. За визначенням Ю.Караулова, тезаурус – це всілякий словник, який наочно фіксує семантичні зв'язки між одиницями, які його складають [5, с.156]. За такого підходу тезаурус є універсальною моделлю терміносистеми будь-якої галузі знань, а тезаурус навчального предмету – універсальною моделлю терміносистеми предметної галузі.

Українська термінологія в галузі фізичної культури і спорту була об'єктом досліджень Л. Бардіної, О. Боровської, І. Гродського, І. Дегтярьової, В. Зайцевої, М. Паночка, І. Пущиної, О. Стишова та ін. Проте, спортивна термінологія української мови все ще залишається малодослідженою галуззю, яка майже не описана у сфері функціонування й належним чином не представлена у сфері фіксації. У наш час більшість галузей професійної спортивної комунікації не забезпечені словниково-довідковою літературою, а сфера спортивної професійної освіти гостро потребує необхідного інструментарію для підвищення ефективності навчального процесу. Відзначимо, що прецендентів спортивних комплексних електронних словників у вітчизняній термінографії не існує.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, галузеві словники є спробою осмислення й системного представлення термінології однієї галузі, а вузькогалузеві словники репрезентують окремі галузеві підсистеми, термінологію певної навчальної дисципліни. Авторська модель вузькогалузевого словника гандбольної термінології створюється відповідно до методики проектування словників спеціалізованої лексики, напрацьованої у сучасній термінографії, з урахуванням таких параметрів як: адресат, тип, формат, джерела словника, повнота/диференційність словника і лексикографічної розробки вхідних одиниць [3].

Слід визначити місце проєктованого словника у чинної типології лексикографічних видань.За формою опису вхідних (реєстрових) одиниць цей словник є термінологічним словником тезаурусного типу, оскільки відповідає основному принципу ідеографічних словників «від поняття – до знаку», а його словникова стаття складається з певного набору термінів, пов’язаних між собою парадигматичними зв’язками. На відміну від інформаційно-пошукового тезаурусу, призначеного для комп’ютерної обробки інформації, він відображає синтагматичні й асоціативні зв’язки спеціального поняття, що дозволяє використовувати його з пізнавальною і комунікативною метою. З цих позицій пропонований словник може виконувати функції тлумачного. Дефініція, введена в словникову статтю, ілюстративна й енциклопедична зони посилюють довідкову й навчальну цінність словника, а інтерактивний характер пришвидшує й полегшує процес збору й виокремлення необхідної інформації.

За форматом проєктований словник є електронним, що є найбільш зручним варіантом щодо перспективи користувача. У сучасній лексикографії проблемам теорії і практики розробки електронних словників присвячені дослідження О. Балалаєвої, А. Баранова, В. Беркова, Ж.Горіної, М. Лаптєвої, М. Ковязіної, Л. Колодяжної, І. Кульчицького, Р. Мисака, А.Надолинської, Н. Сивакової, В. Селегея, О. Чепик та ін. Науковці зазначають, що крім зручності у використанні, електронний формат відкриває нові можливості для оптимізації структурних параметрів словника, як-от: гнучкість структури дозволяє подати словникову базу в будь-якому зручному для користувача вигляді (власне можливість в одному словнику поєднати декілька спеціальних словників); розширення обсягу й складу словникової статті завдяки комбінуванню різних

форм подання інформації (текст, звук, графіка, анімація), можливість поповнення і корегування баз даних, раціональне структурування інформації завдяки її зонуванню за допомогою гіпертекстових технологій тощо [1, 2, 6].

Отже, поєднавши функційні можливості ідеографічного, тлумачного й навчального термінологічного словників, а також технічні можливості електронного формату, створюємо таку форму термінологічного словника як одномовний комплексний електронний навчальний словник гандбольних термінів (далі – Словник). Проектований Словник створюється як навчально-допоміжний посібник, у якому плануємо представити користувачеві українську гандбольну термінологію в тих понятійно-логічних зв'язках, які відповідають природньому розвитку професійного знання в галузі цього виду спорту. Словник призначений насамперед для студентів, магістрантів, тренерів, викладачів й усіх, хто цікавиться гандболом, з метою формування у них цілісного уявлення про предметнопонятійне поле цього виду спорту, збагачення професійного мовлення фахівців термінологією спортивної галузі.

Основними джерелами для формування корпусу Словника стали сучасні дослідження терміносистеми спорту (О. Боровська, Є. Гуреєва Л. Карпець, М. Паночко, Р. Попов, І. Янків та ін.), офіційні документи Міжнародної федерації гандболу, навчальні посібники, спортивні і загальномовні словники, спеціальні тексти наукових і публіцистичних жанрів мови спорту.

Лаконічну характеристику ***макроструктури*** Словника подаємо через визначення його основних ознак, серед яких: комплексний спосіб організації словника, що спирається як на методи тезаурусного моделювання термінології, так і на лексикографічні традиції тлумачення термінів; чотири входи у словник (через класифікаційний, ієрархічний, лексико-семантичний, пермутаційний покажчики), що забезпечують можливість різного доступу до інформації; використання ілюстративного графічного матеріалу, медіатекстів; поєднання усіх частин словника системою гіперпосилань.

Розробка Словника базувалась на логіко-понятійному аналізі гандбольної термінології і мала поетапний характер. Перший етап тезаурусного моделювання полягав у побудові ієрархічної класифікаційної схеми понять гандболу, у якій відображено склад понятійних полів досліджуваної галузі та ієрархічні зв'язки між ними. Категоріальний аналіз спортивної термінології виявив основні, загальні для терміносистеми динамічних видів спортивної діяльності поняття *(суб'єкти, засоби, продукт, умови)*, через які, як через родові поняття, систематизувалися гандбольні терміни. Метод логіко-понятійного аналізу дефініцій спортивних термінів і наявних класифікацій термінології гандболу застосовувався з метою відбору ключових термінів і розподілу їх за понятійними полями. Усі термінологічні одиниці збиралися у розділи за спільним компонентом значення й групувалися навколо поняття, з яким вони пов'язані переважно родовидовими зв'язками. Таким чином, у результаті дефініційного і категоріального аналізу гандбольної термінології отримано 6 понятійних полів: «Діячі гандболу»,

«Способи і засоби ведення гри», «Змагання», «Умови ігрової діяльності», «Процес підготовки команд до змагань», «Спортивні результати».

Особливої уваги й ретельного опрацювання потребує розроблення ефективної ***мікроструктури*** Словника, словникова (дескрипторна) стаття якого повинна подавати всебічну інформацію про реєстрову одиницю (дескриптор), а формат словникової статті повинен забезпечувати можливість створення такого опису і його модифікації і/або поповнення. Параметрична система словникової статті пропонованого Словника зумовлена його типом, форматом та призначення, забезпечує опис семантичних, парадигматичних та функційних характеристик реєстрового слова. Пропонуємо нижче елементи мікроструктури словника (лексикографічні зони) і ті види інформації, які вони містять.

У ***зону заголовної одиниці*** входять терміни-лексеми, термінологічні сполучення і професіоналізми, що становлять сукупність реалій сфери гандболу. Словник охоплює сучасні нормативні гандбольні терміни – переважно іменники, прикметники, дієслова і лексикалізовані словосполучення. До реєстру внесено також ініціальні абревіатури (ФГУ), терміносполуки з цифрами (*система нападу 5:1, 7-метрова лінія, 2-хвилинне видалення)*. Лексичний вхід словникової статті містить нормативну інформацію про термін: наголос, варіанти форм. Якщо відомі різні форми терміну, то вони наводяться поряд, при цьому спочатку подається більш частотна форма. Наприклад: **дриблінгувати, дриблювати.** Терміни-словосполучення, серед яких найчисельнішими є двокомпонентні атрибутивні терміносполуки (*паралельна взаємодія, одноударне ведення*) наводимо в тій формі, як зазвичай вони вживаються, без інверсії. Одиниці реєстру, що позначають спільне поняття, пов'язано перехресними відсиланнями, напр.: **Позиційний напад.** *див* **Напад позиційний.**

У ***зоні граматичної інформації*** подаються відомості про деякі граматичні значення і граматичні форми заголовної одиниці. Так, реєстрові іменники чоловічого та середнього роду подано разом із родовим відмінком однини через кому й тильду, наприклад: **кидок ,~ *а*, напад,~у.**

Ремарки, або ж спеціальні позначки, що містять лексичну, граматичну, стилістичну чи іншу характеристику термінів мають форму скорочених слів, наведених курсивом, напр.: **дриблінг**, ~ ***у***, *чол.*; **крайок**, ~ **ка**, *розм.*; **пена́льті** ~ *невідм., чол.р і сер.р.,одн. і мн.*

Зона етимологічної інформації містить довідку для термінів іншомовного походження у вигляді запису латиницею, вказівки на мову-джерело й значення етимону, що розташовується після тлумачення чи дефініції. Наприклад: англ. goalkeeper – воротар. Необхідно зазначити, що більшість іншомовних термінів гандболу є запозиченнями з англійської мови, наприклад *тайм* (англ. time), *матч* (англ. match); *аутсайдер* (англ. outsider); *гол* (англ. goal); *тайм-аут* (англ. time-out); *плеймейкер* (англ. playmaker); *овертайм* (англ. overtime); *пас* (англ. pass), *пенальті* (англ. penalty); *аут* (англ. out); *фінт* (англ. feint), що функціонують також в інших ігрових видах спорту. Серед термінів-запозичень наявні й приклади інтернаціоналізмів, такі як *федерація* (англ. federation, франц. fédération,

нім. Föderation); *комбінація* (англ. combination, франц. combination, нім. Kombination); *санкція* (англ. sanction, франц. sanction, нім. Sanktion); *протест* (англ. protest, франц. protestation, нім. Protest); *дискваліфікація* (англ. disqualification, франц. disqualification, нім. Disqualifizierung).

Зона семантизації словникової статті містить варіанти представлення лексичного значення реєстрової одиниці. У цій частині після реєстрової одиниці подано тлумачення, зафіксоване в загальномовних або галузевих спортивних словниках. Проте не для всіх термінів Словника було знайдено логіко-поняттєву дефініцію, оскільки їхнє визначення ще остаточно не сформоване й існує лише в текстовому (контекстному) форматі, тобто ще не описане у термінологічних або енциклопедичних словниках. С. В. Гриньов вважає, що засобом опису значення терміна може бути: наукова дефініція, отримана в результаті чіткого визначення терміна відповідно до логічних правил; довідкове тлумачення; визначення через посилання (шляхом посилання до вже визначеного терміна); ілюстративне визначення (графічне зображення, формули, діаграми і т. ін.); контекстуальне визначення (приклад використання терміна в контексті, що чітко формулює його значення); енциклопедичне визначення (розширення визначення терміна з великою кількістю пояснювального матеріалу) [3]. Фактично серед дефініцій термінів Словника наявні всі зазначені різновиди.

Зона парадигматичних зв'язків. У словниковій статті відображені такі типи понятійних зв'язків:

1) *родові* поняття виражаються родовим терміном, який у своїй словниковій статті підводиться під родове категоріальне поняття.

2) *однорівневі* поняття мають спільне родове поняття й вказуються одразу після родових.

3) *видові*, тобто підпорядковані поняття, є різновидами, типами і підтипами реєстрових понять.

4) *синонімічні зв'язки розглядаються як зв'язки взаємозамінних термінів, що позначають одне поняття, напр.: крайній – кутовий. Синонімія як малохарактерне для термінології гандболу явище представлена*, переважно, абсолютними синонімами (*контратака – стрімкий прорив*), запозиченими дублетами (*суддя – рефері; додатковий час – овертайм; передача – пас*) й абревіатурами (ЄВФ, ІГФ, ІАГФ, ФГУ).

5) *антонімічні* зв'язки являють собою протиставлення однорівневих понять за однією з суттєвих ознак і є досить поширеним явищем у гандбольній термінології. У словникових статтях відображено такі семантичні типи термінів-антонімів:

- такі, що вказують на якісну, просторову, часову протилежність: *індивідуальні тактичні дії – командні тактичні дії, перемога – поразка, передня лінія –задня лінія; позиційний напад – стрімкий напад; персональний захист – зонний захист;*

- такі, що передають значення додатковості: *опіка гравця з м'ячем – опіка гравця без м'яча; заслон внутрішній – заслон зовнішній, передача відкрита – передача прихована;*
- такі, що вказують на різноспрямованість дій, ознак: *кидок – блокування, передача – перехоплення, напад – захист.*
- *градуальні терміни, які вказують на різний ступінь вияву ознаки, що слугує підставою поділу.* Найбільш типовими для термінології гандболу є вияв градації за кількісною ознакою, наприклад: *тур – перший, другий, третій; групові взаємодії в парах, трійках, четвірках; фінал – півфінал – чвертьфінал; ліга – перша, вища, суперліга; прорив у рівності – прорив у більшості – прорив у меншості.*

6) *частина/ціле*. У спортивній термінології відношення цілого і частини виражаються як однослівними термінами, так і терміносполуками: *гравці / команда; перший тайм, другий тайм / ігровий час.*

Зона ілюстративних прикладів **(Іл)** містить варіанти лексичної сполучуваності реєстрових одиниць і фрагменти їх мовленнєвого використання, відібрані зі спеціальної літератури і засобів масової інформації. Важливою інформаційною категорією є також ***зона професійно орієнтованих текстів*** **(📖)**, представлена фрагментами наукових і науково-публіцистичних текстів спортивної тематики, інтерактивний характер яких посилює залучення графічних відеододатків: фоторгафій, малюнків, схем. Відтак, мовленнєві (усне і писемне мовлення) ілюстрації подають додаткову характеристику семантичних і граматичних особливостей реєстрових одиниць, демонструють їх реальне функціонування, а також слугують прикладом вживання термінів у професійній комунікації.

Словник покликаний забезпечити користувача не лише лінгвістичною, але й ***енциклопедичною довідкою***. Тому деякі словникові статті містять позначку ✦ – цікава інформація. Завдяки мережевим технологіям, застосованим для створення Словника, довідкова інформація організовується у вигляді медіатекстів і містить відомості про історію гандболу, видатних гравців, тренерів, журналістів, про команди, ігри або епізоди ігор, що стали світовою або національною подією.

Необхідно зазначити також, що електронна реалізація Словника дозволяє не лише застосовувати різноманітні графічні засоби, відео- та аудіоматеріали, але й надає можливість удосконалити демонстрацію змісту словникової статті, зокрема через її частковий показ. Наприклад, ті частини мікроструктури словника, що позначені символами 📖 ,.✦, ☰ користувач не одразу бачить на екрані, а лише після натиснення на них. Це дозволяє не загромаджувати екран і надати можливість користувачеві самостійно обирати потрібну інформацію.

Таким чином, у найбільш повному вигляді словникова (дескрипторна) стаття містить такі складові: 1) дескриптор, виділений жирним шрифтом; 2) дефініція дескриптора; 3) етимологія (з позначкою Е); 4) синоніми (позначка С); 5) вищерозташований дескриптор(и) (з позначкою Р – родовий); 6) дескриптор

одного понятійного рівня (з позначкою О – однорівневий); 7) нищерозташований дескрипто (и) (з позначкою В – видовий); 8) антоніми (позначка А); 9) дескриптор, що вступає у зв'язки частина-ціле (позначка ЧЦ); 10) сполучуваність (позначка Іл); 11) тексти (📖); 12) енциклопедична інформація (✦); 13) цифровий код, що вказує на приналежність терміна до того чи іншого мікрополя, виокремленого в класифікаційній схемі (☰).

Специфіка терміна визначає деякі модифікації словникових статей. Наведемо декілька прикладів:

Крайній нападник – гравець, який грає на краю лівого чи правого флангу й відповідає за атакувальні дії на фланзі.

С. кутовий; крайок *розм.*

Р. позиції (функції, амплуа) гравців

О. лінійний, напівсередній нападник, розігрувач, диспетчер, плеймейкер

В. лівий крайній нападник, правий крайній нападник

Іл. ***Крайній нападник*** *виконує… робить….кидає…повертається… фінтить… приймає… біжить… вистрибує... передає…; Блокувати… зупинити… контролювати… зустріти… наздогнати… затримати* ***крайнього нападника;***

Крайній нападник *– це швидкий, рухливий і найбільш маневрений гравець у команді. Висока ефективність змагальної діяльності кутового гравця залежить від ефективності техніки пересувань.*

Як на мене, Гадельшин – типовий ***крайній нападник****, який може грати за ситуацією як лівим так і правим. Лівий* ***крайній*** *віддає пас напівсередньому… той в один дотик переводить м'яч на плеймейкера…феноменальна прихована передача лінійному, який атакує ворота.*

📖
✦
☰ I. 2. 3.

Ведення <м'яча> – технічний прийом, який дозволяє гравцеві пересуватися з м'ячем у межах майданчика в буд-яких напрямках, на будь-яку відстань і передбачає послідовні поштовхи м'яча об майданчик пальцями однієї руки.

С дриблінг,~**у**, *чол.*

Р володіння м'ячем, техніка нападу

О ловіння, передача, кидок, переміщення

В одноударне ведення; багатоударне ведення; високе ведення, середнє ведення; низьке ведення, ведення на місці, ведення з переміщенням, ведення зі зміною швидкості та напрямку руху.

Іл : *техніка… прийоми… навички… початок… майстерне… виконання… під час…* ***ведення; ведення****… використовується…виконується…здійснюється;*

Ведення м'яча *виконується як лівою, так і правою руками, на різних швидкостях і з різною висотою відскоку м'яча від майданчика.*

...А зараз усі виконують ***ведення м'яча****, не виходячи за межі квадрату і постійно міняючи напрямки руху. Ваше завдання –* ***виконуючи ведення*** *– бачити дії партнерів і не зіштовхнутися з ними.*

2. 4. 4.

Висновки та перспективи. Отже, створення комплексного електронного словника гандбольних термінів відповідає запитам часу. Ця лексикографічна праця є передусім навчальним виданням, проте покликана виконувати ще й систематизувальну, довідкову, інформаційно-пошукову та комунікативну функції. Словник побудовано на засадах інтегрального моделювання термінології, поєднує лінгвоцентричний й антропоцентричний підходи до опису терміна. Зональна структура словникової статті пропонованого словника зумовлена його типом, форматом та призначенням і забезпечує всебічний опис семантичних, парадигматичних та функціональних характеристик термінологічної одиниці. Комунікативна спрямованість словника виявляється в інтерактивній формі організації мікроструктурних параметрів словника: комбінуванні різних форм представлення інформації, структуруванні інформації через її розшарування за допомогою гіпертекстових технологій, можливості поповнення і корегування баз даних. Перспективу подальших досліджень убачаємо, насамперед, в реалізації електронної версії словника та його апробації як дидактичного засобу засвоєння професійної термінології спеціалістів спортивної галузі.

Література

1.*Балалаєва О. Ю.* Аналіз сутності поняття "електронний навчальний словник" // Проблеми сучасного підручника. 2014. Вип. 14 С. 26 – 33. **2.** *Беляева Л. Н.* Автоматическая компиляция базы данных комплексного электронного словаря // Вестник ВГУ. Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2015. №3. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/avtomaticheskaya-kompilyatsiya-bazy-dannyh-kompleksnogo-elektronnogo-slovarya **3.** *Гринев С. В.* Введение в терминологическую лексикографию : учеб. пособ. М. : «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с. **4.** *Іваницький Р. В.* Лексикографічні аспекти нормалізації термінів (на матеріалі німецьких, англійських, українських та російських термінологічних одиниць): автореф. дис... канд. філол. наук: Львів, 1995. – 20 с. **5.** *Караулов Ю. Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. М.: Наука, 1981. С. 148—156. **6.***Купріянов С. В.* Ідеографічна класифікація галузевої лексики як параметр структури електронного словника (на прикладі гідротурбінної термінології) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. 2010. Вип. 60 (1). С. 323–326.

УДК 82.0(477)«196»

Олег Рарицький
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

АЛЮЗІЙНІ ТА РЕМІНІСЦЕНТНІ КОМПОНЕНТИ В ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

У статті серед розмаїття жанрів художньо-документальної прози українських шістдесятників виокремлюються й характеризуються найбільш продуктивні вияви цитатної інтертекстуальності. Увага акцентується на алюзивній та ремінісцентних формах, які активно виявляють себе у літературі факту і вимагають уведення в нефікційний контекст вказівок та аналогій з інших літературних творів, відсилань до раніше почутого чи прочитаного, що в цілісності формує єдиний художній вимір твору.

Ключові слова: інтертекст, алюзія, ремінісценція, нефікційна проза, шістдесятництво.

The article highlights the most productive reflections of citation intertextuality in the documentary fictional prose of the Ukrainian Sixtiers. The attention is drawn to allusive and reminiscent forms as the most commonly used in non-fiction, which requires introduction of references and analogies from other literary works, references to previously heard or read, which forms the sole artistic dimension of the work.

Key words: intertext, allusion, reminiscence, documentary fictional prose, literary movement of the 1960s.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із невід'ємних поетико-стильових елементів художньо-документальної прози є інтертекстуальність: автори різножанрових творів неодмінно намагаються передати якісь фрагменти усного мовлення, уривки з письмових джерел, а то й навести цілі тексти і документи, прямо апелюючи до авторитетного, на їхню думку, джерела. «Інтертекстуальність дозволяє письменнику нарощувати смисловий потенціал твору: шляхом залучення фрагментів інших, їх перекомпонування, різного роду відсилань. Уведення в новостворюваний текст інтертекстуальних компонентів служить засобом згортання інформації тексту-попередника, а в новому засобом актуалізації його смислових полів, що приводить до виникнення нового міжтекстового смислового простору» [1,с.26], – вважає В. Просалова. Яскравим виявом цитатної інтертекстуальності у нефікційній прозі шістдесятників вважаємо алюзію і ремінісценцію. Вони найчастіше продукуються у великих епічних полотнах – різножанрових мемуарних текстах, епістолярії, щоденниковій та записниковій творчості, усній оповіді. Окреслена проблема досі не привертала увагу літературознавців і потребує наукового дослідження.

Аналіз наукових досліджень. Сьогодні не викликає сумнівів твердження про те, що цитація є незмінним носієм та атрибутом інтертекстуальності. На цьому наполягають вітчизняні (О. Астаф'єв, Н. Бєляєва, Л. Біловус, М. Ігнатенко, Ю. Ковалів, Н. Корабльова, В. Просалова, А. Ткаченко, М. Шаповал) і зарубіжні (Р. Барт, М. Бахтін, Ю. Крістева, Ю. Лотман, Н. П'єге-Гро, П. Тороп, Н. Фатєєва) дослідники. Н. П'єге-Гро, зокрема, називає цитату «емблематичною формою

інтертекстуальності», оскільки та дає змогу «безпосередньо спостерігати, яким чином один текст уставляється в інший» [2, с. 84].

Відомо, що цитата – це «дослівний уривок з іншого твору, вислів, що наводиться для підтвердження або заперечення певної думки з дотриманням усіх особливостей чужих міркувань та з посиланням на авторитетне джерело; близький до ремінісценції та алюзії» [3, с. 571]. Однак таке традиційне тлумачення терміна в стосунку до нефікційного матеріалу сприймається дещо спрощено й однобоко, адже цитата в художньо-документальній структурі, залежно від авторського задуму щодо її функціонального навантаження, посутньо варіюється, набуваючи нових ознак і відтінків, а отже, вимагає до себе пильної уваги в плані з'ясування її впливу на формування авторської думки.

Мета та завдання – на матеріалі художньо-документальної прози українських шістдесятників висвітлити особливості творчої взаємодії алюзивних та ремінісцентних компонентів як найбільш продуктивних виявів цитатної інтертекстуальності.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Текстові запозичення сприймаються як незмінна прикмета нефікційної літератури й неоднаковою мірою виявляють себе у великих за обсягом генологічних утвореннях (біографічних/автобіографічних романах-хроніках, мемуарних повістях) та у творах малих епічних форм. Інтертекстуальні вияви притаманні всім без винятку жанровим різновидам художньо-документальної прози, але найактивніше виявляються ознаки міжтекстової взаємодії в мемуаристиці (романах, повістях, збірниках, есе та нарисах), епістолярії, усній оповіді. Варто наголосити, що якраз чужорідні цитатні вкраплення вживлюються в щоденниковий, автобіографічний, записниковий, некрологічний дискурси, адаптуються й повноцінно функціонують у ньому як метажанрові конструкти. З погляду теорії інтертекстуальності, саме цитата постає «емблематичною фігурою» нефікційного архетексту, водночас засвідчуючи «нульовий рівень інтертекстуальності», оскільки здебільшого зразу розшифровує своє походження. А втім, як указує французька дослідниця Н. П'єге-Гро, не все так просто з уведенням навіть маркованого компонента в новий цілісний архетекст: «…її (цитати. – *О. Р.*) ідентифікація й інтерпретація вимагають особливої уваги: сам вибір цитованого тексту, його об'єм та межі, способи монтажу, смисл, якого вона набуває при введенні в новий контекст, і т. ін. – усе це важливі компоненти її розуміння» [2, с. 84]. Надзвичайно корисно пам'ятати про зауважене, працюючи з художньо-документальною прозою, в якій цитата, взаємодіючи з основним текстом, допускає множину стилістичних утілень, а свої головні ознаки проявляє різною мірою, даючи підставу дослідникові розглядати її як складне інтертекстуальне явище або утворення.

Взаємодіючи з авторським викладом у художньо-документальному масиві, цитата доволі часто сприймається як трансформований художній дискурс і прочитується як «текст у тексті». Особливості цієї наративної конструкції з'ясовує Ю. Лотман: «„Текст у тексті" – це специфічна риторична побудова, при

якій відмінність у закодованості різних частин тексту стає зримим фактором авторського творення й читацького сприйняття тексту. Перехід з однієї системи семіотичного усвідомлення тексту в іншу на якомусь внутрішньому структурному рубежі складає в цьому випадку основу генерування сенсу. Така побудова перш за все загострює момент гри в тексті: з погляду іншого способу кодування текст набуває рис підвищеної умовності, підкреслюється його ігровий характер: іронічний, пародійний, театралізований тощо сенс» [4, с. 110–111]. Водночас композиційні новації в тексті можна сприймати як незмінний потік ідей автора, котрий дозволяє йому нарощувати семантичні поля і впливати на ефект гри з читачем, унаслідок чого – через інтертекстуальні техніки – активізується його (читача) рецепція.

Прототекст (попередній текст) легко адаптується авторською мовою, й це створює сприятливі умови для виформування нового художньо-семантичного поля. За словами Ю. Лотмана, варто розрізняти окремі стилістичні прийоми – ремінісценцію, посилання, цитату – «як органічні частини нового тексту, функціональні лише в його синхронності» [5, с. 151]. У такій інтертекстуальній взаємодії, стверджує вчений, забезпечується єдність спільного художнього простору, визріває його цілісність. Посутньо доповнює ці висновки А. Ткаченко: «Є різні ступені залучення попередніх текстів до власного: *парафраз(а), ремінісценція, образна аналогія, стилізація, травестія, пародіювання, запозичення, переробка, творчість за мотивами, наслідування, цитація, аплікація, трансплантація, колаж…* Деякі з цих понять у чомусь взаємонакладаються, до того ж і витлумачують їх по-різному. Але так чи інакше вони входять до ширших понять *міжлітературної* та *інтертекстуальної взаємодії* і не розглядаються у традиційних *поетиках* як *стилістичні* чи *риторичні фігури* (Курсив А. Ткаченка – О. Рарицький)» [6, с. 292].

Ремінісценції та алюзії – активно уживані інтертекстуальні прийоми в структурі художньо-документальної прози про шістдесятників, і їхнє побутування цілком закономірне. Ремінісценція як цитатний вияв не завжди збігається з авторським оригіналом, може бути неточною, не береться в лапки, як текст у тексті розпізнається лише підготовленим читачем. Цю думку підтверджує М. Шаповал: «Якщо брати за критерій розмежування цитати, алюзії та ремінісценції міру точності відтворення претексту, то ремінісценція буде найменш точною, – і найбільш складною для верифікації порівняно з алюзією та цитатою, що опирається на вияв предикації: вона нагадуватиме про окремі елементи творів художньої літератури, історичних та культурних подій, імена видатних осіб за допомогою настільки трансформованих конструкцій, що виявлення не лише предикації, а й самого претексту часто стає ускладненим» [7, с. 109–110]. У спогадовому матеріалі ремінісценція свідомо використовується з метою розширення асоціативного простору сприйняття, засвідчення триєдиної діалогічності між автором мемуарів, особою, якій присвячені мемуари, та митцем, із творів якого взято цитату. Як слушно спостеріг В. Халізєв, «ремінісценції у вигляді цитат становлять сутнісний різновид неавторського слова» [8, с. 254].

На матеріалі мемуарних збірників, утім, можна простежити вияви такої інтертекстуальності. До прикладу, «прямостояння» – це стусівська ремінісценція, якою оперують автори багатьох спогадів, зокрема про М. Коцюбинську [9]. Фактично всі мемуарні матеріали про письменницю засвідчують цю характеристику, зводячи її до осмислення ролі діячки в русі шістдесятників, незламності жінки у протистоянні режиму, вмінні бути непохитною у відстоюванні особистісних переконань. Зосібна Л. Плющ наголошує: «Михайлина належить до найсвітліших, того найкращого, що було, скористаймося її ж словом у русі *прямостояння* (насправді, М. Коцюбинська лише ввела його в літературний обіг. – *О. Р.*). Вона належала до „малесенької щопти" (ще одна стусівська ремінісценція. – *О. Р.*) тих, хто самим своїм існуванням повертали життя змертвілим і спорожнілим словам, й самі породжували Слово „на вагу золота"» [9, с. 299]. А це вже – зі слів Л. Мірошниченко: «Рівновага її „прямостояння", рідкісна внутрішня свобода огортали співбесідника якимось природним супокоєм. За цією доступністю, відкритою теплотою і щирістю світилася пронизлива екзистенційна глибина» [9, с. 199].

«Самособоюнаповнення» – ще одна ремінісценція, частотна вже в спогадах про В. Стуса. Вона взята з його поезії «Мені зоря сіяла нині вранці…» – як така, що засвідчує імпліцитний самовияв та ескапізм буттєтривання поетичного alter ego митця. Новотвір «щопта», ужитий у вірші «Ярій, душе…», зачитаному як прощальна промова на похороні А. Горської, позначує певну приреченість у самоідентифікації поетового покоління у протистоянні системі.

Ремінісценції у спогадах про шістдесятників здебільшого засвоюються з творчості представників цього руху, підтверджуючи єдиноспрямованість заявленої суспільної й особистісної позиції його діячів. Цим прийомам інтертекстуальності властиві стилізація, підпорядкованість і проникнення в манеру письма автора спогадів.

Ремінісценція може видозмінюватися в алюзію і прочитуватися неоднозначно, – залежно від читацького сприйняття. Д. Папкіна слушно наголошує на тому, що «межу між алюзією та ремінісценцією встановити непросто» [10, с. 78]. Особливо складно диференціювати ці прийоми в художньо-документальному тексті. Скажімо, всі наведені вище приклади ремінісценцій можна з певністю кваліфікувати і як алюзії, що вже звично сприймаються як «універсум текстів» (Ж. Дерріда). Непряме скерування до літературних першоджерел утілює письменницьку ідею повномасштабного віддзеркалення духовної сутності й одночасної реалізації художньої мети: запропонувати універсальну картину бачення світу й виразно наголосити на своїй участі у повсякденних онтологічних процесах. Зіпремося тут на цілком слушне твердження Н. П'єге-Гро: «Справді, літературна алюзія передбачає, що читач у змозі розпізнати за іносказанням ту думку, яку автор хотів йому навіяти, не висловлюючи її прямо. Коли в основі алюзії лежить гра слів, то вона відразу сприймається як ігровий елемент, щось на кшталт жартівливого підморгування, адресованого читачеві» [2, с. 92].

У в'язничному епістолярії приклади алюзивної інтертектуальності простежуються у зверненнях авторів до виконаних ними літературних перекладів: так, В. Стус апелює до творчості Ґете, Рільке, І. Світличний – до Беранже, Бодлера. Алюзії постають тут як тонкі мовні ігри, вказують на спорідненість мислення та художнього смаку всіх учасників листовної комунікації. Акцентуючи непоступливість у змаганні із системою, свою внутрішню силу й моральну гідність, в'язні сумління вплітають в епістолярний дискурс максими Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, інших велетів національного духу. Алюзивні вияви проникають в різні жанрові модифікації художньо-документальної прози – мемуари, щоденники, усну оповідь, записки, автобіографію, некролог.

Алюзія як інтертекстуальний прийом мемуарного дискурсу не потребує дослівності й витлумачується через співвіднесення часто вживаного вислову з авторською нарацією. Алюзивне цитування дає змогу письменникові передати драматизм події, про яку йдеться, наситити текст інформацією; воно спонукає до асоціативного мислення, водночас постаючи одним зі способів реалізації авторських креативно-аналітичних можливостей. Як стилістична фігура художньо-документальної прози шістдесятників алюзія продукується виразними аналогійними контекстами (ідеологічним, історико-політичним) доби й різноманітно проявляє себе. Через тотальні утиски інакомислячих письменники часто вдаються до алюзивного прочитання біблійної історії, передусім новозавітної, виказуючи цим опір викоріненню віри, протидію духовному вихолощенню нації. Ілюстрацій цього – досить багато практично в усіх різновидах нефікційної літератури. Зауважимо, що в інтертекстуальній площині алюзія, на відміну від ремінісценції, все ж таки вимагає однозначності в розумінні й потрактуванні факту, події чи явища.

Висновки, перспективи подальших досліджень. Цитата як форма вияву інтертекстуальності у художньо-документальній прозі шістдесятників реалізовує себе через алюзію, аплікацію, колаж, мозаїку, парафраз, ремінісценцію та інші способи міжтекстової взаємодії. Розбудовується текст як цитатна мозаїка, в якій сплітаються різні шляхи та можливості архітектонічного оформлення складного метажанрового цілого. Алюзії та ремінісценції як текстові запозичення у нефікційному тексті постають незмінною атрибуцією такого типу письма.

Література

1.*Просалова В., Бердник О.* Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти : [монографія]. Донецьк : Норд-Прес, 2010. 152 с .**2.** *Пьеге-Гро Н.* Введение в теорию интертекстуальности : пер с фр. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 240 с. **3.** *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. Київ : Академія, 2007. Т. 1: А (аба)–Л (лямент). 608 с.; Т. 2: М (Маадай-Кара)–Я (я-форма). 624 с. **4.** *Лотман Ю.* Культура и взрыв. Москва : Гнозис ; Прогресс, 1992. 272 с.**5.** *Лотман Ю.* Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. Москва : Языки русской культуры, 1996. 464 с.**6.** *Ткаченко А.* Мистецтво слова. Вступ до літературознавства : підруч. для студ. гуманіт. спеціальностей вищих навч. закладів. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2003. 448 с.**7.** *Шаповал М.* Інтертекст

у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія. Київ : Автограф, 2009. 352 с. **8.** *Хализев В.* Теория литературы : учебн. Москва : Высш. шк., 1999. 398 с.**9.**«*У мерехтінні найдорожчих лиць*» : Згадуючи Михайлину Коцюбинську / упор. і відп. ред. Е. Соловей. Київ : Дух і Літера, 2012. 576 с.**10.** *Папкина Д.* Типы литературных аллюзий. *Вестник Новгородского гос. ун-та*. 2003. № 25. С. 78–82.

УДК 007 : 304 : 001

Олена Семенець
Київський національний торговельно-економічний університет

МЕТАФОРА «ВІЙНА ПРОТИ КОРОНАВІРУСУ» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ОФІЦІЙНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСАХ
(за матеріалами виступів та інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського)

З позицій критичного дискурс-аналізу розглянуто використання метафори «війна проти коронавірусу» в українському медіатизованому офіційному та політичному дискурсах. Публічні виступи, привітання, інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського проаналізовано в аспекті розвитку цієї ключової метафори.

Ключові слова: *критичний дискурс-аналіз, Covid-19, метафора, «війна проти коронавірусу», публічний виступ, привітання, інтерв'ю, Президент України, Володимир Зеленський.*

From the standpoint of critical discourse analysis, the use of the metaphor «war against the coronavirus» in the Ukrainian mediated official and political discourses is examined. Public speeches, greetings, interviews of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy are analyzed in terms of the development of this key metaphor.

Key words: *critical discourse analysis, Covid-19, metaphor, «war against coronavirus», public speech, greeting, interview, President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyy.*

Постановка проблеми. Доба пандемії спричинила активізацію вже наявних в українській мові лексем: *вірус*, *епідемія*, *пандемія*, *карантин*, *ізоляція*, *дистанційний*, *захисна маска*, *респіратор*, *дезінфекція*, *вакцина*, *щеплення*, *криза*, – а також поширення нових слів і словосполучень: *Sars-CoV-2*, *Covid-19* і *ковід*, *коронавірус*, *суперпоширювач*, *локдаун*, *карантин вихідного дня*, *соціальне дистанціювання*, *самоізоляція*, *засоби індивідуального захисту*, *санітайзер*, *експрес-тест*, *ПЛР-тест*, *ШВЛ*, *Zoom* і *зум*, *зум-лекція*, *зум-етикет*, *зумер*, *зумбі* тощо.

Особлива роль у мові належить **концептуальним метафорам**, які, з одного боку, втілюють соціальну оцінку дійсності, а з іншого – формують ставлення людини та суспільства до подій життя. Одна з ключових концептуальних метафор – ***«війна проти коронавірусу»***.

Наше дослідження побудоване на ґрунті підходу критичного дискурс-аналізу [2; с. 3]. Аналіз метафоричних складників у наративах Президента України Володимира Зеленського стосовно проблем пандемії Covid-19 проводимо на основі опрацювання текстів публічних виступів, привітань, інтерв'ю та інших документів, представлених на офіційному сайті «Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво».

Мета дослідження – визначити роль ключової метафори ***«війна проти коронавірусу»*** в розвитку медіатизованого офіційного та політичного дискурсу Президента України Володимира Зеленського. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) сформувати вибірку текстів публічних виступів, привітань, інтерв'ю Президента України Володимира Зеленського, у яких представлена ключова метафора *«війна проти коронавірусу»*; 2) провести порівняння з іншими текстами виступів та інтерв'ю Президента України, де міститься співвіднесена метафорика з проблем пандемії Covid-19; 3) простежити розвиток цієї ключової метафори у публічних виступах та інтерв'ю Володимира Зеленського протягом 2020-2021 років.

Викладення основного змісту. У політичних дискурсах багатьох країн світу впродовж 2020-2021 років значного поширення набула **метафора війни** на позначення **боротьби з пандемією**. Намагаючись мобілізувати суспільство на боротьбу з хворобою, такий образний вислів використовували глави держав і урядів багатьох країн, очільники міжнародних організацій: президент Франції Еммануель Макрон і президент США Дональд Трамп, прем'єр-міністр Греції Кіріакос Міцотакіс і прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон, голова Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпін і генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш та інші.

В Україні після завершення першої хвилі епідемії Президент Володимир Зеленський висловив упевненість, що країна впоралася із серйозною кризою, пов'язаною з Covid-19. Про це він сказав на пресконференції 20 травня 2020 року, присвяченій підсумкам першого року президентської каденції. При цьому високо оцінив роботу за цим напрямом – свою власну та Прем'єр-міністра України Дениса Шмигаля: *«Поки що у мене, у мене особисто, і пройшло тільки два місяці, у мене зауважень до* ***Шмигаля*** *немає. Ми боремося разом з Covid-19, і я бачу, що ми, чесно, як мінімум у цьому напрямку,* ***ми майстри спорту по боротьбі з коронавірусом****. Я в цьому впевнений. Візьміть статистику»* [5; 7].

Таке висловлювання було розцінене як ознака самовпевненості недосвідченого політика і зазнало серйозної критики саме на підставі статистичних показників, до яких апелював сам Володимир Зеленський [1; 6; 12; 13 та ін.].

Діяльність влади та публічний дискурс Володимира Зеленського гостро критикував і екпрезидент Петро Порошенко, вдаючись при цьому до «воєнної» риторики: *«Коли хворих на всю країну були ще одиниці, і влада вірила, що криза омине Україну стороною, Зеленський урочисто оголосив себе головою Координаційної ради з протидії епідемії. У травні –* ***хвалькувато*** *назвав себе* ***майстром спорту з боротьби з коронавірусом****. Доголовувався. Результат «чемпіона» кожен з вас може оцінити сам. Україна – в десятці антилідерів у світі з найвищими темпами поширення хвороби.* ***У війні*** *з коронавірусом* ***Верховний Головнокомандувач капітулював****. Ситуація вийшла з-під контролю влади»*, – констатував Порошенко [10].

На основі аналізу документів, представлених на офіційному сайті «Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво», а також інтерв'ю Президента провідним вітчизняним та зарубіжним виданням можна простежити розвиток «воєнної» метафорики у президентському дискурсі з проблем пандемії Covid-19 впродовж 2020-2021 років.

Серпень 2020 року. У своїй промові з нагоди Дня Незалежності України Президент розбудовує «воєнну» метафору, проводячи паралель у сферах **війна – пандемія – економічна криза**: *«Ми будуємо саме таку країну! Країну, яка завжди **готова дати відсіч**. І байдуже, **хто атакує: агресор, вірус, світова криза**»* [8].

Листопад 2020 року. Метафора поглиблюється, охоплюючи конкретні сфери соціальних та професійних відносин в українському суспільстві – у привітанні з нагоди Дня працівника соціальної сфери: *«Пандемія коронавірусу суттєво змінила наше життя. Перебуваючи **на передовій боротьби** із соціальними наслідками COVID-19, працівники соціальної сфери піддаються **значній небезпеці**. Незважаючи на це, вони продовжують працювати у посиленому режимі й щоденно дбають про те, щоб в умовах карантину громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, сім'ї у складних життєвих обставинах отримували соціальні послуги»* [4].

Грудень 2020 року. В інтерв'ю Президента для видання «Фокус» метафора розвивається, розгалужується. Починаючи з прямого твердження за моделлю *«S – це P»* (***«Коронавірус – це війна»***) і до визначення в подальшій оповіді напрямів **напруженої роботи** як **боротьби.**

Зміну трьох міністрів охорони здоров'я (*«За вашу каденцію міністр охорони здоров'я змінювався тричі. Спочатку Зоряна Скалецька, потім Ілля Ємець, тепер Максим Степанов. На вашу думку, що з ними було не так?»*) Президент пояснює психологічною «вбивчою силою» вірусу: ***«Коронавірус – це війна. А на війні солдат в атаку веде за собою командир**. Якщо він не веде, а першим в атаку біжить **солдат**, треба міняти **командира**. Якщо **командира вбили**, треба щоб з'явився інший. Тут те саме. Я вважаю, що **вірус психологічно вбивав міністрів**. Вони не могли дуже швидко виконувати завдання не тому, що погані, а тому що були міністрами в такий час»*.

І далі в інтерв'ю потужно представлений мотив **боротьби**: *«Ми навчилися **боротися з коронавірусом**»*. Зокрема, й мотив **боротьби** за отримання **вакцини**: *«У будь-якому випадку, люди повинні зрозуміти, що за один день не можна забезпечити 10 млн людей **вакциною**. Не тому, що наші люди не хочуть вакцинуватися. А тому, що **всі країни борються** за її отримання. Я хочу, щоб у січні ми отримали 100-200 тис. доз. Але нам доведеться дуже сильно попрацювати, щоб люди пішли вакцинуватися»* [14].

У найважчі місяці стрімкого зростання захворювань, в умовах надзвичайного навантаження на систему охорони здоров'я, українські медики витримали небувале випробування на міцність. За таких умов **метафора війни** була цілком

закономірна **в мовленні** самих **медичних працівників**, у їхній професійній оцінці ситуації. Наприклад, у відео зі львівської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги, яке розмістив на своїй фейсбук-сторінці мер Андрій Садовий, до мешканців міста з проханням дотримуватись карантинних заходів звертається Марта Сайко, керівниця центру терапії клінічної лікарні: *«<…> **ми тут просто як на війні**. **Лікарі, медсестри, санітарочки – всі працюють** на благо, щоб допомогти людям»* [9; див. також 11].

Висновки. Однак варто зазначити, що метафора ***«війна проти коронавірусу»*** не набула у вітчизняному офіційному, політичному, медійному дискурсах такого поширення, як у західних країнах. Починаючи з 2014 року, Україна змушена стримувати на Донбасі **військову агресію Російської Федерації**. Тому слово ***війна*** в публічних та особистих дискурсах українців активно використовується не у фігуральному, а передусім у прямому, денотативному значенні. Нинішня російська агресія проти України має характер гібридної війни, тобто збройне протистояння супроводжується агресивною пропагандою та постійними інформаційними атаками. Саме із цими подіями (збройна боротьба та інформаційна війна) передусім пов'язане **поняття «війна»** для сучасних українців.

Література

1.«*Ми* – майстри спорту з боротьби з коронавірусом». Україна – в топі нових випадків та смертності від Covid-19 у Європі // Texty.org.ua. 2020-09-08. Режим доступу: https://texty.org.ua/fragments/101827/grafik-dnya-ukrayina-v-topi-novyh-vypadkiv-covid-19-u-yevropi/ **2**. *Van Dijk, T. A.* Discourse and Power. N.Y. : Palgrave Macmillan, 2008. **3.** *Wodak, R.* The Politics of Fear. What Right-Wing Discourses Mean. London : SAGE, 2015. **4**. *Вітання* Президента України Володимира Зеленського з нагоди Дня працівника соціальної сфери // Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. 1 листопада 2020 року. Режим доступу: https://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-z-nagodi-64917 **5.** *Зеленський* заявив, що не має зауважень до роботи Шмигаля // Укрінформ. 20.05.2020. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3029201-zelenskij-zaaviv-so-ne-mae-zauvazen-do-roboti-smigala.html **6.** *Комарова, О.* Рік Зеленського: що з минулої пресконференції виконав президент України? // Радіо Свобода. 19 травня 2021. Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/preskonferenciya-zelensliy-obicyanky/31263611.html **7.** *Прес-конференція* Президента України Володимира Зеленського / 20.05.2020 // Офіс Президента України. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=TjY3FcEmhCk **8**. *Промова* Президента з нагоди Дня Незалежності України // Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. 24 серпня 2020 року. Режим доступу: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-z-nagodi-dnya-nezalezhnosti-ukrayini-62953 **9**. *Садовий, А.* Ніхто не отримує задоволення від носіння маски… // Фейсбук. 17 березня 2021 року. Режим доступу: https://www.facebook.com/andriy.sadovyi/videos/769496797040576/?__tn__=%2CO **10**. *У війні* з коронавірусом «зелена» влада капітулювала – Петро Порошенко на Рівненщині // Європейська Солідарність. 16-10-2020. Режим доступу: https://eurosolidarity.org/2020/10/16/u-vijni-z-koronavirusom-zelena-vlada-kapitulyuvala-petro-poroshenko/ **11**. *У Львові* показали відео з COVID-лікарні // Korrespondent.net. 18 березня 2021. Режим доступу: https://ua.korrespondent.net/city/lvov/4338916-u-lvovi-

pokazaly-video-z-COVID-likarni **12.** *Україна* вийшла на перше місце в Європі за Covid-19. А також – нові рекорди смертей та госпіталізацій // Texty.org.ua. 2021-04-07. Режим доступу: https://texty.org.ua/fragments/103324/ukrayina-vyjshla-na-pershe-misce-v-yevropi-za-covid-takozh-novi-rekordy-smertej-na-hospitalizacij/ **13.** *Хожаінова, В.* Рік пандемії. ТОП-5 причин, чому Зеленський не майстер спорту з боротьби з коронавірусом // Dsnews. 20 травня 2021. Режим доступу: https://www.dsnews.ua/ukr/society/rik-pandemiji-top-5-prichin-chomu-zelenskiy-ne-mayster-sportu-z-borotbi-z-koronavirusom-20052021-425563 **14.** *Шашкова, М.* Високосний рік Зеленського. Президент — про боротьбу за вакцину, тет-а-тет з Путіним і корупцію // Фокус. 25 декабря 2020. Режим доступу: https://focus.ua/politics/470246-visokosniy-rik-volodimira-zelenskogo

УДК:81:82:1

Володимир Сподарець,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЮДИНОТВОРЧУ ФУНКЦІЮ МОВИ

У статті йдеться про необхідність більш рішучого «узаконення» в науковій літературі людинотворчої функції мови як мотивуючої у процесі вивчення рідної словесності.

Ключові слова: *дискурс, слово, функції мови, людинотворча функція, мотивація.*

The article is about the need for a more decisive "legalization" in the scientific discourse of the human-creating function of language as a motivating one in the study of native literature.

Key words*: discourse, word, language functions, human-creating function, motivation.*

Постановка проблеми. Звісно, усі перелічені в науковій літературі *функції* мови – *комунікативна* (інформаційний зв'язок; найбільша розкіш на світі – «розкіш людського спілкування» (А. де Сент-Екзюпері)), *експресивна* («говори – і я тебе побачу»), *ідентифікаційна* (перефразовуючи Гайдегера, «бути у себе вдома»), *гносеологічна* (унікальна оптика, що творить неповторну картину світу), *мислетворча* (не ми говоримо мовою, мова говорить нами, як висловився згаданий вже Гайдегер), *естетична* (тут слід зробити ліричний відступ, аби функція заговорила: Вінграновський – «У синьому небі я висіяв ліс...»); а ще – *номінативна*, *фатична*, *волюнтативна*, *магічно-містична*, *демонстративна* і т.д, і т.д., -- усі перерахувати -- регламент статті не витримає, але всі вони можуть бути інтегровані функцією ***людинотворчою,*** до речі, як ніколи актуальною сьогодні, в часи новітніх «неандертальців» (Ліна Костенко).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, людину творить мова. Німецьку – німецька, французьку – французька, російську – російська, українську – українська…Тут наперед виходить питання мовної оптики, давно, ще у позаминулому столітті, з'ясоване: «межі моєї мови означають межі мого світу» (Л. Вітгенштейн). Інша справа, що в часі теперішньому його хитромудро переосмислили політикани різних мастей, спекулюючи на невігласстві і агресивних інстинктах орди, надихаючи її на вбивства і грабежі. Вже маємо незагойні рани на тілі держави. Але то інша тема, хоча й пов'язана тісно з нашою.

Людинотворчий ресурс мови прекрасно розуміють майстри, письменники-людинотворці, тому так трепетно уважні до рідного слова. У своїй драматичній поемі «Бояриня» Леся Українка різко заперечила імперський історичний дискурс, у якому безапеляційно наголошувалася доведена до абсурду теза «родової єдності» росіян і українців, за якою –зухвале прагнення окупації й поглинання. Обґрунтовуючи цю думку, Леся Українка скористалася методом свого дядька, Михайла Драгоманова, більш історичним, ніж агітаційним: увага звертається не так на «реалії» буття (події, явища, постаті), як на «універсалії» (ідеї, наміри, обставини). Не сума знань про минуле важить у першу чергу (це супутньо), а пізнання його суті, сенсу, законів.

Модерністка Леся Українка дуже любила розповіді реаліста Ореста Левицького. Особливо тішила його ґрунтовна обізнаність із першоджерелами, смілива гіпотеза, навіть домисел, що дозволяло глянути за межі видимого.

Як відомо, Леся Українка довго не наважувалася взятися за вітчизняний історичний матеріал. Сюжети її драм – переважно античність. У рідній історії вона вважала себе не надто «образованною». В одному з листів до Агатангела Кримського 1912 року вона скаржиться, що драма «Бояриня» видається їй якоюсь елементарною, «Schwarz und Weiss»», навіть хотіла знищити її. Однак обійшлось, слава Богу! Яка ж причина такої дивної самооцінки? Вона у площині мови. В іншому її листі до Кримського того ж року це докладно з'ясовано. Леся Українка хоче слухати не просто історика, а історика зразкового, яким для неї є мова, Слово. Їй потрібне найчистіше, жодним посередником не замулене джерело, що тільки й може дати їй правду і про свій народ, і про окрему людину, про саму душу людську.

Принагідно варто зазначити, думка про перевагу художньо-поетичного пізнання історії над белетристично-документальним, прозовим – глибока і справедлива, про що неодноразово говорено у листовному спілкуванні Лесі Українки з матір'ю, відомою письменницею Оленою Пчілкою.

Те ж саме Микола Гоголь з його дивною, суціль деформованою російською, що під потужним лінгвістичним мікроскопом і лексично і синтаксично наближається до української. Письменник говорив, що не знає Росії, та, по суті, й України не знає і творить з нічого – за допомогою мовного дару, оскільки слова – це єдиний матеріал, який був потрібний йому для роботи. Варто згадати один із епізодів життя Гоголя. Молодий письменник у листах в Україну до своєї матері просив слів (побутові назви тощо), щоб писати. Мабуть, і не здогадувалася мати, що то вона не просто слова посилає своєму геніальному синові, а мікроновели духовної історії України, найбільше і найнеобхідніше письменникові знання, згорнуте у зернини слів.

Те ж саме Шевченко. Пригадалася прощальна надгробна промова П. Куліша в холодному Санкт-Петербурзі: «Немає з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через його маємо велике дороге нам право -- оглашати рідним українським словом сю далеку землю» [2, с. 495 - 496]. І стало

цілком очевидним: геніальність нашого Поета полягає насамперед у тому, що він, маючи абсолютний слух і різносторонньо-виняткові мистецькі здібності, зміг не тільки почути, але й втілити все почуте в новій гармонії свого безсмертного «Кобзаря». І тоді Слово «відкрилося», виповівши з найзапаморочливіших глибин усе те, що вкладав у нього впродовж своєї історії народ.

Літературознавець Гр. Клочек звертає нашу увагу на те, що перший відомий нам лист, який відкриває епістолярій Шевченка і адресований у Керилівку братові Микиті, «містить настійне прохання відповісти листом, написаним українською мовою. Це навіть не прохання, а благання, -- підкреслює дослідник, -- яке в тому короткому листі, написаному 19 листопада 1839 року, було повторено чотири рази: «Воно, бач, і так, і не так, а все-таки лучче, коли получиш: прочитаєш хоч одно слово рідне»; «Та, будь ласка, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому... Так хай же я хоч і через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу во сні, що тебе, Керилівку та рідню...»; «Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласка, а не по-московському»; «Не забудь же, зараз напиши письмо – та по-своєму» [3, с. 11].

Від самого початку і до кінця днів своїх Шевченко творив себе рідним Словом. Себе й свій народ: «Я на сторожі коло їх поставлю слово».

Найприкріше з непорозумінь, що так псує мовний ландшафт України, а Одеси так особливо – мовна агресія середовища. Приїжджаючи у міста на навчання чи роботу, юнаки та дівчата з чистою українською на устах раптом німіють, а з часом асимілюються… І ніяка сила зарадити біді вже не може. Так, біді, бо руйнується духовна вісь особистості, деформуються ментальні структури, починає прогресувати згубне почуття меншовартості. Поступово формується клас другорядних і упосліджених. Одібрати, чи, бодай, підмінити рідну мову іншою, рівнозначно осліпити: людину, цілий народ... Це добре розуміли поневолювачі всіх часів і народів, розпочинаючи завжди неодмінно з мови. Як наголошувала Ліна Костенко, «народи вмирають не од інфаркту, спочатку їм відбирає мову». Лінгвістичне насильство страшне тим, що блокує пра- і протознання, які пульсують з позасвідомого каналами саме рідної мови. І людина стає манкуртом з усіма потрібними для поневолювача наслідками.

У сучасній літературі знаходимо свідчення про абсолютну невключеність індивіда в духовну реальність, перебування фактично в тварній фазі. Ця інформація легко вичитується з мовленнєвих текстів літературних героїв. «Ну, ти дайош!» – зауважує один із героїв повісті Валерія Шевчука «Горбунка Зоя» [4]. Своє ставлення письменник ніяк не висловлює, мовляв, про що говорити, прислухайся. «Шо ти імеєш в виду». Цю мову письменник дозує ощадливо, вдаючись до переказу необхідної інформації про персонаж власним словом. Німотствуючий же у тексті герой виявляє кричущу свою безпорадність, внутрішню покаліченість, якусь паралітичну приреченість на примітив існування. То ж зовсім не випадкова його сюжетна участь у творі – бути зґвалтованим Зоєю, шукаючим помсти й еротичних пригод загадковим дівчиськом. Герой і не може

існувати інакше, як тільки бути чиїмсь придатком, бути зґвалтованим кимось: в прямому (як у сюжеті повісті), чи в переносному розумінні. Автентичність герою заказана, - надто далеко зайшла хвороба знедуховлення, про яку сигналізує його знемовлення.

І все ж вихід є: це закон, освіта і… сама мова на устах людей, що дійсно є розумом, честю і совістю нації.

А мову маємо знамениту. Слово – усюдисуще, його простір наскрізний: з минулого у майбуть (бо так має бути, як хоче слово!). Слово як сито: пропускаючи наші думки, переживання і почуття, прагне затримати добірне, найкрупніше зерно вражень і смислів. Формується слово неспішно і непомітно, формується безконечно, переборюючи, перемагаючи, перетираючи на порох мілке й несуттєве. У слові завжди позиція і оцінка, завжди перспектива. Потрапляючи у новий життєвий контекст, слово не завмирає у функціональній виправці, а сумлінно продовжує свою творчу роботу, яку так глибоко і переконливо представляють поети, підкреслюючи, що працювати над словом все одно, що працювати над душею своєю.

В українській культурі здавна існує культ слова. Українець – людина співуча і балакуча. Мабуть, жодного поета у нас не знайдеться, який би не написав щось про рідне слово. Митці із захопленням і любов'ю розбудовують цілі сюжети, де протагоністом виступає Слово, і неодмінно з великої літери. Особливо відзначився у цьому лицарському змаганні український химерний роман, іронічно кваліфікований у літературознавчо-критичних колах як жанр національний. Тут маємо зразки унікальні з точки зору участі слова у творенні художніх світів, наприклад, роман „Позичений чоловік, Або ж Хома невірний і лукавий" Є. Гуцала. Для прикладу – лише один епізод, що дає уявлення про способи творення лінгво-психологічної атмосфери роману:

Коси Мартошині тепер нагадують осіннє небо вночі, а в тому небі світяться зірочками сиві волоконця. А колись-бо в косах її ні однісінька кострична не світилась, і були вони як смоль, як горобина ніч. І що вже я ту смоль, ту горобину ніч її любив і в горобині ночі і не в горобині ! Густі й тверді, як перевесла, сягали їй за пояс, і коли притаковлюсь біля Мартохи, то лежу на її косах, мов на копиці розстеленого сіна. І ніколи не було так, щоб коси її та не пахли чим-небудь: ромашкою, материнкою, любистком, полином, кропом, огірчаним гудинням, яблуневим цвітом, колоссям житнім чи пшеничним, коров'ячим молоком, медом, малою дитиною. Можна було вдихати пахощі шовкової Мартошиної горобиної ночі – й хмеліти, й чманіти, й задурманювати собі мізки.

А хіба не любила Мартоха, щоб її любили? Од слова доброго мого, від погляду підохотливого могла вона з похмурої та насупленої вмить обернутися на лагідну та ласкаву, хоч до болячки клади; і все в ній починало грати – брови її грали, очі грали, губи грали; і вся вона згори до низу починала грати – грудьми, руками, стегнами. І тоді прокидалось бажання наблизитись до Мартохи, губами своїми торкнутись до тієї музики, якою тремтіли її губи, своїми руками

торкнутись до тієї гри, якою грали її руки, і ввібрати всю ту гру Мартошину в себе, випити її музику до краплини, не зоставити нічогісінько [3, с.10]. Український письменник використовує усі ресурси рідної мови, аби насолодитись сповна самовитим і самоцінним словом, відчути втіху від його музики й пластики, казкової спроможності пірнати у найризикованіші смисли, щоб потім винести на своєму крилі духовну сутність, явивши її вдячному світу як одкровення. Це якась фантастична гра, від якої тьмяніє і відступає на другий план саме життя, гра на межі можливого і дозволеного.

Висновки. У цьому зв'язку напрошується гіпотеза щодо безпрецедентної поетичності української мови. Гіпотеза, може, і несподівана, як і ризикована водночас: українська мова поетична не випадково. А причина закорінена у самій долі народу, у споконвічній непевності українця «на рідній не своїй землі». Поетична мова, як відомо, характеризуючись надмірною семантичною складністю, відчайдушно опирається всякій однозначності, відвойовуючи додаткові можливості «розосередженості» мовлянина в духовному просторі. Доля мовби пішла назустріч, компенсуючи в отакий от химерний спосіб фізичне духовним. Пірнаючи у своєму слові в духовні світи, можна було з надлишком мати те, чого в реальності для людського життя трагічно не вистачало. Тому, може, і наспівав українець за своє многотрудне життя стільки пісень, що їх вистачило б на кілька народів, - фахівці налічують десь аж до п'ятисот тисяч; тому, може, й слів натворив чимало, що теж на кілька розвинутих європейських мов вистачило б з головою. Ніжно-мрійливий українець буквально переселився у слово, у пісню, у прекрасне своє мистецтво. Мистецтво заступило йому саме життя. Символічна культурна сіть, що між людиною й світом, про яку нам розповідають філософи, зловила його. Проте й вберегла.Мотивуючи свої мовознавчі студії, на людинотворчій функції мови слід наголошувати у першу чергу, і тоді у нашому культурно-освітньому просторі відбудуться відчутні зміни на краще, а риторичні питання «какая разница» зникнуть назавше.

Література

1. *Гуцало Є.*, Гуцало Є. Позичений чоловік, Або ж Хома невірний і лукавий. Київ, 1981. 255 с. **2.** *Клочек Григарій*, Клочек Григорій. Емоціональний інтелект Тараса Шевченка. Літературна Україна. Київ, 20 лютого 2014 р. **3.** *Куліш П.*, Куліш П. Слово над гробом Шевченка. Твори Пантелеймона Куліша. Львів, 1910. - Т.6. **4.** *Шевчук В.*, Шевчук В. Горбунка Зоя. Сучасність. Київ, 1995. №3. С. 9 – 63.

УДК 32.019.51

Наталія Стеблина
Донецький національний університет імені Василя Стуса

СЕМАНТИЧНИЙ КОМПЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ТВІТИНГУ

У статті описано алгоритм застосування семантичного комп'ютерного аналізу для вивчення дописів українських політиків у соціальній мережі Twitter. Визначено найпопулярніші

теми у твітах В. Зеленського, П. Порошенка та В. Медведчука, а також інваріантні теми їхніх текстів.

Ключові слова: *семантичний аналіз, політичний текст, Твіттер, українська політика*

An algorithm of semantic computer analysis implication for Ukrainian politicians' posts on Twitter studying is described in the paper. The most popular lemmas and invariant topics in the twits of V. Zelensky, P. Poroshenko and V. Medvedchuk are defined.

Keywords: *semantic analysis, political text, Twitter, Ukrainian politics*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Наразі в Україні нараховується близько 30 млн. користувачів інтернету, 26 млн. використовують соціальні мережі [1]. Тож українські політики, для того, щоб донести свої меседжі до виборців, мають опановувати ці цифрові платформи. За підрахунками журналістів, найчастіше для цього використовують Facebook та Instagram. Twitter вживається не так активно, тим не менш з часів Євромайдану платформа була популярною для того, щоб просувати Україну та її європейські амбіції. На сьогодні Twitter залишається на цій позиції та пов'язує українських політиків, журналістів та активістів із міжнародною спільнотою, переважно з ЄС, США, Канадою.

Як правило, українські дослідники мало цікавляться творчістю українських політиків у цій соціальній мережі, а зарубіжні науковці зосереджені на вивченні дописів своїх вітчизняних діячів. Відтак український політичний твітинг часто обходять увагою. При цьому українські політичні актори, чиновники, блогери, журналісти та інші мають значну кількість фоловерів у Twitter, а отже, долучаються до формування суспільної думки, впливу на вітчизняний порядок денний. Тому вивчення дописів українських політиків у Twitter є надзвичайно важливим, щоб заповнити цю лакуну. Моніторинг політичних текстів у цій соціальній мережі дасть змогу зрозуміти, які меседжі вони адресують внутрішній та зарубіжній аудиторії, які засоби вони використовують, щоб просувати ті або інші теми. Для цього ми використаємо комп'ютерний семантичний аналіз, визначивши провідні леми, інваріантні теми у твітах В. Зеленського, П. Порошенка, В. Медведчука, а також проінтерпретуємо отримані дані.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вплив соціальних мереж на сучасну політичну комунікацію є досить популярним напрямом у науці. Так, виявлено, що під впливом цих медіа політичний дискурс стає:

- більш персоналізованим [9];
- емоційним та непередбачуваним [10; 8];
- імпульсивним, подекуди трапляються неввічливі та образливі твіти [7], напади, цькування [4].

У соціальних мережах політики можуть порушувати стандарти комунікації, поширювати мову ворожнечі та екстремізм [6]. У результаті дискусії у Twitter здатні поляризувати політичний дискурс [5], ще більше віддаляти один від одного громадян із різними ідеологічними уподобаннями [3].

Оскільки соціальні мережі кардинальним чином впливають на те, якою політична комунікація є сьогодні, моніторинг дописів політиків видається

надзвичайно важливим завданням. Адже таким чином можна виявити провідні маніпуляції та прийоми, які політичні актори використовують для впливу на аудиторію.

Мета та завдання. Мета дослідження: визначити особливості політичного твіттингу провідних українських політиків із допомогою семантичного комп'ютерного аналізу та проінтерпретувати отримані дані.

Завдання:

- описати алгоритм семантичного комп'ютерного аналізу;
- визначити провідні леми у дописах політиків, і на основі цих даних – інваріантні теми дописів;
- проінтерпретувати отримані дані із використанням аналізу тональності текстів.

Викладення основного матеріалу. До уваги бралися дописи провідних українських політиків: В. Зеленського, В. Медведчука та П. Порошенка у Твіттері. Медведчук має 139,1 тис. підписників; Порошенко – 1,1 млн.; Зеленський – 303,7 тис. Усього – 1603 твіти за період 1 січня – 31 серпня 2021. Із цієї кількості було обрано твіти, що містили ключові слова, пов'язані із вакцинацією та боротьбою із пандемією. Усього – 186 твітів.

Семантичний аналіз здійснювався за допомогою модуля spacy. Для аналізу тональності тексту, було використано словник негативізму, а також комп'ютерну програму find_negativity.py (детальніше про роботу цієї програми див. [2]), що шукала співпадіння зі словником.

Алгоритм семантичного аналізу: твіти політиків поділялися на токени (окремі слова), після цього із списку токенів прибиралися стоп-слова (прислівники, сполучники), а потім виводилися леми (усі слова зводилися до називного відмінка однини). Частина лем уніфікувалися, наприклад, «ковід», «коронавірус» та «COVID19» й зводилися до леми – «covid19». Леми підраховувалися із використанням хмари слів. На основі найпопулярніших лем визначалися інваріантні теми.

Так, у випадку В. Медведчука найпопулярнішими лемами стали такі: *вакцина, влада, людина, виробництво, Україна*. На основі аналізу його дописів була сформульована інваріантна тема: із владою, яка не хоче налагоджувати виробництво російської вакцини в Україні, потрібно боротися, бо через її бездіяльність помирають люди. Приклад твіту: «*Якби влада в Києві ухвалила відповідні рішення, ми б уже в квітні могли виробляти свою вакцину. У підсумку влада провалила боротьбу з коронавірусом, сьогодні людей помирає втричі більше, ніж восени».*

Найпопулярнішими лемами у П. Порошенка були: *вакцина, Україна, пандемія, людина, лікарня*. Інваріантна тема: боротьба з пандемією, порятунок країни шляхом постачання матеріальної допомоги та обладнання лікарням, аби лікарі могли рятувати людей. Приклад твіту: «*Коли до нас звернулися українські лікарі і представники місцевих громад, ми, звісно, не могли лишитися осторонь і*

терміново почали відправляти кисневі концентратори у регіони, щоб допомогти людям вижити».

У випадку В. Зеленського провідні леми: *Україна, covid, вакцина, здоров'я, дякую*. Інваріантна тема: Україна здатна здолати усі перешкоди, в тому числі й ковід, увесь світ допомагає Україні. Приклад твіту: «*У протидії COVID19 Україні є чим пишатися. Рівень смертності від COVID19 у нас нижчий, ніж у багатьох країнах Європи. Нам вдалося втричі зменшити середньотижневу кількість випадків захворювання й почати відновлювати нашу медицину».*

Семантичний аналіз твітів може бути підтверджений й аналізом тональності текстів. Так, серед цих трьох політиків найбільше негативу містили дописи В. Медведчука (показник – 1, що означає, що кожен твіт мав негативізм). На другому місці – П. Порошенко (0,81) та В. Зеленський (0,45).

Також різнилася інтенсивність негативу. У нашому дослідженні розрізнялася слабка і сильна інтенсивність. Отримані леми, що мали негативну конотацію, розподілялися по відповідних категоріях. «*Смерть*» – сильна інтенсивність; «*хвороба*» – слабка; «*злочин*» – сильна інтенсивність, «*порушення*» – слабка тощо. Див. результати на рис. 1.

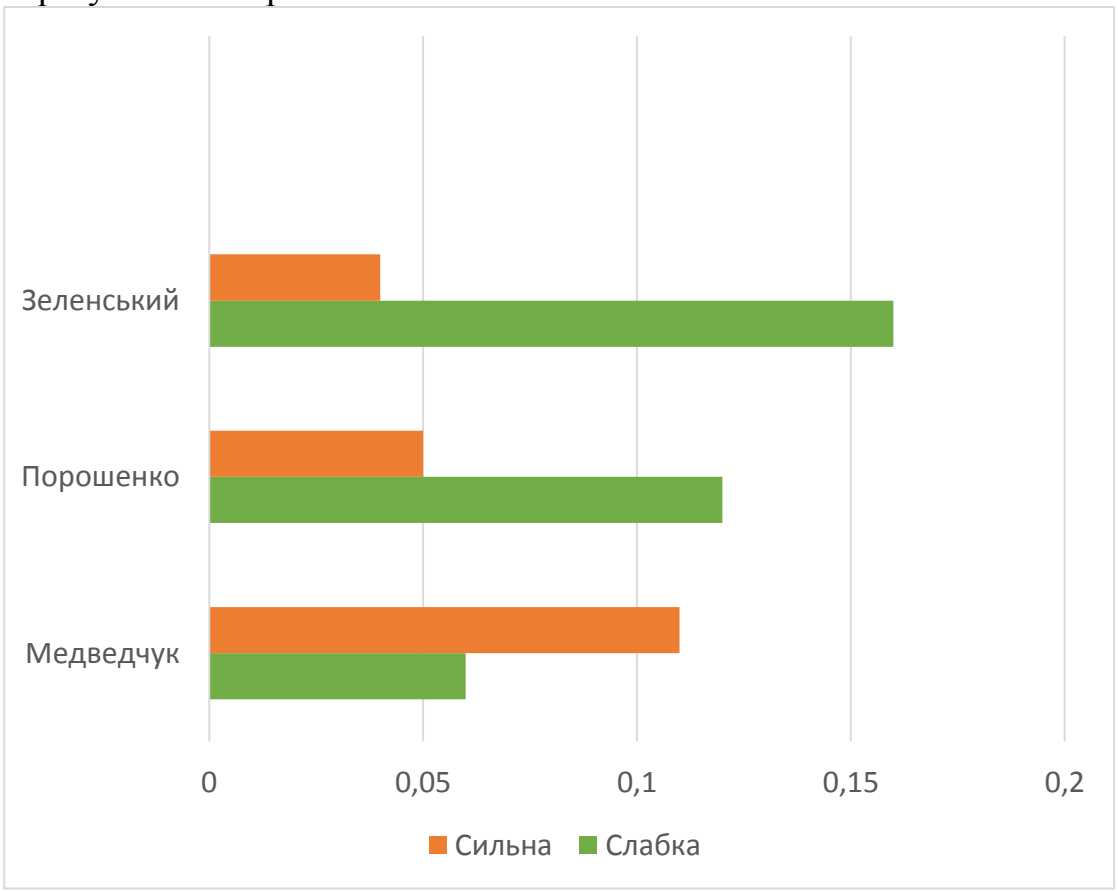

Рис. 1. Інтенсивність негативізму в дописах українських політиків

Так, у Медведчука переважав негативізм сильної інтенсивності, тоді як у Зеленського та Порошенка – слабкої.

Висновки, перспективи подальших досліджень. За часів пандемії соціальні мережі стають не тільки джерелом поширення інформації про ковід та вакцинацію, але й можуть сприяти поширенню страхів та дезінформації. І аналіз твітів політиків демонструє це. Так, наш аналіз дав змогу показати дві протилежні ситуації: залякування із значним переважанням негативізму сильної інтенсивності у В. Медведчука та замовчування негативних тем у випадку В. Зеленського із незначною кількістю негативу та негативізмом слабкої інтенсивності. Також вдалося виявити використання тем пандемії та вакцинації для власного просування: у П. Порошенка негативізм слабкої інтенсивності переважав тому, що у своїх дописах він акцентував на допомозі лікарям та лікарням. Тож політики активно використовували таку популярну тему, як covid19, щоб просувати вигідні для себе меседжі та покращувати власний імідж. Тож частина дописів цілком могли ставати джерелом маніпуляцій, страхів, поширення негативних стереотипів, особливо, у випадку В. Медведчука.

Кількість негативізму у дописах політиків може бути пояснена розстановкою сил у політикумі: у представника влади негативізму найменше, у опозиції – найбільше. І в цьому українська ситуація цікава, оскільки лідер не використовує Твіттер для атак на конкурентів.

Наше дослідження підтвердило попередні спостереження про те, що соціальні мережі, в тому числі Твіттер, використовуються для поширення негативізму, що у свою чергу може сприяти конструюванню дискурсу ненависті, ворожнечі, антагонізму. Різні реальності, репрезентовані українськими політиками, по-різному оцінюють ефективність вакцин та кампанію із вакцинації, боротьбу з коронавірусом і необхідні для цієї боротьби кроки. Це може призвести до подальшої поляризації суспільства і на цій темі, чому можуть бути присвячені подальші дослідження теми.

Література:

1. За рік карантину кількість українських користувачів в соцмережах зросла на 7 млн і досягла 60% населення країни. *Globallogic.com.* URL: https://www.globallogic.com/ua/about/news/social-media-during-quarantine/; **2.** Стеблина Н. *Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку*. Одеса: Фенікс, 2020; **3.** Heiss R., von Sikorski C., Matthes J. Populist Twitter Posts in News Stories: Statement Recognition and the Polarizing Effects on Candidate Evaluation and Anti-Immigrant Attitudes. *Journalism Practice*. 2019. No. 13. P. 20-38. DOI:10.1080/17512786.2018.1564883; **4.** Lee J., Xu W. W. The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. *Public Relations Review*. 2018. No. 44(2). P. 201-213. DOI:10.1016/j.pubrev.2017.10.002; **5.** Matuszewski P., Szabó G. Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary. *Social Media + Society*. 2019. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305119837671. DOI:10.1177/2056305119837671; **6.** McGranahan C. A Presidential Archive of Lies: Racism, Twitter, and a History of the Present. *International Journal of Communication*. 2019. No. 13. P. 3164–3182; **7.** Ott B. L. The age of Twitter: Donald J. Trump and the politics of debasement. *Critical Studies in Media Communication*. 2017. No. 34(1). P. 59-68. DOI:10.1080/15295036.2016.1266686; **8.**Park C. S., Kaye B. K. Expanding Visibility on Twitter: Author and Message Characteristics and Retweeting. Social Media + Society. 2019. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305119834595.

DOI:10.1177/2056305119834595; **9**. Pérez-Curiel C., Naharro P. L. Political influencers. A study of Donald Trump's personal brand on Twitter and its impact on the media and users. Comunicacion y Sociedad. 2019. No. 32(1). P. 57-76. DOI: 10.15581/003.32.1.57-75; **10.** Schneiker A. Telling the Story of the Superhero and the Anti-Politician as President: Donald Trump's Branding on Twitter. Political Studies Review. 2019. No. 17(3). P. 210–223. DOI:10.1177/1478929918807712

УДК 378.4: 004

Сергій Шаров, Тетяна Шарова
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуті основні засоби та технології, що використовуються для візуалізації навчального матеріалу. Зазначається, що в умовах дистанційного навчання візуалізація навчального матеріалу є однією з умов ефективного опанування дисципліни. Висвітлюються особливості інфографіки, скрайбінгу, презентації PowerPoint та ін.

***Ключові слова**: візуалізація, навчальний матеріал, дистанційне навчання, презентація*

The article considers the main tools and technologies used for visualization of training material. It is noted that in terms of distance learning, the training material visualization is one of the conditions for effective subject mastery. Features of infographics, scribing, PowerPoint presentations and more are highlighted.

***Key words:** visualization, educational material, distance learning, presentation.*

Постановка проблеми. На сьогодні унаочнення викладу навчального матеріалу за допомогою різних технологій та засобів візуалізації є одним із важливих напрямків модернізації змісту освіти. Це пояснюється необхідністю інтенсифікації освітнього процесу, впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітню діяльність, орієнтацією на розвиток компетентного громадянина, який комфортно почуває себе в інформаційному суспільстві. Як наслідок, розробка та впровадження нових технологій візуалізації є перспективним та дієвим засобом покращення підготовки майбутнього фахівця. Особливо це стосується сучасного стану організації освітнього процесу, коли значна частина занять відбувається в дистанційному режимі.

Аналіз наукових досліджень. Проблемі візуалізації навчального матеріалу присвячено низку наукових досліджень. У роботі Д. Безуглого, А. Юрченко, О. Удовиченко здійснено аналіз онлайн сервісів для комп'ютерної візуалізації освітнього процесу. Дослідження Л. Білоусової, Н. Житєньова, Л. Онофрійчук, О. Сілкової та Н. Лобач присвячені застосуванню технології скрайбінгу для візуалізації навчального матеріалу. У роботах О. Семеніхіної відображені питання комп'ютерної візуалізації математичних знань за допомогою Flash-технологій, динамічної програми GeoGebra, іншого спеціалізованого програмного забезпечення. Використання засобів візуалізації на заняттях з української та

зарубіжної літератури відображено у роботах В. Дремлюх, А. Землянської, Н. Яременко. Слід зазначити, що візуалізація навчального матеріалу набуває ще більшої актуальності в умовах дистанційного навчання та впровадження карантинних заходів в діяльність закладів освіти.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є висвітлення технологій та засобів візуалізації навчального матеріалу, у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що можуть бути використані під час організації дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. В умовах дистанційного навчання іноді досить важко зацікавити здобувачів освіти при висвітленні окремих навчальних тем або навіть дисциплін. Частіше за все це зводиться до монологічного виступу викладача в режимі онлайн, зосередження навколо певного питання чи проблеми, яку повинен зрозуміти та «розкодувати» здобувач.

З метою вирішення цієї проблеми дослідники звертають увагу на необхідності подання навчального матеріалу з використанням різних інформаційних каналів, які добираються в залежності від змісту навчального матеріалу та способу його подання [7, с. 180]. Для успішного освітнього процесу в дистанційному режимі бажано «тримати» віртуальну аудиторію впродовж усього відеозв'язку. Для цього треба використовувати візуальні об'єкти, які, перш за все, приваблюють того, хто слухає чи переглядає з екрану навчальний матеріал. Одним з ефективних засобів унаочнення навчального матеріалу є його представлення у візуальному форматі [6, с. 157], зокрема через схеми, діаграми, графіки, презентації, схемографіку, інфографіку, сторілеллінг, картограми, ментальні карти тощо.

Використання зорових образів під час викладання навчального матеріалу дозволяє активізувати емоційну пам'ять, підвищити мотивацію, акцентувати увагу на ключових моментах [10, с. 46] тощо. Ученими доведено, що візуально текстову частину людина зором може сприйняти приблизно на 75%, а презентації, схеми, малюнки чи будь-які інші графічні об'єкти – на 95%. Таку розбіжність у відсотках можна пояснити тим, що приблизно 70% інформації людина сприймає зором за допомогою сенсорних рецепторів. З візуальною інформацією людині значно легше працювати, оскільки не треба обирати із великого масиву текстової інформації щось головне, бо для графічних об'єктів ця вибірка уже здійснена. Деталі візуальної інформації значно легше згадуються навіть після тривалого відпочинку в освітньому процесі чи канікул.

Дієвим та розповсюдженим засобом візуалізації навчального матеріалу є використання інфографіки, яку можна використовувати у паперовій або електронній форматах. Для створення інфографіки можна використовувати різноманітні графічні об'єкти, зокрема діаграми, графіки [4, с. 83] тощо.

Порівняно новою технологією візуалізації є скрайбінг, що передбачає відображення ключових елементів у навчальному змісті за допомогою графічних елементів, таких як піктограми, малюнки, символи тощо [2, с. 41]. Особливістю цієї технології є синхронний супровід усного повідомлення викладача/вчителя,

коли всі учасники заняття чують та бачать одне і теж саме. Засобами скрайбінгу може бути дошка, папір, онлайн сервіси [5, с. 64] тощо.

Для забезпечення візуалізації навчального матеріалу можна використовувати різноманітні онлайн сервіси та програмне забезпечення, зокрема AnyChart, Easel.ly, Infogram, Prezi, PowToon, XMind. Умовно їх можна назвати засобами комп'ютерної візуалізації, які призначені для створення мультимедіа, що несе смислове візуальне навантаження [1, с. 12]. Деякі з них є безкоштовними (наприклад, XMind); деякі доступні для безкоштовного використання з обмеженими можливостями. Одним із способів візуального відтворення інформації є застосування презентацій PowerPoint. Використання мультимедійних технологій у процесі візуалізації навчального матеріалу реалізує принцип наочності та дозволяє сформувати асоціативні зв'язки [6, с. 158], спрямовані на поглиблення вивчення дисципліни. Незважаючи на поширеність цього програмного засобу, слід звернути увагу на окремих моментах його використання.

Більшість користувачів під час створення презентації припускаються помилок, коли копіюють на слайди текстову інформацію, заповнюючи при цьому майже весь слайд виключно текстом. Для уникнення цього слід візуалізувати навчальний матеріал за допомогою графічних об'єктів («Вставка» ⇨ «SmartArt»): список, процес, цикл, ієрархія, зв'язок, матриця, піраміда, малюнок (рис. 1).

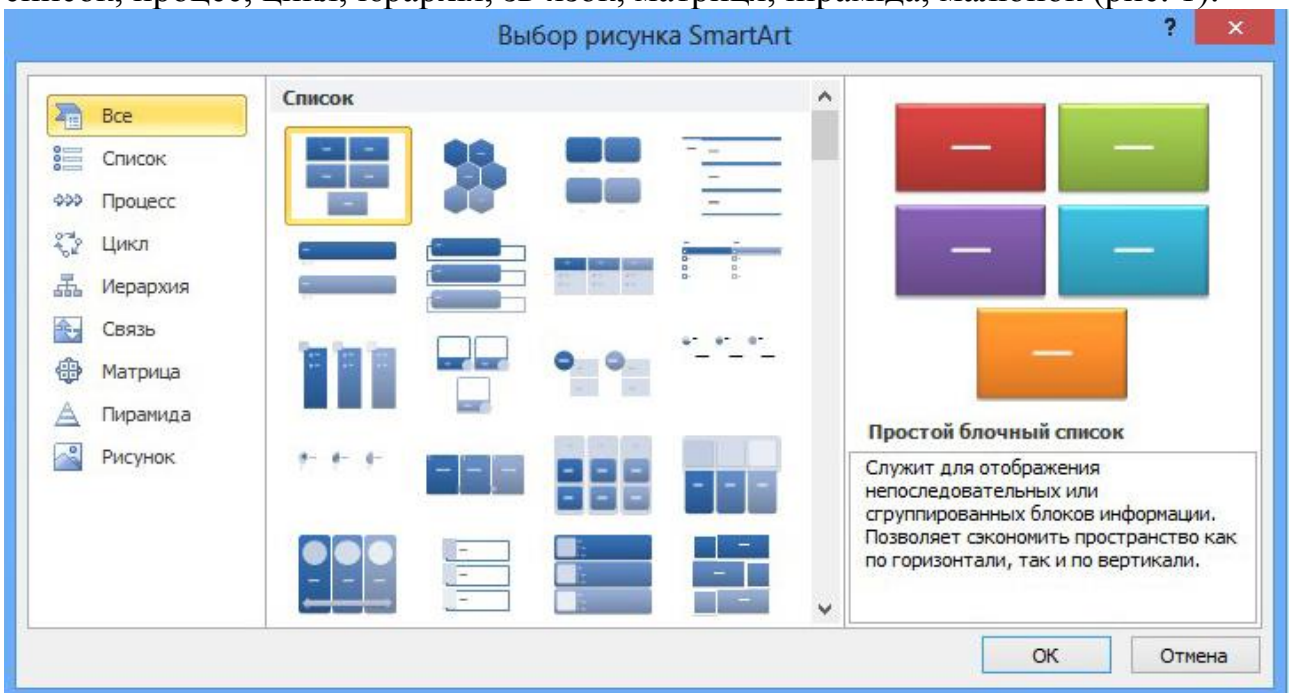

Рис. 1. Графічні об'єкти SmartArt

Суттєво покращити навчальну інформацію на предмет візуального сприйняття можна за допомогою діаграм. Така опція присутня в PowerPoint у вкладці «Вставка» ⇨ «Діаграми». У випадку з діаграмами перед користувачем з'являється величезний масив варіантів: гістограма, лінійна, кругова, графік, листкова, точкова та ін. Це дозволяє здійснювати вибірку об'єктів та кожного разу по-різному візуалізувати дані, які треба презентувати.

Альтернативним засобом створення презентацій можуть бути Google презентації, які на сьогодні мають досить потужний функціонал. Для їх створення не треба витрачати багато часу, достатньо лише вільно оперувати тією інформацію, яку треба подати на розгляд аудиторії. Можна, на нашу думку, виділити такі переваги Google презентацій:

1. Швидка робота з графічними об'єктами на рівні створених презентацій та можливість редагувати вже раніше створені документи;
2. Можливість автозбереження презентацій;
3. Надання доступу до презентації різним учасникам освітнього процесу з різними налаштуваннями: редагування, перегляду, коментування;
4. Можливість встановлення та зміни теми оформлення та застосування цього облаштунку для різних слайдів;
5. Можливість завантаження презентації у різних фрматах: PDF, PPT, SVG, JPG;
6. Створення графічних об'єктів за аналгією з PowerPoint;
7. Доступ до презентації можна отримати у вигляді посилання.

Різноманітність функцій під час роботи з графічними об'єктами в Google презентаціях дозволяє зробити їх візуально сприйнятними та доступними для слухачів. Здобувачі освіти можуть не знати функціоналу Google презентацій. У цьому випадку доцільно на початку роботи з такими візуальним ресурсом дати невелике завдання, використовуючи приблизну інструкцію користувача:

1. Відкрити Google презентацію в акаунті Gmail.
2. Натиснути на + для створення нової презентації.
3. У поле напису вказати своє ПІБ та посаду.
4. Змінити фон (вкладка «фон»).
5. Змінити тему презентації (вкладка «тема»).
6. Додати 2 слайд обраної теми (натиснути +).
7. Вставити на слайд 2 діаграму/гістограму.
8. Додати до презентації коментар (рубрика «вставити»/ «коментар»).
9. Переглянути створену презентацію.
10. Дати доступ до презентації (на вказану електронну адресу в акаунті gmail).

Застосовуючи сучасні підходи до розкриття теми у візуальному представленні, можна покращити якість знань тих, хто навчається, оскільки подача такого матеріалу буде цікавою. Можливість створення Google презентацій не потребує від користувачів копіювання матеріалів на флешку чи закачування їх на персональний комп'ютер. Якщо презентація створена правильно, з відтворенням різних графічних об'єктів, то викладачеві навіть не потрібно писати лекцію аби коментувати її. Дивлячись на слайди, науково-педагогічний працівник може надавати роз'яснення розташованій там інформації. Слід пам'ятати про те, де саме використовуються візуалізовані дані і чи є вони доречними при висвітленні навчальних тем. Частіше за все візуалізацію як зручний спосіб відтворення інформації застосовують під час подання звітної документації, довідкової інформації, статистичних даних тощо.

Крім того, засоби візуалізації навчального матеріалу можна використовувати на різних дисциплінах. Наприклад, під час вивчення української і зарубіжної літератури успішно використовуються таки засоби візуалізації, як буктрейлер, lapbook, кардмейкінг [3, с. 38], інтерактивні плакати [10, с. 48] та ін. Якщо мати на увазі застосування мережі Інтернет для унаочнення навчальної інформації, то у нагоді стануть електронні підручники з української літератури [8, с. 163], що містять текстовий матеріал, аудіо, відео, презентації тощо.

Слід зазначити, що актуальність візуалізації навчального матеріалу вплинула на виникнення низки сертифікаційних програм, які запроваджені у закладах вищої освіти. Так, наприклад, сертифікаційна програма «Візуалізація художнього слова та інфо-медійна грамотність» [9, с. 2] передбачає висвітлення питань щодо використання масових відкритих онлайн курсів, основ інфомедійної грамотності, технологій візуалізації художнього слова.

Висновки, перспективи подальших досліджень. Отже, задля візуалізації навчального матеріалу та підвищення якості освітнього процесу використовуються різноманітні технології та засоби, зокрема інфографіка, скрайбінг, презентації PowerPoint. Для візуалізації навчального матеріалу можна використовувати як паперові носії, так і потужні можливості ІКТ. Отриманий досвід відображається у відповідних сертифікаційних освітніх програмах, пов’язаних з візуалізацією навчального матеріалу та інфомедійною грамотністю.

Література

1.*Безуглий Д. С., Юрченко А. О., Удовиченко О. М.* Огляд засобів комп’ютерної візуалізації для підтримки навчального матеріалу. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, VI (63). 2018. №153. С. 11–14. **2**. *Білоусова Л. І., Житєньова Н. В.* Візуалізація навчального матеріалу з використанням технології скрайбінг у професійній діяльності вчителя. Физико-математическое образование. 2016. №1(7). С. 39–47. **3**. *Землянська А. В.* Досвід використання засобів візуалізації навчальної інформації під час вивчення української і зарубіжної літератури у вищій школі. Матеріали Міжнар. наук.-метод. семінару «Тренди в освіті» (21 березня 2019 р., м. Гомель). 2019. С. 34–39. **4**. *Логвіненко В. Г.* Використання технології інфографіки для візуалізації навчального контенту. Фізико-математична освіта. 2018. №2(16). С. 80–86. **5**. *Онофрійчук Л. О.* Скрайбінг як сучасна форма візуалізації навчального матеріалу в закладі вищої освіти. Народна освіта. 2020. №1(40). С. 61–66. **6.** *Семеніхіна О. В., Друшляк М. Г.* Візуалізація знань як актуальний запит інформаційного суспільства до сфери освіти. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців» (03-04 квітня 2016 р., м. Вінниця). 2016. С. 156–160. **7.** *Сілкова О. В., Лобач Н. В.* Педагогічна технологія візуалізації навчальної інформації. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2018. Вип. 62. С. 180–183. **8**. *Шаров С.В., Лубко Д.В., Шарова Т.М.* Особливості розробки електронного підручника з української літератури. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки. 2021. Т. 32(71), №1. Ч. 1. С. 159–165. **9.** *Шарова Т. М., Землянська А. В., Шаров С. В.* Сертифікаційна програма «Візуалізація художнього слова та інфо-медійна грамотність». М.: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2020. 12 с. **10**. *Яременко Н., Дремлюх В.* Інтерактивний плакат як засіб візуалізації навчального контенту на уроках української літератури. ΛΌГОΣ: зб. наук. пр. 2020. №3. С. 45–48.

UDK: 81'42 (045)

Anastasia Yumrukuz, Hanna Slobodianiuk
State Institution "South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"

VERBALIZATION OF THE CONCEPT HOME IN ENGLISH ELECTORAL DISCOURSE

The paper presents the results of the study on the ways of verbalizing the concept HOME in English electoral discourse. The authors maintain that the verbalization of the concept HOME has been largely studied on the material of other discourses, but it is hypothesized that it has got certain specifics of verbalization in the electoral discourse. The obtained results proved that the structure of the nominative field of this concept actualized in the electoral discourse is somewhat different, which might be explained by the pragmatic specifics of the discourse.

Key words: *electoral discourse, concept HOME, verbalization*

У статті викладено результати дослідницького аналізу шляхів вербалізації концепту «Дім» в англійському електоральному дискурсі. Автор акцентує на тому, що хоча вербалізація концепту «Дім» широко досліджена на матеріалі інших дискурсивних практик, натомість має свою специфіку вербалізації в електоральному дискурсі. Результати дослідження доводять, що структура номінативного поля цього концепту, актуалізовуваного в електоральному дискурсі є дещо інакшою, що пояснюється прагматичною специфікою цього типу дискурсу.

Ключові слова *електоральний дискурс, концепт «Дім», вербалізація*

Introduction. The issue of the linguistics means of concept verbalization has been tackled quite fundamentally in a number of scientific works. The term 'concept' per se has been thoroughly analyzed in the plane of cognitive studies, in particular, those focusing on its essence (A. P. Babushkina, Ye. S. Kubriakova, I. O. Sternin, W. Chafe, Ch. Fillmore, R. Langacker et al.), the typology of concepts (I. Shevchenko, I. O. Sternin, G. Lakoff et al.) and means of their verbalization (D. Demchuk, N. Fraseniuk, S. Folina, O. V. Nazarenko, Ž. Nemickienė et al.). Though with the increasing interest to the cultural aspects, the appearance of the notion of nationally-lingual picture of the world the idea of distinguishing particular linguacultural concepts is being voiced more and more frequently. There have been a number of studies so far dedicated to various aspects of linguistic and cultural concepts as actualizers of the linguistic picture of the world (K. Mizin, O. Petrov, N. I. Frasinyuk, I. O. Sternin et al.)

Electoral discourse as an element of electoral communication has been in the focus of linguists' attention throughout the last decades. In particular, they analyzed the communicative and cognitive potential of this this type of discourse (O. V. Horina), studied the verbalization of the concept 'European identity' (H. Scholokhova), researched its pragmatic and linguistic specifics (A. Yumrukuz), revealed the peculiarities of the cognitive pragmatics of American presidential debates (T. Honcharova, V. Hutorov, I. Shevchenko).

The concept HOME as one of the basic elements of American and British linguistic picture of the world has recently attracted significant attention of scholars throughout the world. Specifically, the means of its lexical verbalization were studied (I. V. Davydenko), the contrastive analysis of the nominative field of this concepts in

different languages was conducted (U. Andrusiv), the doublet concept HOME / HOUSE in English linguistic picture of the world was described (I. Shevchenko).

Thus, as the critical analysis of works on the issue discussed demonstrates, the question of the verbalization of the concept HOME is quite urgent for contemporary linguistics, moreover, taking into consideration the novelty of the field of its functioning – electoral discourse, this research proves to be rather *topical*.

The *aim* of the paper is to present the results of the study on the specifics of verbalization of the concept HOME in English (American) electoral discourse.

The set aim determined the solution of the following *objectives:*

- to analyze the notion of concept;
- to determine the lingua cultural specifics of concepts;
- to reveal the means of verbalizing the concept HOME in English (American) electoral discourse.

Main body. In general terms, concept is defined as a "global unit of thought that is a quantum of knowledge" [9, p. 17]. Concepts in their essence are ideal, encoded by the universal subject code units, but herewith they are based on individual sensory images [5, p. 122].

Given the popularity of cognitive linguistics in national and world linguistics, today there are a large number of areas of conceptual analysis, such as: ontological (cognitive) (G. Lakoff), logical (N. D. Arutiunova), linguoculturological (K. I. Mizin, A. M. Prikhodko, O. O. Petrov), psycholinguistic (O. O. Zalevskyi), semantic and psychological (Z. D. Popova), discursive (A. P. Martyniuk), etc.

The focus of the linguo-cultural (folk and ethnographic) approach is primarily the cultural factor of the concept, which is understood as a unit of collective knowledge of consciousness that has linguistic expression and is marked by ethnocultural specificity [7, p. 33].

The issue of verbalization of the linguistic and cultural concept is insufficiently studied in modern linguistics. Linguo-cultural concept is a certain matrix of meanings that can be expressed by lexical, phraseological, paremiological units, precedent texts, etiquette formulas, as well as tactics of speech behavior [2, p.71], which reproduce fragments of social life that are constantly repeated [1, p. 56]. Most concepts, as noted by scientists, are actualized lexically, when a certain token becomes a reflection of the generalized meaning available in the human mind [8, p. 104].

Notwithstanding numerous definitions of the term 'linguo-cultural concept' in the given work we will use the following interpretation – it is a "multidimensional semantic formation, in which the value-oriented, figurative and conceptual aspects are distinguished", it is the main unit of linguoculturology, and the very essence of the linguo-cultural concept is that it is the basic unit of language [3].

There are several fundamental studies devoted to the verbalization of the concept HOME in English (British and American) culture. Thus, as the results of associative experiment show, the semantic gestalt of the associative field of the concept HOME in American linguo-culture involves the following components: heart, peace, love, relax, family, success, comfort, rest place, safe, unique, sanctuary, rooms, life [6, p. 15].

Our analysis was carried out on the basis of English (American) electoral discourse which is understood as "an interactive speech and mental activity, limited by the institutional framework of the political sphere and guided by communicative intention – the implementation of influence on the electorate to gain / retain power by constructing a positive image of the political force and the destruction of the political image opponent's forces" [4, p. 159].

The material of the study was the discourses of English-speaking (American version) pre-election presidential TV debates, namely three rounds of TV debates by D. Trump and H. Clinton (2016) and the first round of TV debates by D. Trump and J. Biden (2020). The experiment included several stages – at the first stage we analyzed the Linguistics and Reference dictionaries to establish the components of the nominative field of the concept HOME. At the second stage, the corpus of study was built as a random sample (in total it included 378 realizations of the concept HOME); at the third stage, by means of context-based analysis we determined the components of the nominative field of the concept HOME as it was realized in electoral discourse; the outcome enabled forming a nominative map of the concept. As the result of the analysis the following data were obtained.

The analysis of the lexicographical sources allows to maintain that the nominative field of the concept HOME is represented by the following components: the nucleus includes the notion of residence, place you live in; the near-nuclear zone covers notions of origin, place you come from; the periphery is presented by the notions institution, public body.

As the analysis of the verbalization of this concept in electoral discourse demonstrates, the most frequent means of its realization is the very lexeme *home* (32%), which typically is used to denote an apartment, a building, for example:

It means you would have to have a massive law enforcement presence where law enforcement officers would be going school to school, home to home, business to business, rounding up people who are undocumented, and we would then have to put them on trains, on buses, to get them out of our country. (H. Clinton)

Next in the frequency of usage is the lexeme *country* (27%), which points to the importance of the place of residence, one's roots. For example:

If we would've listened to you, the country would have been left wide open, millions of people would have died, not 200,000. (D. Trump)

But under Obama, millions of people have been moved out of this country, they've been deported. (D. Trump)

The component "residence, the place where one lives" is often presented by the lexemes *American people* (16%) and *nation* (11%). For example:

And I feel strongly that the Supreme Court needs to stand on the side of the American people, not on the side of the powerful corporations and the wealthy. (H. Clinton)

We are still a wonderful nation, the thing worth fighting for. (D. Trump)

Another group of lexemes verbalizing this concept includes the names of the furniture and household appliances, parts of the house etc. (11%), realizing by doing so

the same component of the nominative field of the concept HOME as an apartment, a building. For example:

The reason it's shut down is because, look, you folks at home. How many of you got up this morning and had an empty chair at the kitchen table because someone died of COVID? (J. Biden)

The component 'institution' was actualized by using the lexeme *House* (3%) referring to the House of Parliament. For example:

We should be providing the money the House has passed in order to be able to go out and get people the help they need to keep their businesses open. (J. Biden)

The frequency of using certain lexemes actualizing the components of the nominative field of the concept HOME is shown in Pic.1

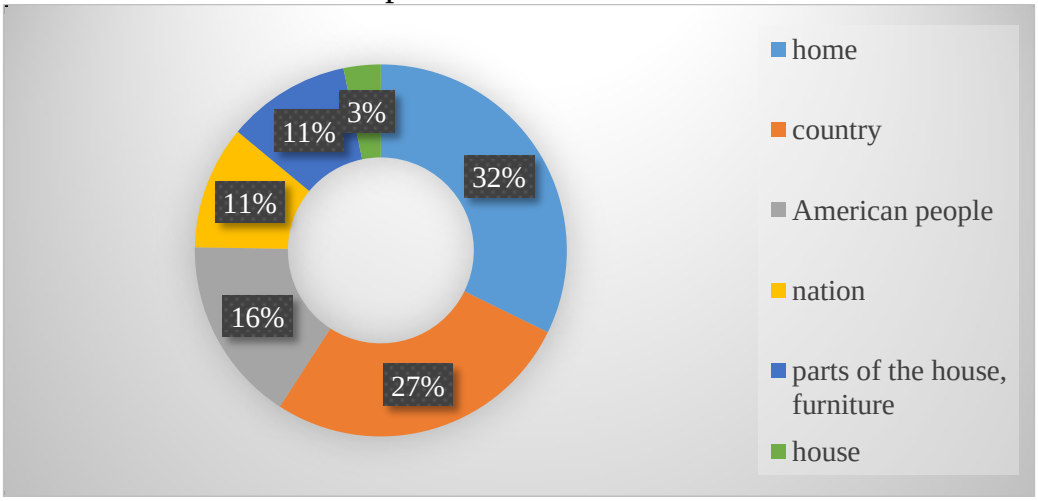

Pic. 1. The frequency of using certain lexemes actualizing the components of the nominative field of the concept HOME

As Picture 1 shows, the frequency of lexemes actualizing various components of the nominative field of the concept HOME in English electoral discourse proves that in this type of discourse the most frequent are lexemes representing the component residence, place one lives in; next come those representing the component a building, an apartment; and the last one – institution. All this leads us to tentative conclusion that in electoral discourse, whose main aim is to influence the audience, to prove one's priority and correctness, the speakers intentionally put emphasis on the component "place where we all live" to show that America is their home, it is the place where they (people) and he/she (candidate for the presidential position) live together; it is their home in broader sense of the word; thus, it is a means of identifying oneself with the nation in modern and historical perspective.

Conclusions. The conducted experiment proves that there is certain specifics of the verbalization of the lingua-cultural concept HOME in English (American) electoral discourse which is conditioned by the register and the intentional orientation of this type of discourses – to identify oneself with general public, to form an image of a friend and thus to persuade the audience to vote for the candidate. The prospect for further research is to contrast the ways of verbalizing this concept in English and American electoral discourses.

Literature

1.*Верещагин Е. М.* В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. Москва : Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1999. 84 с. **2.** *Гундаренко О.* Лінгвокультурний концепт як одиниця структурування культурно значущої інформації в текстах американської церемоніальної промови. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. В.105(2). Кіровоград : [б. и.], 2012. С .70-72. **3.** *Карасик В. И., Слышкин Г. Г.* Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблеми когнитивной лингвистики : сб. науч. тр*. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 75-80. **4.** *Коваль І. О.* Президентський дискурс: сутність, структура, функції, цілі. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 3 (24). С. 158–163. **5.** *Красовська К. В.* Зв'язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю. *Культура народов Причерноморья.* 2009. № 154. С. 120-123. **6.** *Марчук У. Б.* Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2009. 20с. **7.** *Мизин К., Петров О.* Зіставна лінгвокультурологія. Методологічні проблеми та перспективні методики. Переяслав-Хмельницький. Вінниця, 2018. 280 с. **8.** *Назаренко* І. В. Співвідношення концептуальної і мовної картини світу в лінгвістиці. *Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. пр*. (6). 2016. С. 102-105. **9.** *Попова З. Д., Стернин И. А.* Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999. 234 с.

УДК 372: 471

Мар'яна Ягнич

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНОЇ ДОШКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 5-6 КЛАСАХ

У дослідженні розглянуто один із методів інтерактивних технологій навчання та доведено, що його використання формує та розвиває креативність, стимулює інтелектуальну активність, вчить використовувати інформаційно-телекомунікаційні технології та підвищує мотивацію учнів до вивчення української мови.

***Ключові слова**: інтерактивна дошка, метод навчання української мови, інтерактивність, інтерактивні технології.*

The study outlined one of the methods of interactive learning technologies. It has been stated that its usage forms and develops creativity, stimulates intellectual activity, teaches to use the information and telecommunication technologies and increases students' motivation to learn Ukrainian language.

***Key words**: interactive board, method of teaching Ukrainian language, interactivity, interactive technologies.*

Постановка проблеми та її зв'язки із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні інформаційні технології проникають в усі сфери життєдіяльності людини, стають невід'ємною частиною пізнання світу, опрацювання нових відомостей тощо. Завдання сучасних закладів середньої освіти – сформувати освітні компетентності у здобувачів щодо цілісного уявлення про світ, власну самооцінку, засади професійного вектору розвитку, створити

умови для соціалізації й адаптування до реалій глобалізації, конкурентності та невизначеності. Безумовно, вагому роль у цьому сенсі відіграє цифрова компетентність випускника нової української школи.

Одним із завдань сучасного вчителя є пробудження інтересу учнів до навчання, освітнього компонента, підтримання цього інтересу протягом усього курсу вивчення. Водночас майбутня освітня і професійна діяльність здобувачів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) вимагає від них сформованої на належному рівні цифрової компетентності, зокрема щодо використання інформаційних технологій під час навчання, неформальної освіти тощо.

Аналіз наукових досліджень. Особливості інтерактивного навчання досліджували науковці різних суміжних галузей (педагогіки, психології, методики, лінгвістики), а саме: Ш. Амонашвілі, О. Біда, Є. Ільїн, Г. Коберник, Я. Коменський, С. Личинкова, О. Пометун, Л. Пироженко, В. Сухомлинський, В. Шаталов. Ефективність використання сучасних інформаційних технологій, зокрема інтерактивної дошки на уроці стала об'єктом вивчення Р. Гуревича, Г. Гордійчук, М. Кадемії, В. Кондратюка. Методику роботи з інтерактивною дошкою описано в працях О. Дмитрук, Г. Дорошенко, Н. Решетнікової, Є. Ісаєва.

Мета дослідження – розглянути лінгводидактичні умови використання інтерактивної дошки в процесі навчання української мови.

Виклад основного матеріалу. Важливо залучити учнів до творчого процесу не тільки на етапі проведення, але й під час підготовки до уроку. Доречними у цьому контексті видаються інтерактивні методи навчання, зокрема конструювання, моделювання, смислове бачення, символічне бачення, метод творчої реалізації. Опираючись на природний віковий та психологічний інтерес здобувачів до ґаджетів, заохочуємо учнів до творчої взаємодії з учителем зі створення навчального медіаконтенту: відео-, аудіоматеріалів, заочних екскурсій пам'ятними місцями міста, села, селища, музеями, добірки ілюстрацій, розробки мініпроєктів, презентацій пропонованого теоретичного матеріалу з української мови або літератури тощо.

Формувати активну учнівську позицію, самостійність мислення дозволяє інтерактивна дошка «SMART Board». Її головна відмінність від презентації полягає в тому, що вона забезпечує можливість використовувати інтерактивні завдання. Така діяльність на уроці в умовах очного навчання або в онлайн-форматі сприяє розвитку пізнавальних інтересів здобувачів, їхній включеності в освітній процес, допомагає глибше та ґрунтовніше засвоїти тему.

Працюючи з інтерактивною дошкою, учні одразу можуть вносити корективи чи доповнення, виділяти, підкреслювати важливий, потрібний иатеріал, вставляти замість крапок потрібні букви чи слова, ставити пропущені розділові знаки тощо. Виділення кольором тексту допомагає акцентувати увагу на окремих теоретичних відомостях, правилі, ілюстраційному матеріалі, зразку виконання завдання і т. ін. На будь-якому етапі уроку за допомогою функції «Multitouch» учитель може залучити до роботи одразу декількох учнів. Цікаво, що вчитель має можливість на уроці разом з учнями швидко створити опорний конспект,

заповнити будь-яку таблицю, у нетрадиційній формі подати виклад навчального матеріалу.

Треба зауважити, що найбільш ефективне сприйняття інформації забезпечує оптимальне поєднання вербальної та візуальної форм її подання. Це також особливо важливо з огляду на потребу періодично переключати увагу учнів для стимуляції процесу запам'ятовування навчального матеріалу. Адже 45-хвилинні лекції стомлюють учнів, а психофізіологічні особливості колишнього четвертокласника не дозволяють концентрувати увагу більше 15-20 хвилин. Ігнорування цих обставин у результаті призводить до суттєвого пониження уваги і, як наслідок, зниження рівня сприйняття навчальної інформації. Тому, усе залежить не стільки від можливостей конкретної дошки або програмного забезпечення, скільки від креативності вчителя, його фантазії, досвіду роботи з інтерактивної дошкою та технічними засобами навчання. Прийомів роботи з інтерактивними дошками дуже багато: виконання усних вправ, граматичні завдання, вписування слів чи пропущених букв, проведення відповідностей, закріплення матеріалу тощо.

Інтерактивна дошка це не тільки інструмент – на ній можна показувати презентації нового матеріалу з відповідними зображеннями, правилами правопису. Деякі фрагменти тексту можна надрукувати заздалегідь і обговорити з учнями в класі. Учні будуть слідкувати протягом уроку за текстом, оскільки він підсвічується в певний момент і в ньому можна робити примітки, які відображаються на екрані.

Для організації інтерактивного навчання можна створити ряд завдань, які учням цікаво буде виконати в парах чи групах. Школярів зацікавить участь в естафетах “Хто швидше", “Спробуй відгадай". Традиційним залишається диктант. На дошці можна писати синім або чорним маркером, а виправляти помилки – червоним. Використовуючи інтерактивну дошку на уроках української мови, учням пропонують підготувати власні виступи з транслюванням на екрані історичних довідок, власних віршів, фрагментів твору, фото-шоу. За допомогою SMART Board організовують дискусію або демонстрування індивідуальних робіт учнів, доповнюючи їх своїми рукописними і графічними коментарями. Кожен такий урок наповнюється додатковою інформацією, яку при традиційному методі та за браком часу діти не отримували.

Завдяки поєднанню комп’ютера та інтерактивної дошки отримуємо унікальну можливість: об’єднати переваги цифрових технологій із традиційними формами навчання, що дозволить навіть під час використання найпростішого програмного забезпечення підготувати й провести урок на якісно новому рівні.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, урізноманітнення завдань за допомогою інтерактивної дошки дозволяє залучити учнів до активної діяльності, сприяє урізноманітненню освітнього процесу в офлайн-форматі, структурує і впорядковує онлайн-уроки. Натомість усі учасники освітнього процесу отримують реальну можливість експериментувати, систематизувати освітній контент.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні та компаративному аналізі інших інтерактивних дощок з метою практичного використання в освітньому процесі ЗЗСО. поглиблення знань з української мови, забезпечення ефективного та якісного навчання.

Література

1. Баханов К. О. Що ж таке технологія навчання? *Шлях освіти.* 1999. №3. С. 24.

2. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : АСК, 2004. 192 с.

3. Кларин М. В. Интерактивное обучение – інструмент освоения нового опыта. *Педагогика.* 2000. №7. С.12-18.

УДК 378.14+372+378.4

Tetiana Yablonska, Maria Tarasenko
State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushinsky»

THE INFLUENCE OF INFORMATIONAL TECHNOLOGIES ON THE FUTURE SPECIALISTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN CROSS-CULTURAL INTERACTION

The influence of informational technologies on the future specialists' communicative competence in cross-cultural interaction is determined in the article. The forms of work with the Internet-content, their reliability and efficiency are analyzed. The key function of the students' project work in extracurricular activities is defined.

***Key words*:** *informational technologies, Internet-content, Web sites, communicative competence, cross-cultural interaction, extracurricular activities, project work.*

У статті визначено вплив інформаційних технологій на комунікативну компетентність майбутніх спеціалістів у міжкультурній взаємодії. Проаналізовано надійність та ефективність форм роботи з інтернет-контентом та визначено ключову функцію проектної роботи студентів у позааудиторній діяльності.

Ключові слова: *інформаційні технології, Інтернет-контент, веб сайти, комунікативна компетентність,міжкультурна взаємодія, позааудиторна діяльність, проектна робота.*

The problem raising. Today, it is important for foreign language teachers that any language as a means of communication has a new form of existence in cyberspace, and foreign language teachers have a unique opportunity to use a modern living foreign language and, of course, create their own language and virtual information space.

Like everything new, the problem of using virtual space requires additional consideration. The World Wide Web has enormous potential and extends to virtually all areas of human activity, including foreign language teaching. However, this is the complexity of its use, namely too many opportunities for both teachers and future professionals. That is why only those resources should be involved in foreign language teaching that will be really effective and make foreign language learning interesting and exciting for students and even open new paths for teachers.

Students have been using the Internet for a long time to meet their needs,

but unfortunately, they rarely coincide with the learning process. Our task is to demonstrate to future professionals the possibility of using the global network to solve educational problems, to facilitate the learning process and the acquisition of relevant knowledge, as the Internet can not be used only to search for information, download resumes and lectures in any discipline. Modern possibilities of using Internet content are extremely large. The World Wide Web creates excellent conditions for obtaining any information from around the world. This can be local history material, news from the lives of young people and countries, famous people around the world, access to articles, newspapers, magazines, books, audio and video materials on any topic.

The actual researches analysis. Analysis of different educational research and publications shows that the rich experience of higher education in the organization and optimization of education should be considered as a basis for the development of pedagogical technologies, which is reflected in the works of famous scientists such as S. Arkhangelsky, Y. V. Babansky, V. P. Bespalko, S. U. Goncharenko, R. S. Gurevich, I. Y. Lerner, O. M. Pekhota, S. O. Sysoeva, M. M. Skatkin and others.

Such researchers such as T. O. Derba, O. M. Kuzhel, I. P. Kuzmina are actively involved in the development and implementation of new information technologies in the educational process.

The Internet as an information system offers its users a lot of relevant information and resources. The basic set of services may consist of e-mail, teleconferencing (usenet) and videoconferencing [2]. It also includes the ability to publish your own data, create Web sites, home pages and place them in a web chain; access to audio, video and text information resources; reference directories (Yahoo, InfoSeek / Ultra-Smart, LookSmart, Galaxy); search engines (Alta Vista, HotBob, Google, Open Text, WebCrawler. Excite) and online chat. The role of the teacher in the use of various Internet resources in the educational process is one of the most pressing issues. Why? We can not disagree with Klaus Brandl, who believes that working with the Internet makes very high demands on personality traits and training of future professionals [5, p. 414-415]. K. Brandl identifies three types of learning according to the level of teacher participation: with the dominant role of the teacher, the coordinating role and the predominant role of the student. On the one hand, Klaus Brandl gives a reasonable advantage to the latter approach, which is based on students' project activities. On the other hand, the famous scientist in no way reduces the value of the first two approaches at certain stages of learning, pointing to the possibility of their use in accordance with students' knowledge, choosing the necessary topics and site to work with future professionals. R. Shamanska offers such forms of work with Internet content [4, p.11]:

1. The use of Internet (web) resources in the study of a new topic (selection of additional material, visual aids, video and audio recordings. The lecturer explains to students the purpose and tasks, distributes cards with relevant tasks and titles of various branch sites. They should review the material, get acquainted with it and select exactly those topics that they consider most relevant for study.
2. Independent or group work of students with Internet resources for the

preparation of reports, messages (active use of search engines).

3. Participation in international projects (selection of project topics that correspond to the program, are related to events in the city or higher education institutions).

4. Correspondence by e-mail (this type of activity requires some technical training, it is desirable that everyone already has their own mailbox).

5. Creating your own Web sites (this form is successful abroad, but it is quite difficult for Ukrainian higher education institutions).

6. Communication of lecturers with colleagues, exchange of experience in the field of educational process, establishment of network interaction between experts from any country of the world.

Given the rapid development of computer technology, increasing the speed of the Internet, we would like to add to these opportunities the use of web cams, online communication, online video courses and more.

The aim and the tasks of the research. The research is aimed at determination of the influence of informational technologies on the future specialists' communicative competence in cross-cultural interaction. The main tasks are directed to such aspects as the analysis of the forms of work with the Internet-content and their reliability and efficiency and the key function of the students' project work in extracurricular activities.

The main material presentation. Project work is always considered to be the most effective type of future specialists' activity in any field in extracurricular activities. However, its effectiveness depends entirely on the lecturers' organizational and coordination activities. Here comes a very relevant issue about the attractiveness of project activities in relation to the process of a foreign language learning.

In addition to the great potential of the project method for the formation of communicative competence, excellent opportunities arise in the use of information resources and Internet services in the process of students' project activities. Of course, we can create a real linguistic environment and set the task of creating the need to learn a foreign language through intensive communication with native speakers, work with authentic literature of various genres and listening to original recorded texts presented by native speakers. It is possible to do it only with the help of Internet. This is probably the most effective opportunity to build socio-cultural competence based on cross-cultural dialogue [1]. On the Internet, students and lecturers can find all the necessary information for the project on any topic. It can be related to museum activities, current events in different parts of the world, people's reaction and attitude to specific events. We can also talk about environmental conditions in different parts of the world, special dates and celebrations in different countries, and even statistics on various issues and so on.

The simplest project is e-mail correspondence. The advantages of this type of correspondence are obvious. Students have a real opportunity of using a foreign language as a means of communication to master the basic skills of working with a computer, to get the most interesting information from a reliable source in the near

future. The role of a foreign language teacher is to motivate students to process the information obtained in class. And this in turn stimulates them to perform various individual tasks. Telecommunication projects with foreign partner schools also have a positive effect on the future specialists creative potential.

By educational telecommunication project we mean joint educational and cognitive, partners' creative activity, organized on the basis of computer telecommunications, which have a common problem, purpose, agreed methods and means of activity aimed at achieving the overall result of joint activity [3]. Projects can be performed both in the English Language classes and during extracurricular activities. Project activity is most effective if it is closely related to the program material, aimed at significantly expanding and deepening the student's knowledge in the process of working on the project. As you know, the project is always based on the problem. When working with the project, it is necessary to create a favorable language environment for future professionals because any important issue will be discussed only in English. A positive psychological climate is one of the most important conditions for intercultural interaction. In the event that the problem is of real interest to future professionals, they will be happy to be involved in its solution and to find tools and arguments that will also indicate the correctness of their position and the emergence of appropriate conditions for organizing an international telecommunications project. There are also purely extracurricular projects related to any problem that may interest students. On the one hand, it is necessary to encourage future professionals to individual or group project activities, to trust them, but, on the other hand, still provide systematic control and help them if necessary and maintain their interest.

As for international projects, they can cover such areas of activity as, for example, ecology, geography, history, demography, etc. Again, these projects are usually conducted in the language being studied. Communication with native speakers of the culture of the country whose language is being studied again develops the creative potential of future professionals and helps to formulate their own point of view on a particular problem and encourages communication. The fact is that future professionals are not only working together on this issue, but also interested in the national and cultural characteristics of the partner country. It helps them understand each other, hear each other, treat each other with respect and recognize that we are all living people and are inhabitants of the same planet. It is necessary to realize that each project on any topical issue must end with a real result.

Conclusions. Thus, once again, it is safe to say that Internet projects allow their participants to solve their educational problems by organizing their own activities in cooperation with partners and colleagues (also from different countries) and through the Internet. The educational community of using online projects creates conditions for modern education, professional development and effective professional development of teachers, expanding the boundaries of educational spaces, gaining experience in multicultural interaction, the existence of ideas of peace culture and building public diplomacy.

We see a promising direction for future research in improving and deepening

the use of modern Internet resources, such as professional websites and developing a system of exercises in free economic education at different levels of foreign language proficiency.

Literature

1. *Данько, Ю. А.* Соціальні мережі як форма сучасної комунікації : плюси і мінуси. *Сучасне суспільство.* Харків, 2012. Вип. 2. С.179–184. **2.** *Нікітіна, Н.С.* Використання мультимедійних засобів у викладанні іноземної мови професійного спрямування у вищій школі [Електронний ресурс] – Режим доступу до видання: http://confesp.fl.kpi.ua/sites/default/files/ nikitina .pdf **3.** *Сисоєва, С.О.* Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб. НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с. **4.** *Шаманська, Р. М.* Ресурси мережі Інтернет при викладанні англійської мови. Гадяч. 2010. 16 с. **5.** *Methods and Materials edited by Sarah Jourdain Brandl, Klaus.* Communicative Language Teaching in Action: Putting Principles to Work. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2008. ISBN 978-0-13-157906-4. Pp. v + 450. P. 414-415

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення

ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«*Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення*»

Відповідальний редактор – Жанна Дмитрівна Горіна
Технічний секретар – Тетяна Олександрівна Євтушина
Комп'ютерний дизайн – Сергій Іванович Ромашов

Одеса – 2021